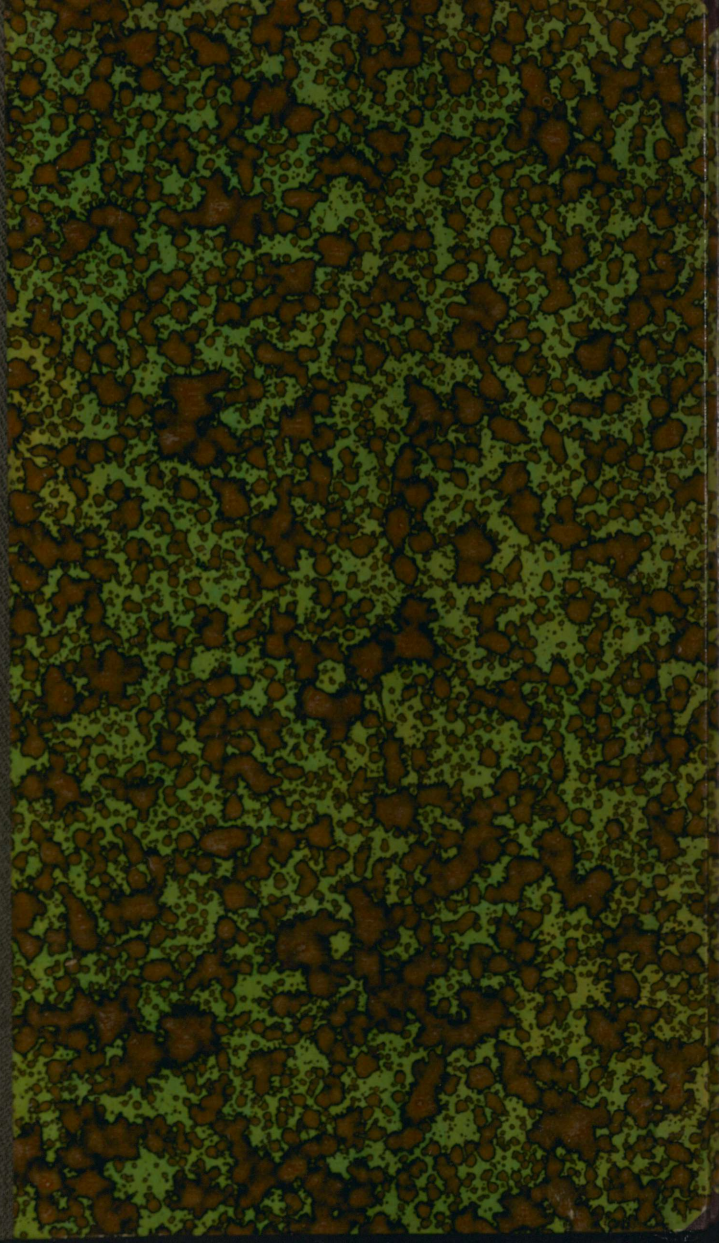

A-7614

A-7614

1900

W. B. ALCO

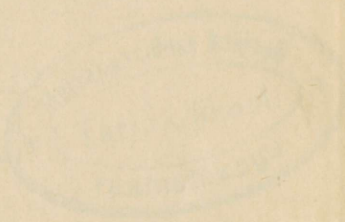
RODANIKUOPETUS

ALONDOLILE

1900

ALONDOLILE

ALONDOLILE

ALONDOLILE

$\frac{20}{66}$

A-7614₁₁

Juul. 1985.

R. RÄGO

KODANIKUÕPETUS

ALGKÖOLILE

Piltidega

Kaheksas trükk

17720

K./Ü. „LOODUS“, TARTUS
1931

K./Ü. „Looduse“ keeleline korrektor H. Pürk op.

A-7614

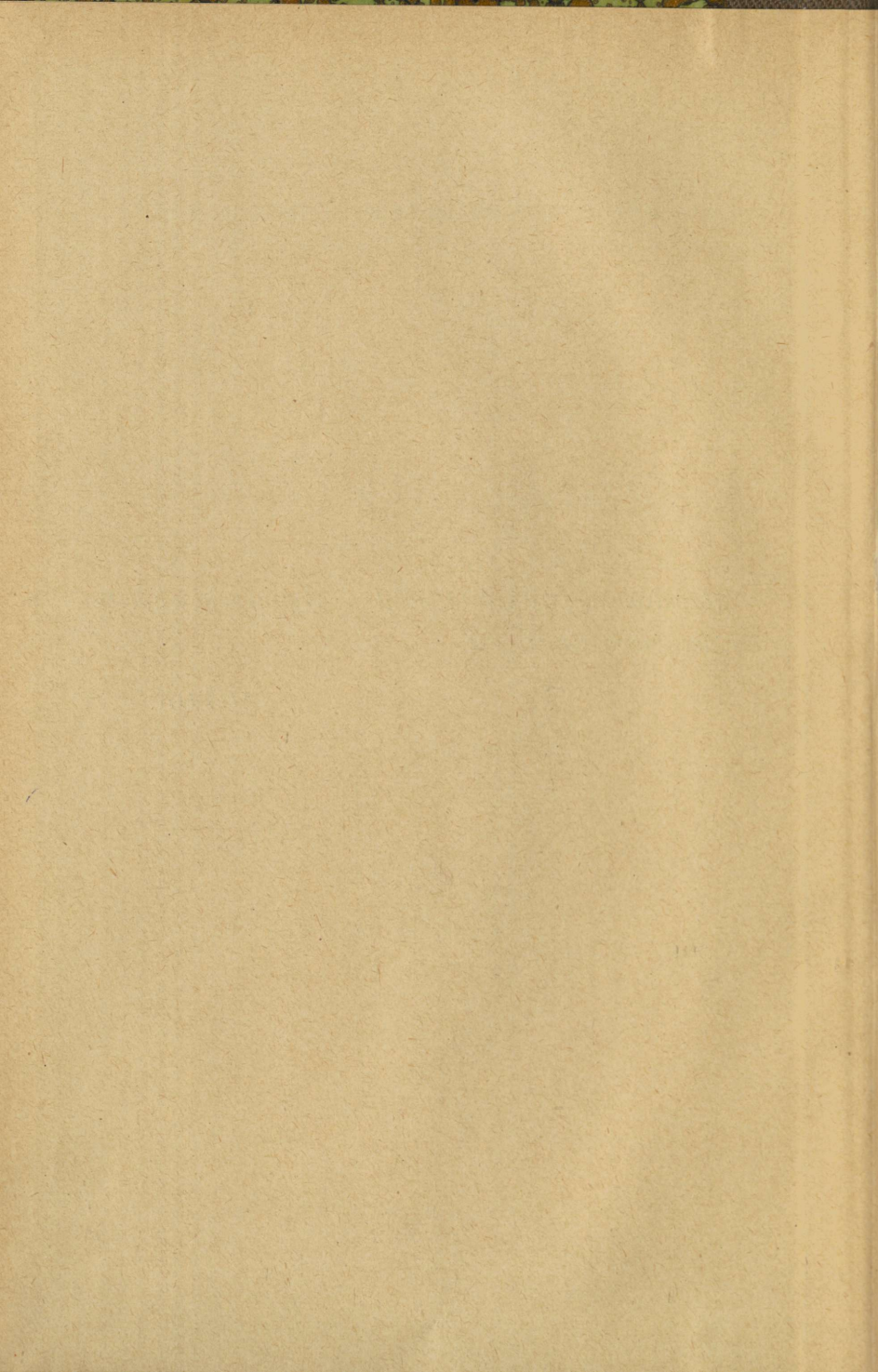
2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu

155736

*Mälestuseks JÜRI WILMS'ile — esimesele ohvrile
vaba, iseseisva Eesti eest.*

AUTOR.

Eessõna.

Eesti on demokraatlik vabariik. Kõigil kodanikel, kes 20 aastat vanaks saanud, on õigus Riigikogu valimistest osa võtta ja ennast valida lasta. Valijate enamus määrab, kelle kätte läheb riigi või kogukonna valitsemine. Raske ülesanne on rahval täita, raskem kui esimese pilgu järele paistab. Praeguse aja riik on keerulise ehitusega. Tema juhtimine nõuab suurt arusaamist. Ja seda mitte üksikult, vaid kõikidelt. Toimetab kodanikkude enamus mõtlemata, siis viiakse terve riik paratamata hävimisele. Ühiskondlikku ja riiklikku arusaamist ei saa kodanikule paari kihutus-kõne ega ajalehe-artikliga selgeks teha. Seda peab aegamööda, madalast peale kasvatama. Algkoolil, kui kõigile kättesaadaval ja sunduslikul koolil, on ses sihis tähtsad ülesanded. Eriti on see uue õppeaine — kodanikuteaduse — ülesanne. Olgugi et kodanikuõpetusele on pühendatud ainult üks nädalatund viimase õppeaastal, on siiski võimalik tarvitada-oleva 32—35 tunni jooksul anda õpilasele kõige elementaarsemat arusaamist valitsevast seltskondlikust ja riiklikust korrast ja kodaniku õigustest ja kohustest.

Õppeaine on uus, puuduvad õpperaamatud, puudub meetodika. Õpetajal on raske ainet käsitleda. Loodame, et see nähtus on ajutine. Õpetaja hea tahtmine aitab ka sellest üle. Seda head tahtmist

peab aga olema. Iga õpetaja teab ju, et me üli-
raskeid aegu elame, et meie väikerahvas ainult siis
iseseisvana püsima jääb, kui kõigil kodanikkudel on
arusaamist oma õigustest ja kohustest, kui kõik
kodanikud oma kohust kiiresti ja tõrkumata ka kõige
raskematel silmapilkudel täidavad. Seda arusaamist
on õpetajad kohustatud oma õpilastes kasvatama.

Autor.

Eessõna viiendale trükile.

On tehtud tekstis mõned parandused ja täien-
dused. Üksikute peatükkide lõppu olen asetanud
mõningad küsimused, mille otstarbeks on ainet elus-
tada, lähemale ümbrusele ja kaasaegsetele tähele-
panu juhtida.

Autor.

Eessõna kaheksandale trükile.

Kaheksas trükk on peale väiksemate paranduste
ja täienduste viienda trüki kordamine.

Tartus, 21. juulil 1931.

Autor.

Üksik inimene ja ühiskond.

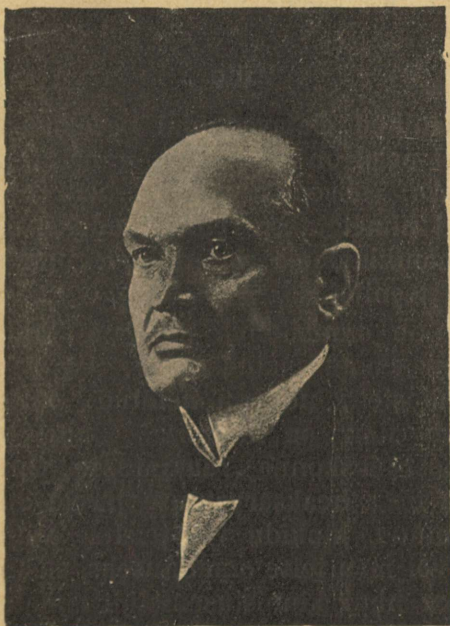
Vaatleme oma ümbrust. Kuski pole leida inimest, kes elaks täiesti üksiklasena, eraldatud teistest. Kõik inimesed on üksteisega läbikäimises. See on täiesti loomulik.

Inimesel on rida tarvidusi: kehalisi ja vaimseid. Me tahame süüa, kehakatet, peavarju. Me tahame lugeda raamatut, kuulata muusikat, näha teatrit ja reisida. Neid tarvidusi ei suuda üksik inimene oma jõuga rahuldada. Ta tarvitseb teiste abi. Ühiste tarviduste rahuldamiseks ühinevad inimesed ja loovad ühis-ettevõtteid. Et ennast toita, hakkab põllumees harima põldu. Tal on tarvis ehitada kohased hooned, muretseda tarvilikud riistad ja harida maad. Üksinda ei saa ta selle tööga hakkama. Tal pole niipalju jõudu. Üht majaehituse palkigi ei jaksa ta üksinda kohale toimetada. Põllumees palkab omale abilised. Koos nendega ehitab ta üles oma hooned ja harib korralikult põllu. Põllumehel on tarvis asjatoimetuse pärast sõita naaberkülasse. Sõiduks peab olema tee, — üle väljade ja läbi metsa ju sõita ei saa. Teed ehitada ei suuda põllumees üksi ega ka kogu ta pere. Tahab põllumees anda oma lapsele haridust, siis ei ole tal niipalju vara, et ta võiks omale võtta õpetaja koju. Teed ehitada ja lapsi koolitada pole tarvis mitte üksnes põllumehel, vaid ka kõigil ümber-

kaudseil peredel. Naabrid heidavad kokku, ehitavad teed, koolimajad, palkavad õpetajad. Igaüks teeb natuke, üle hulga saadetakse palju korda. Et teede ja kooli eest hoolekandmine on kestev, siis on tarvis ka püsivat korraldust; seks on vald. Tahab mõni põllumees anda lapsele suuremat haridust, siis ei saa lähemad naabrid enam aidata: valla jõud on selleks väike, et suuremat kooli käima panna. Seda suudavad ainult palju valdu. Sellepärast on koondunud vallad maakondadesse. Maakond võib küll suuri ettevõtteid korraldada, aga palju ei suuda temagi. Tungivad võõrad sõjaväed meie kallale, siis ei jaksa ka maakond niipalju sõjamehi välja saata, et vaenlast tagasi lüüa. Peab veel suurem korraldus olema, nimelt riik. Riik, kuhu kuuluvad kõik maakonnad, võib niipalju mehi koguda, et vaenlasele vastu astuda. Meie aeg läheb veel kaugemale. Sagedasti on üksik riikki jõuetu. Peaks mõni suurriik saatma väikese riigi vastu oma sõjaväed, siis ei jaksa see, hoolimata kõigest vahvusest, vastu panna. Et end säärase juhtumuste vastu kaitsta, loovad väikesed riigid, kellel karta ühist suuremat vaenlast, omavahel liidu. Tungib suurriik ühele liiduliikmele kallale, tulevad teised appi. Ühisel jõul kaitstakse end võõra vägivalda vastu.

Nõndaviisi näeme, et elu alleshoidmine ja taarendamine nõuab inimeselt ühinemist teiste omasugustega. Ühise sihi taotlemiseks asutatakse ühingu. Nende sihid, korraldus ja suurus on mitmesugused. Me tunneme perekonda, valda, maakonda, riiki, riikide liitu, igasuguseid hariduslikke, usulisi ja ärilisi ühinguid jne. Üldiselt on võimalik ühinguid jagada kahte liiki. Esimesele alluvad ühingu, millesse kuulumine ei sõltu meie tahtmisest, teise liiki — ühingu, millesse kuulumine sõltub asutajate

vabast soovist. Esimese liigi moodustavad: perekond, vald, maakond, linn, alev, riik. Teise liigi — hariduslikud, usulised, ärilised ja teised eraühingud. Et ühing oleks elujõuline, peab ühingusse koondunud

Praegune riigivanem ja esimene Eesti peaminister K. Pääts.

isikute vahel valitsema kord. Inimene on omakaspüüdja. Ta mõtleb eeskätt sellest, kuidas temal hea on, ta ei küsi sellest, kuidas on teisel. Kui igaüks hakkab ühingus omakasu taga ajama, teiste kulul elama, siis tuleb tüli ja ühing laguneb. Et seda ei tuleks, on maksmas igas ühingus oma kord. See näitab, mida peab üks liige teistele tegema ja mida võib ta teistelt nõuda. Teiste sõnadega, see kord

määrab, milles seisavad ühingu liikme kohused ja milles tema õigused.

Küsimused: On teil klassi korraldust? Mis on ta ülesanne? On teil koolis õpilaste ringe? Mis on nende siht ja kuidas on nad korraldatud?

Küla.

Küla elanikud elatavad end peaaesjalikult põllutööst. Mõnel neist on oma maa, — neid nimetatakse omanikkudeks; teised rendivad maa omanikkude käest, — neid nimetatakse rentnikkudeks; kolmandad teenivad omanikkude ja rentnikkude juures, — neid nimetatakse teenijaiks.

Omanik on omandanud maa või talu kas ostu teel, või on saanud kingituseks, või omandanud surnud sugulastelt, nõndanimetatud pärimise teel. Taluomaniku nimi on märgitud linnas kinnistusameti (krepostijaoskonna) raamatusse. Omanikul on õigus taluga oma heaksarvamuse järele toimida. Ta võib seda müüa, kinkida või teistele välja rentida. Läheb talu või maa teise omanduseks, siis märgitakse uue omaniku nimi kinnistusameti raamatusse.

Rentnik saab maa omanikult tarvitada kokkuleppe järele kas üheks või mitmeks aastaks. Rentnik on kohustatud maksma omanikule tarvitamistasu ehk renti. Rentnik ei saa tarvitada-olevat talu ega maad ei müüa ega kinkida; ta ei tohi maad ka ilma omaniku loata anda võõrastele tarvitada; ta peab rendilevõetud maaga nii ümber käima, nagu ta seda on lubanud omanikule. Omanikul ei ole õigust rentnikku enne kokkulepitud tähtaega kohast ega maa pealt minema ajada. Ei täida aga rentnik kokkuleppe tingimusi, näiteks ei maksa omanikule rendiraha või harib

halvasti põldu, siis on omanikul õigus pöörduda kohtusse ja paluda viimast, et see sunniks rentnikku enne kokkulepitud tähtaega kohast välja minema. Oma jõuga ei tohi omanik rentnikku kohast ära ajada. Teeb ta seda, siis langeb ta karistuse alla.

Peremees palkab teenija kokkuleppe järele aastaks, kuuks või lühemaks ajaks. Mõlemad pooled peavad lepingust kinni pidama. Peremees peab maksma lubatud palga ega tohi enne lepinguaja lõppu teenijat lahti lasta. Teenija peab tegema korralikult tööd ega tohi enne lepitud aega ära minna. Läheb teenija enne tähtaega ära või laseb peremees ta ennem lahti, siis peab süüdlane teisele kahjutasu maksma. Enne lepitud tähtaega võib teenijat lahti lasta, kui ta oma tööd korratult teeb. Samuti võib teenija varem ära minna, kui peremees temaga halvasti ümber käib või lepingu tingimusi ei täida.

Külas teotsevad mitmesugused ühingud ja seltsid. Näiteks: rehepeksu-, piima-, laenu- ja hoiu-, tarvita-jateühingud, tuletõrje- ja haridusseltsid. Neid on loonud ühised tarvidused. — Rehepeksu-masinad on kallid. Üks põllumees ei suuda seda osta. Seepärast ühinevad naabruskonna peremehed, panevad raha kokku ja ostavad ta ühisel jõul. Et tarvitamisel ei tuleks tülisid, siis seavad masina ostjad omavahel ühingu põhikirja kokku ja lasevad selle kohtu- ja siseministeriumis kinnitada. Selles põhikirjas on ära tähendatud, kuidas liikmed ise masinat tarvitavad ja võõrastele tarvitada annavad. Seal on üles märgitud, missugused on iga ühingu liikme õigused ja missugused tema kohused ühingu ja teiste vastu.

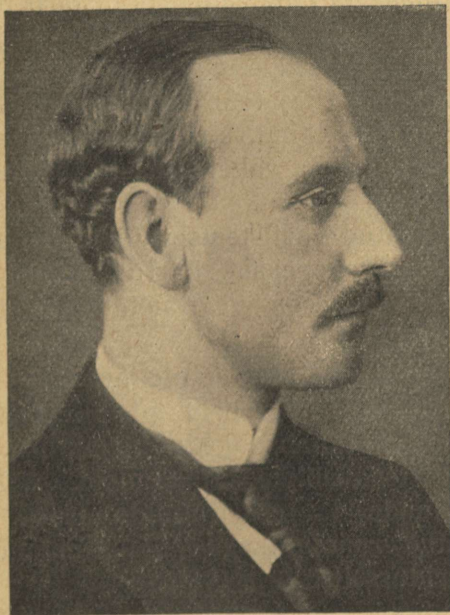
Külas on piimahinnad odavad, sest pole piima ostjaid. Ostjad on linnas. Üksikult ei hakka põllumees piima linna vedama. Tal ei ole seks aega ja

vedu läheb kalliks. Naabrid ühinevad ja asutavad piimaühingu. Ühingusse tuuakse piim kokku ja saadetakse koos linna. Seega tuleb saatmine odavam ja igaüks võib hulga aega. Piimaühingud ei korralda mitte üksi piima saatmist, vaid nad asutavad ka või- ja juustuvabrikuid. Harilikult saab põllumees, andes oma piima võiks või juustuks ümbertöötamiseks, suuremat kasu kui piima toorelt ära saates; pealegi saab põllumees vabrikust piima jäänused tagasi, mis ta oma loomadele söötab. — Peale rehepeksu-ühingute asutavad põllumehed veel kartuli-, lina- ja teisi ühinguid. Kartuliühingud korraldavad ühiselt kartuli müümist ja ta ümbertöötamist kartulijahuks, siirupiks ja piirituseks. Linaühingud korraldavad linade leotamist ja puhastamist masinate abil ja nende ühist müümist.

Peale väljaminekute jääb põllumehel oma saaduste müügist raha järele. Ta ei taha seda kodus hoida, kus võib juhtuda tulikahju või võivad kurjategijad tulla ja selle ära võtta. Teisel põllumehel on tarvis oma hooned ümber ehitada või ette võtta suuremaid maaparanduse-töid. Tal ei ole niipalju raha kogutud, et omal jõul seda läbi viia. Peab teistelt laenama. Laenuasjade korraldamiseks asutavad naabrid laenu- ja hoiuühingu. Ühingusse astuvad maksavad igaüks teatava summa liikmemaksuks. Ühing võtab raha hoiule neilt põllumeestelt, kel raha on järele jäänud, ja maksab selle eest hoiuleandjale teatavat tasu, nõndanimetatud protsenti. Neile põllumeestele, kes aga laenu vajavad, annab ühing raha laenuks. Selle eest maksavad laenuvõtjad ühingule tasu. Ühing võtab laenuvõtjate käest suuremat protsenti kui ta ise maksab hoiuletoojatele. Vahekasu, mis niiviisi saadakse, läheb ühingu asjaajamiskuludeks;

mis sellest üle jääb, jaotatakse aasta lõpul liikmete vahel ära.

Põllumehed tarvitavad oma majapidamises mitmesugust kaupa; seda müüvad neile kaupmehed. Oma vahetalituse eest võtab kaupmees kasu. Sage-

Praegune Riigikogu esimees K. Einbund.

dasti on põllumees asjatundmatu ja, soovides osta odavasti, saab halva kauba. Et seda ei juhtuks, asutavad põllumehed tarvitajateühingud. Iga liige maksab teatava summa liikmemaksuks. Kogutud rahaga ostab ühing kaupa ja hakkab seda oma liikmeile müüma. Kõik ostmised märgitakse raamatusse või antakse ostjale iga kord kassatäht ehk tsekk,

kuhu ostusumma üles märgitud. Aasta lõpul arvutatakse raamatu või tsekkide järele liikme aastane ostusumma kokku. Kui ühing on kasuga töötanud, siis jagatakse kas kõik või osa kasust liikmete vahel ära. Kes rohkem ostnud, saab rohkem kasust. Osa kasust võib ühing määrata üldkasulikeks otstarbeiks, näiteks koolidele, raamatukogudele jne. Tarvitajateühingu ülesanne on muretseda oma liikmeile ainult head ja odavat kaupa. Tarvitajateühingud asutavad sagedasti ka tehaseid ja vabrikuid, kus tarvitajatele kaupa valmistatakse ja see ilma vahetalituseeta tarvitajate kätte toimetatakse.

Ülalkirjeldatud viisil teotsevad ja majanduslikke sihte taotlemaid rehepeksu-, kartuli-, lina-, laenu- ja hoiu- ja tarvitajateühinguid nimetatakse ühistegeliseks ühinguteks.

Põllumehe tarvidused ei ole aga üksi ainelised; tal on ka rida vaimseid tarbeid, mis nõuavad rahuldamist. Põllumees tahab lugeda kirjandust, kuulata muusikat ja teaduslikke ettekandeid, näha teatrietendusi. Nende tarvete rahuldamiseks asutavad asjasthuvitatud raamatukogu-, laulu-mängu- (muusika-) ja haridusseltse.

Kõik ühingud on kohustatud ennast Kohtu- ja Siseministeriumis laskma üles märkida ehk registreerida. Seks annavad vähemalt kolm asutajat liiget palve ministeriumi ja lisavad juurde ühingu põhikirja. Kui põhikiri vastab seaduse nõudeile, siis kannab ministerium ühingu nimekirja ja ta võib tegevust alata.

Küsimused: Loendage ühingud, mis teie lähemas ümbruses teotsevad. Millised on igaihe ülesanded? Kuidas juhitakse nende tegevust? Mis vahe on ühistegeliste ja teiste ainelist kasu taotlevate ühingute vahel?

Vald ja maakond.

Eesti pindala jaguneb maakondadeks ja linnadeks. Maakonnad omakord jagunevad valdadeks ja aleviteks. Valdu on arvult 374. Igal vallal on oma kindel pindala. Kõik kodanikud, kes elavad sellel pindalal, on kohustatud alistuma valla korraldustele ja kandma selle kasuks kohustisi. Kodanik ei saa öelda: mul pole valda tarvis, selle heaks ma kohustisi ei kannan. Nõnda võib kodanik rääkida, kui talle ette pannakse astuda piima- või tarvitajateühingu liikmeks. Sinna astumine on vabatahtlik. Kui kodanik ei taha, ei sunni ega saagi keegi sundida teda seda tegema. Vald on riiklik asutus. Tema korraldustele alistumine on sunduslik. Kodanikul on ainult niipalju vabadust, et ta võib ühest vallast lahkuda ja minna teise valda või linna, kui talle koduvald ei meeldi.

Valla ülesanded. Vallal on suur hulk ülesandeid. Vald peab oma liikmete perekonnakirju. Perekonnakirja on märgitud, millal liige on sündinud, kus kohal, kes olid ta vanemad, kas on ta abielus, kui palju on tal lapsi. Vallast saab liige oma isikutunnistuse. Vald peab hääleõiguslike kodanikkude, kaitseväelaste ja nekrutite nimekirju. Vald hoolitseb oma vaeste, haigete ja vigaste eest. Vallaliikmed, kel ei ole omal varandust ega ole ka lähemaid jõukaid sugulasi, pöörduvad abisaamiseks valla poole. Vald on kohustatud neid aitama, kas andes neile raha ja toitu või paigutades neid valla vaestemajasse. Haiged ja vigased, kes ravimist vajavad, saadab vald omal kulul haigemajasse. Valla piirides olevad maanteed käivad tema hoole alla. Ta jagab maapidajate vahel parandusele tulevad teosed ja valvab, et igaüks oma teosa korralikult parandaks. Vald võtab abinõusid

tuleõnnetuste vastu tarvitusele. Ta korraldab, et igal talul oleksid tarvilikud redelid, panged jne.; samuti korraldab abiandmist neile, kes tule läbi kannatanud. Vald peab ülal oma rajades olevad algkoolid. Selleks ehitab ta tarvilikud hooned, valib õpetajad, muretseb õppeabinõud ja annab abi vaestele õpilastele. Vallakohus nimetab alaealistele lastele, kellel vanemad surnud, hooldajad, kes alaealiste varandust valitsevad kuni nende täisealiseks saamiseni. Samuti nimetab ta hooldajad peremeheta jäänud varandusele. Hooldaja valitseb nii kaua seda varandust, kuni pärijad kohale jõuavad. Peale selle täidab vald ettekirjutisi, mis valitsuse poolt tulevad.

Valla tulud. Oma ülesannete teostamiseks vajab vald raha. Seda saab ta maksudest. Ta võib võtta ainult neid maksusid, mis riigi seadus lubab. Nimelt võtab vald: isikumaksu, makse veskite, aurumasinade, naftamootorite, jalgrataste, sõiduhobuste ja sõidukite pealt. Peale selle saab ta osa tulu-, kinnisvarade ja laadaplatsi maksudest. Kõik kodanikud 20—60 aastani, kes valla piirides alaliselt elavad, peavad vallale maksma isikumaksu. Iga kodaniku maksusumma määrab vallavolikogu. Veskite, aurumasinade, naftamootorite jne. maksud võetakse nende omanikelt. Maksu suuruse määramisel peab vallavolikogu silmas pidama veski ja aurumasinade suurust ja ettevõtte sissetulekut. Mida parem veski või suurem sissetulek, seda kõrgem maks. Tulumaks on maks, mis võetakse kodaniku terve läinud aasta tulu pealt, ükskõik, milles tema tulu ka seisis. Mida suurem tulu, seda kõrgem maks. Tulumaksu nõuab kodanikult riik, kes omakord sellest osa annab vallale.

Valla korraldus. Valla tegevust juhivad valla-

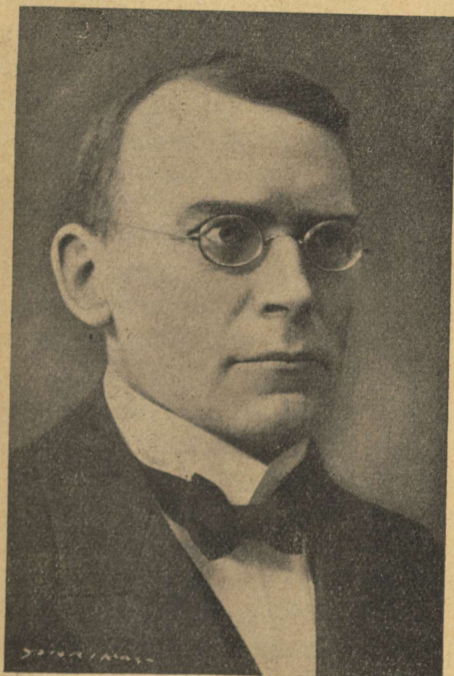
volikogu ja vallavalitsus. Volikogu valivad valla elanikud, kes 20 aastat vanaks on saanud. Tema liikmete arv on valla suuruse järele mitte vähem kui 15 ja mitte rohkem kui 25. Volikogu otsuste järele aetakse valla asju. Otsuste täitjaks ja igapäevaste asjade ajajaks valib volikogu vallavalitsuse. Sinna kuuluvad vallavanem ühes oma abidega. Vallavolikogu ja vallavalitsus valitakse kolmeks aastaks.

Maakondade ülesanded. Vallad on koondu nud maakondadesse. Maakondi on Eestis üksteist: Harju, Viru, Lääne, Järva, Saare, Pärnu, Viljandi, Tartu, Valga, Võru ja Petseri. Maakonna ülesanded on veel mitmekesisemad kui vallal. Maakond peab ülal hobuseposti-jaamu, ehitab klassiteid, jagab valdade vahel maanteede parandamise kohused ja valvab selle täitmise järele, lahendab ja lepitab tööandjate ja tööliste vahel tekkinud tüliküsimusi, streike, jagab vigastatud sõduritele ja surma saanud sõdurite perekondadele abiraha, korraldab toitainete sundvõtmist sõjaväele ja linnadele. Maakonna ülal pidada on kesk- ja kutsekoolid. Viimaseis õpetatakse peale üldhariduslike ainetega mingisugust elukutset. Maakonna ametnikud — koolinõunikud — valvavad nii alg- kui ka kesk- ja kutsekoolide korra järele. Nad hoolitsevad, et koolides õpetus sünniks valitsuse poolt ette nähtud kava järele. Maakond on jaotatud arstijaoskondadeks. Igas jaoskonnas on oma arst, kes saab maakonna poolt palka. Arsti ülesanne on ravida koha peal haigeid ja saata teateid haigusejuhtude kohta maavalitsusele. Valitsus arvutab maakonna kohta saadud arvud kokku ja saab ülevaate, kas tõuseb või langeb haigete arv ja kas on vajadust tarvitusele võtta erakordseid abinõusid võitluses taudide vastu. Maakond peab ülal mitmesuguseid haigemajasid. Maa-

konnal on ka oma loomaarstid, kes niisamuti oma jaoskondades töötavad ja haigeile loomadele abi annavad. Peale selle lähevad rahvale maakonna kaudu valitsuselt tulevad käsud ja määrused. Maavalitsuseasutised viivad nad ellu.

Maakonna tulud. Väljaminekud katab maakond maksudest ja sissetulekuist, mis ta saab oma ettevõttest. Nagu valdki, võib maakond ainult neid maksusid võtta, mis seadus lubab. Maakonna piirides olevaile trahteritele on maavalitsusel õigus iga-aastast maksu peale panna. Iga äri ja töönduslik ettevõtte, töökoda või vabrik on kohustatud lunastama riigilt iga aasta äri- või tööstusetunnistuse. Osa sellest maksust läheb maakonnale. Maakonnal on õigus maksu võtta paatide ja purjevenede pealt, mida inimeste ja kauba vedamiseks ja kalapüügiks tarvitatakse. Niisamuti võib ta maksu võtta autode, mootorjalgrataste, jahtide ja mootorpaatide pealt. Kodanikud, kes suvituskohtadele suvitama sõidavad, alluvad maakonna heaks võetavale suvitajamaksule. Maakond saab laskeriistade lubade pealt maksu. Lubasid annab politseiprefekt. Iga maksulise pidustuse ja lõbustuse pealt võtab maakond lõbustusmaksu. Maksuks läheb osa seesuguse pileti hinnast. Et lõbustusmaksust kõrvale ei põigeldaks, peavad kõik müüdavad piletid enne pidu maavalitsuses ära märgitud olema: peale pidu viiakse järelejäänud piletid ja piletikontsud maavalitsusele tagasi, kes nad üle loeb. Iga paberi või tunnistuse pealt, mis maavalitsus nõudmise peale annab, on paberi saaja kohustatud maakonnale kantseleimaksu maksuma. Maakond saab osa riigi tulumaksust, millest jutt oli valla heaks võetavate maksude puhul. Lõpuks saab maakond osa ka kinnisvarade maksust. Seda maksu võetakse maakonna

piirides olevate maade, hoonete, vabrikute ning töökodade eest. Peale maksude saab maakond sissetulekuid oma ettevõttest. Nimelt asutavad maakonnad omale panku, ärisid, vabrikuid. Pankadesse võetakse

Riigikohtu esimees K. Parts.

raha kõigilt hoiule, laenu antakse peasjalikult valdadele ja alevitele.

Maakonna korraldus. Maakonna tegevust juhivad maavolikogu ja maavalitsus. Volikogu valivad maakonna piirides elavad kodanikud, kes on üle kahekümne aasta vanad. Volikogu liikmete arv on 15 kuni 25, maakonna suuruse järele. Igapäevaste

asjade ajamiseks ja tema otsuste elluviimiseks vaib volikogu maavalitsuse. Maavalitsus koosneb maavalitsuse esimehest, tema abist ja osakondade juhatajaist. Nimelt on maavalitsuse töö jaotatud osakondadesse; iga osakonna eesotsas seisab osakonna juhataja. Säärased osakonnad on maavalitsuses näiteks: tervishoiu-, hariduse-, põllumajanduse- jne. osakonnad. Volikogu ja maavalitsus valitakse kolmeks aastaks.

Küsimused: Kes on teie valla vallavanem? Kes on teie maakonna maavalitsuse esimees?

Linn ja alev.

Linnades asuvad valitsuseasutised, kohtud, suuremad koolid, ärid, töökojad, vabrikud, mitmesugused eriteadlased jne. Eesti vabariigis on praegu 18 linna ja nimelt: Tallinna, Tartu, Pärnu, Narva, Viljandi, Rakvere, Valga, Paide, Võru, Kuressaare, Haapsalu, Petseri, Paldiski, Tapa, Põltsamaa, Türi, Tõrva ja Nõmme. Linnad on kasvamas. Põllutöö ei suuda kõiki maaelanikke toita. Järjest kasvavad noored on sunnitud rändama linnadesse, kus tõusev ja laienev tööndus ja kaubandus tarvitab uusi töölisi. Haritud mail, näit. Inglis- ja Saksamaal, kus vabrikutööndus kõrgel järjel, elab rohkem inimesi linnades kui maal, aga ka meie võime märgata alalist linnaelanikkude arvu tõusu. Et linnadesse kokku on voolanud palju haritud jõude, siis hakkavad linnad ikka suuremat osa etendama kodumaa hariduselus ja riigielu juhtimises.

Linna-omavalitsuse ülesanded. Rohkearvuline linnaelanikkude pere ei saa elada ilma korralduseta. Linna tegevust juhivad valitud linna-omavalitsus. Tal on laialdased ülesanded. Ei või lasta elanikkudel ehitada hooneid sinna ja nii, nagu nemad

tahavad. Linnavalitsus valmistab ümbruse jaoks tulevikuks ette plaani. Ta märgib, kust lähevad uulitsad, kuhu jäävad vabad platsid tulevaste parkide, teatrite, vabrikute ja teiste asutiste tarvis. Kodanikud, kes hooneid tahavad ehitada, peavad linnalt saama sellekohase loa. Linna ehitusosakond vaatab hoone plaani järele, kas vastab ta ehitusnõuetele, ja alles siis annab loa. Linna elanikud ei saa liikuda ilma korralikkude teedeta. Seks ehitab linn uued tänavad, platsid, jalgteed, elektritrammid jne. Prügitaab tänavad ja peab teed alati korras. Linna-omavalitsus peab hoolitsema linna valgustuse, veevärgi, mustuse kõrvalettoimetamise ja tapamajade eest. Ta korraldab võitlust tuleõnnetuste vastu, asutades tuletõrjujate salku. Tähtsamaid ja kulukamaid linna ülesandeid on hoolitsemine hariduse eest. Linn peab ülal koole, rahvaülikoole, raamatukogusid, muuseume, teatreid ja annab abi teistele sääraseile hariduslikele asutisile. Ta avab haigemajasid ja apteeke, kus alandatud hinnaga ja vaesemaile ka maksuta arstlikku abi ja rohtu antakse. Peale selle annab ta tervishoiusse puutuvaid määrusi, mida elanikud on kohustatud täitma. Vaeste elanikkude jaoks avatakse vaestemajad ja töömajad, vaeslaste jaoks varjupaigad. Tööta tööliste tuleb linn töömuretsemisega abiks. Ta asutab tööborsid, kuhu tööta töölisid ennast üles annavad ja kust tööandjad võivad omale töölisi leida. Seadus lubab linna-omavalitsusele anda mõningatel aladel määrusi. Näiteks võib ta korraldada, mis materjalist peavad linnas olema katused, kui suur rasvasisaldus peab olema müüdaaval piimal jne. Seesuguseid määrusi on kodanikud kohustatud täitma samuti nagu seadusigi. Mittetäitmise korral karistab kohus vastupanijaid.

Linna korraldus. Linna-omavalitsuse tegevust juhivad linnavolikogu ja linnavalitsus. Linnavolikogu valitakse elanikkude poolt, kes 20 aastat vanaks on saanud. Valimistest ei või osa võtta, nagu valla-, maa- ja alevi-omavalitsuse elundite valimistestki, ainult vaimuhaiged, kurtummad ja kohtu poolt karistatud isikud, kelle õigused ära on võetud. Linnavolikogu valitakse kolmeks aastaks. Linnavolinikkude arv oleneb linnaelanikkude arvust. Mida arvrikkam linn, seda suurem volinikkude arv. Nii on kuni 5000 elanikuga linnal 15 volinikku, 10 000 elanikuga — 20 volinikku jne. Suurim volinikkude arv on Tallinnal — 85; sellele järgneb Tartu 55 volinikuga. Linnavolikogu koosolekuid juhatab volinikkude eneste hulgast valitud juhataja. Linnavolikogu arutab neid asju, mis eespool loendatud. Nende otsuste täideviijaks ja linna-omavalitsuse tegevuse igapäevaseks korraldajaks on linnavalitsus. Linnavalitsus koosneb linnapeast ja linnanõunikkudest. Nad valitakse linnavolikogu poolt ka kolmeks aastaks. Mida suurem linn, seda rohkem nõunikke. Iga nõunik juhatab oma osakonda. Osakonnad on mitmesugused, näiteks: haridus-, tervishoiu-, valgustusosakond ja teised. Haridusosakonnale alluvad kõik linna koolid. Nimetatud osakonna juhataja valvab selle järele, et koolitöö oleks korras, et oleks õpetajaid jne. Tervishoiu-osakond valvab linna tervishoiulise külje järele. Ta võtab kohe abinõud tarvitusele, kui kuski linna osas levib nakkav haigus, eraldab terved haigeist, toimetab viimased haigemajadesse.

Linna tulud. Loendatud asutiste ülalpidamine ja ametnikkude palkamine nõuab linna-omavalitsuselt suuri summasid. Väljaminekud katab linn maksudega ja kasuga, mis ta saab oma ettevõttest. Nagu maa-

kond ja vald, nii ei või ka linn oma kodanikult igasugust maksu võtta. Seadus lubab linnale ainult kindlaksmääratud maksusid võtta. Ta võib võtta: kinnisvarade maksu, maksu tööstuse- ja äritunnistuste pealt, trahteriomanikelt trahterimaksu, veoäri-maksu voori-meestelt, maksu sõiduhobuste ja koerte eest, jalgrattamaksu ja veel muid. Sõiduhobuse-, koera- ja jalgrattamaksu maksavad nende omanikud. — Meie linnadel on terve rida omi ettevõtteid, näiteks oma tapamajad, elektri- ja gaasivabrikud, pangad, saunad, kauplused ja mõisad. Nad toovad linnaelanikkudele kaht viisi tulu. Esiteks katsuvad need ettevõtted elanikke odavamini teenida kui eraettevõtjad ja teiseks läheb saadud rahaline kasu linnale.

Alev tuletab meelde linnakest. Ta omavalitsuse võimkond ja ülesanded sarnanevad tunduvalt linnaomavalitsuse omadega. Alevi-omavalitsuse tegevust juhivad alevivolikogu ja alevivalitsus. Alevivolikogu valitakse alevi hääleõiguslike elanikkude poolt kolmeks aastaks. Volinikkude arv on alevites kuni 1500 elanikuga 15, üle selle iga tuhande elaniku kohta üks volinik juurde. Volikogu on otsustav elund. Täidesaatvaks elundiks on alevivalitsus, mis valitakse volikogu poolt kolmeks aastaks. Alevivalitsus koosneb alevivanemast ja nõunikudest. Meil on praegu 17 alevit.

Omavalitsuse-asutised: vald, alev, maakond ja linn võivad ainult seda teha, mis seaduses lubatud. Linnavolikogud ja maavolikogud peavad seitsme päeva jooksul pärast oma koosolekut saatma oma protokollid ära kirja kohtu- ja siseministrile. Leiab minister, et protokollis on seadusevastane otsus, siis on tal õigus kahe nädala jooksul administratiivkohtusse kaevata ja nõuda, et kohus seadusevastase otsuse tühistaks.

Linnavolikogud ja maavolikogud ei tohi neid otsuseid, mille peale minister kaevanud, enne ellu hakata viima, kui kohus oma otsuse andnud, see tähendab — kas ta tunnistab linnavolikogu või maavolikogu otsuse õigeks või mitte. Alevi- ja valla-omavalitsuse tegevuse järele valvab maavalitsus. Viimasel on alevi ja valla kohta samad õigused kui kohtu- ja siseministril linna ja maakonna kohta. Alev ja vald peavad sama aja jooksul saatma oma protokollid maavalitsusele.

Küsimused: Kes on teie linna linnapea? Kes on teie alevi alevivanem? Millised ettevõtted on teie linnal? Millised ettevõtted on teie alevil? Miks asutavad ja peavad linnad oma ettevõtteid? Loendage Eesti suuremad alevid.

Eesti vabariigi rajamine.

Peeter Suure valitsuse ajal, 1721. a., langesid eestlased Venemaa alla. Sest ajast peale 1917. aastani on venelased vahet pidamata olnud meie peremehed. Eestlaste elu polnud kerge. Venemaa vaatas muulaste, nende seas ka eestlaste peale ikka kui võõraste peale, kellega halvemini võis ümber käia. Meid ei usaldatud, meile ei antud omavalitsust; umbkeelsed võõrad ametnikud valitsesid meie üle; võõras keel oli koolis ja kohtus; meid taheti ümber rahvustada ja venelaste hulka ära sulatada. Küll nõudsid meie rahva esindajad Vene riigivolikogus, et meile antaks Vene sise-kubermangudega ühesugused õigused ja sisse seataks maa-omavalitsus, millest meie eneste valitud mehed osa võtaksid. Kõrgem — kubermangu — omavalitsus oli tol ajal ainuüksi mõisnikkude (rüütelkonna) käes. Kõik oli asjata. Olukord jäi seesuguseks Vene 1917. a. revolutsioonini.

Veebruarikuul 1917. a. kukutati vana Vene valitsus ja riiki juhtima asusid Vene vabameelsed. Nemad

kuulutasid välja kõigi Venemaal elavate väikerahvaste üheõigustluse ja lubasid kaotada kitsendused, mis tolle ajani olid maksnud muulaste kohta. Et eestlased oma keele, hariduse ja eluviiside poolest venelastest põhjalikult lahku läksid, siis pidasid nad otstarbekohaseks, et endine Eesti kubermang ja Liivi kubermangu Eesti osa üheks kubermanguks kokku liidetakse. See kubermang pidi õiguse saama oma kohalisi asju ise ajada. Tunnevad ju omad inimesed oma kohalisi asju palju paremini kui võõrad vene ametnikud kaugel Vene pealinnas. Venemaast lahkulöömise peale ei mõeldud tol ajal. Seesuguste soovidega pöörduti Vene valitsuse poole. Vene valitsus oli nõus ja andis 30. märtsil samal aastal sellekohase seaduse. Eesti kubermang ja Liivi kubermangu Eesti osa ühendati. Uue kubermangu valitsemist hakkas korraldama Eesti Ajutine Maapäev, kes rahva poolt valitud.

Maapäev astus 14. juulil Tallinnas kokku. Mõne nädalaga loodi üle maa uus valitsemisvõrk.

Sel ajal, kui meil täiel hool valitsemise korralduse kallal töötati, läks Venemaal lugu teisiti. 1914. aastast saadik möllas maailma-sõda. Kolmeaastane sõjategevus oli sõjaväe ja rahva ära tüüdanud. Kõik igatsesid rahu. Rahu ei võinud aga Vene valitsus teha, sest Saksamaa oli sel korral sügaval Venemaa sees, oli võitja ja oleks Venemaale väga rasked rahutingimused ette pannud. Harimatu, pime vene sõdur ei saanud asjade olukorrast aru. Tema nõudis rahu. Valitsus ei teinud. Tekkis vastuolu sõjaväe ja valitsuse vahel. Vastuolu õhutasid ja tarvitasid oma kasuks enamlased ehk kommunistid. Nende hüüdsõna oli: sõjariistad maha, vennastuge sakslastega! Vene sõdurile meeldis see ja enamlus hakkas kiiresti levima. Tekkisid rahutused sõjaväes ja sõjaväe seljataga. Asi

lõppes sellega, et enamlased oktoobrikuus võimu üle terve Venemaa oma kätte võtsid. Saades võimule hakkasid nad oma õpetust elus maksma panema. Mõisad, vabrikud, kauplused, töökojad võeti endistelt omanikkudelt ära ja kuulutati rahva omanduseks. Selle asemel aga, et mõisades ja vabrikuis tööd edasi teha terve rahva kasuks, hakkas harimatu vene mees neid hävitama ja rahva varandust laiali kandma. Varsti olid vabrikulist masinaosad ära viidud, mõisadest kari laiali aetud. Kui mõnes vabrikus ka töö veel edasi kestis, siis tehti seal väga vähe. Töölised kulutasid rohkem aega koosolekutele kui tööle. Üldine korralagedus võttis maad. Enamline kord ulatus ka meie juurde. Kuid siin ei saanud ta nii levida kui Venemaal. Nähes seda kuristikku, kuhu Venemaa enamlus ähvardas Eestit kaasa vedada, tärkas meie seltskonnategelaste seas mõte lahti lööbuda hukkaminevast Venemaast. Seda mõtet kõvendas veel kartus Eesti tuleviku pärast. Nimelt olid valitsuse eesotsas olevad Vene vabameelsed oma lühikesel valitsemise ajal veebruarist oktoobrikuuni näidanud, et neil muulaste üheõigluslusega polnud sügavat tõtt taga. Revolutsiooni alul anti küll Eestile luba oma maapäev kokku kutsuda, pärast hakati aga tagasi kiskuma. Karta oli, et tulevikus seegi, mis antud, ära võetakse. Venemaal ei olnud ühtki erakonda, mis heatahtlik oleks olnud väikerahvaste vastu. Sellepärast leidis Venemaast lahtilööbumise mõte ikka rohkem ja rohkem poolehoidu. Taheti Venemaast lahti lööbuda ja ennast kindlustada. Peale läbikaalumisi kuulutas Maapäev enese 28. nov. 1917 kõrgema võimu kandjaks Eestis ja otsustas ette võtta Asutava Kogu valimised riigikorra lõplikuks kindlaksmääramiseks. Venemaaga olid sidemed lõpetatud. Peale

selle otsuse väljakuulutamist ajasid enamlased Maapäeva laiali. Asutava Kogu valimiste eeltööd hakkasid aga siiski peale. Enamlased lootsid valimistel enamust saada ega takistanud neid alguses. Pärasti-

Esimene Eesti kohtuminister J. Vilms †.

sed valimised näitasid aga, et rahva enamus on nende vastu. Seepärast ei lastud valimisi lõpule viia.

Detsembrikuus tegid enamlased sakslastega Bres-tis rahu. Lepingu põhjal oli Saksamaal õigus Eestisse saata oma vägesid korra alalhoidmiseks seniks, kuni koha peal luuakse kindel valitsus. Eestlastele oli selge, et sakslased tulevad Eestisse suuremate taga-

mõtetega. Nimelt tahavad nad Eestit liita oma külge. Esialgne korrapidamisvägede saatmine oli ainult ettekäändeks. Sakslaste tulekus peitus suur hädaoht. Enamlastest loodeti varsti lahti saada. Sakslaste kohta seda lootust ei olnud. Hakati teid otsima sakslaste tuleku takistamiseks. Seda arvati leida sel teel, et Eesti kuulutada iseseisvaks riigiks. Mõeldi, et Saksamaa ei julge rikkuda iseseisva erapooletu riigi puutumast. Et Maapäev laiali oli aetud ja Asutavat Kogu kokku ei saadud, võis Maapäeva juhatus ainult põranda all töötada; temale olid antud laialised volitused. 24. veebruaril 1918. a. kuulutas Maapäeva Vanemate Nõukogu Eesti iseseisvaks demokraatlikuks vabariigiks. Saksa väed ei hoolinud sellest ja saatsid teisel päeval oma väed Tallinna. Vahepeal olid enamlased Eestist põgenenud ja Eesti valitsuseasutised asusid uuesti tööle. Nad said töötada ainult päeva või kaks. Saksa väed ajasid nad omakord laiali ja seadsid oma sõjaväeametnikud sisse. Algas mälestusrikas okupatsiooniaeg.

Mida oli kardetud, läks täide. Sakslased tulid maale kui peremehed. Eesti ametiasutised aeti laiali; eesti keele asemele seati koolis ja kohtus saksa keel, tehti kavatsusi, kuidas Saksamaalt Eestisse väljarändajaid tuua ja aegamööda eestlased nende hulka ära sulatada. Eesti väljapaistvamad mehed pandi vangi, põllumeestelt nõuti suurehulgalist vilja ja toitainete andmist. Bresti lepingu järele pidid sakslased tulema ju ainult korda pidama. Piinlik oli teiste riikide ees Eestit võimuga oma külge liita. Seda taheti pettusega. Nii pea kui saksa väed kohale jõudsid, hakkasid nende poolehoidjad, eeskätt meie parunid, rahvalt allkirju korjama palvekirjadele, milles paluti Saksamaad, et ta Eesti liidaks oma külge. Allkirju

saadi, hoolimata kõigist ähvardustest ja petmistest, vähe. Oli tarvis teist teed tarvitada. Riiga kutsuti Eesti- ja Lätimaa esindajad; need pidid moodustama „maapäeva“. Viimane pidi Saksamaa ees eespoolmainitud palvet kordama. Eestit esindasid parunid

Asutava Kogu esimees ja endine riigivanem A. Rei.

ja sakste poolt nimetatud saksa soost või saksameel-
sed isikud. Talupoegi esindasid kutsutud valla-
vanemad. Sakslasi oli muidugi palju rohkem kui
eestlasi. Riia „maapäeva“ otsust taheti eesti rahva
enamuse otsuseks teha ja niiviisi meie soove teiste
rahvaste ees võltsida. Ka see ei läinud korda. Meie
vallavanemad seletasid mehiselt, et neid pole vallad

volitanud Eesti ühendamise küsimust arutama ja nemad Saksamaaga ühendamise poolt ei hääleta. Kõik pealekäimised ei aidanud. Olgugi et kõik eesti ajalehed olid kinni pandud, aga suust suhu kanti teated edasi. Meeleolu oli igal pool saksavaenuline.

Pärast oma iseseisva riigi väljakuulutamist saatis meie valitsus saadikud välismaale liitriikide juurde, et neilt saada Eesti riigi tunnustamist. Tõesti, 1918. a. kevadel tunnustasidki liitriigid (Inglismaa, Prantsusmaa ja Itaalia) Eestit tegelikult ja astusid tema esindajatega läbirääkimistesse. Lõplik tunnustamine lükati edasi. Kogu saksa okupatsioonaja viibisid meie esindajad välismaal ja tutvustasid liit- ja erapooletuid riike meie olukorraga. Sakslastele oli see valusaks pinnuks silmas. Nad tarvitasid kõiki teid selle takistamiseks. Nii võtsid nad Soome rannal meie esimese kohtuministri Jüri Vilmsi ta kaaslastega kinni ja surmasid nad. Asi aeti kinni. Alles kahe ja poole aasta pärast tuli sündmus päevavalgele.

Sakslaste valitsus Eestis ei kestnud kaua. Juulikuus algas Prantsusmaal liitlaste suur pealetungimine ja paari kuuga olid saksa väed löödud. Sakslased pidid kõik oma väed tagasi tõmbama, ühtlasi Eestist ära minema. Novembrikuu alul jätsid nad Eesti maha. Meie valitsus astus uuesti maa etteotsa. Sakslased läksid, aga ei andnud meile ühtki sõjariista, mis nad tulles meie maalt olid saanud. Kõik võeti kaasa; mida kaasa võtta ei saadud, lõhuti ära. Meie piirid Narva ja Pihkva juures jäid täiesti kaitseta. Ei olnud meil sõjaväge, ei olnud meil sõjariistu. Kommunistid tarvitasid seda olukorda ja saatsid oma väed üle Narva jõe ja Pihkva rajade Eestisse, et siit saada toitaineid ja siin sisse seada kommunistlikku valitsust. Valitsus seisis raske valiku ees: kas anda

enamlastele alla ja minna Eesti hävimisele vastu või katsuda vastu panna. Valiti teine tee. Ülepeakaela koguti mõnedkümmend vabatahtlikud ja saadeti Narva alla. Arvuliselt väikesed sõjariistadeta salgad ei suutnud vaenlase pealetungimist seisma panna. Vaen-

Vabadussõja sõjavägede ülemjuhataja kindral J. Laidoner.

lane saatis ikka uued ja uued väeosad Narva alt ja Pihkva poolt Eestisse. Langesid üksteise järel Narva, Võru, Rakvere, Tartu, Tapa. Jõuluks oli üle poole Eestist vaenlase käes. Meie salgad taganesid aegamööda. Seda aega kasutati korraldamistööks. Kutsuti lipu alla sõjaväge, harjutati teda, toodi välis-

maalt sõjariistu. Esimesed lipu alla kutsumised ei õnnestunud. Sõduritel polnud usku. Paljud neist jooksid ühes sõjariistadega laiali. Vaenlane aga lähenes... Tulid jõulud. Veel 28 versta — ja pealinn Tallinna oleks olnud enamlaste võimuses. Pandi siis kõik vanemate keskkooliklasside õpilased ja üliõpilased sõjariistu. Osa neist oli juba ennemini astunud vabatahtlikena teenima. Asutati vabatahtlikkudest löögiosad. Nende hulgas Kuperjanovi partisanid ja Kalevi Maleva. Kapten Pitka organiseeris soomusrongid. Sõjavägede etteotsa määrati kolonel Laidoner. Tallinna sadamasse jõudsid Inglise sõjalaevad. Soomes koguti vabatahtlikke Eestile abiks. See julgustas ja äratas usku. Meeleheitlikult tormasid jaanuari alul enamlastele vastu meie soomusrongid ja teised löögiosad. Meeskond koosnes vabatahtlikest, peaaesjalikult õpilastest, üliõpilastest ja ohvitseridest. Hulljulge pealetormamine sünnitas segadust vaenlase ridades. Nad taganesid. Meie väed surusid peale. Õnn hakkas meie poole kalduma. Võeti tagasi Tapa, Rakvere. Oma algatusel ja vastutusel vallutasid soomusrongid ja kuulsad Kuperjanovi partisanid Tartu. Võitlused olid ägedad. Viletsais jalanõudes ja rõivais, puudulikkude relvadega tungiti kümned korrad tugevamale vaenlasele kallale. Ta põgenes, jättes maha varustist ja sõjariistu. Kuulipildujad saadi enamasti kõik vaenlaselt. Peale Tartu võtmist jõudsid appi soome vabatahtlikud. Ülendatud meeleolul tungiti edasi. Langesid Narva, Valga, Võru ja Petseri. 24. veebruariks, vabariigi teiseks aastapäevaks, olid Eesti piirid vaenlastest puhtad. Olukord ei jäänud kauaks nii. Väljaspool Eestit korraldasid kommunistide sõjaväed ennast uuesti ja algas uus pealetungimine Võru ja Narva suunas. Meie väikearvulised ja väsinud sõja-

väed pidid uuesti taganema. Aga ainult ajutiselt. Jõupingutusega löödi maikuul enamlased veriste peadega teist korda meie piiridest välja, aga seekord juba kaugemale. Meie väed vabastasid neist terve Läti.

Kui oli ajutiselt valmis saadud kommunistidega, kerkis meie väele uus vaenlane landesvääri näol, mis koosnes parunitest ja saksa palgalistest, kelle siht oli Lätit ja Eestit oma alla heita. Peale vihast võitlust paisati ka see vaenlane juunis teispoole Riiat.

Enamlased ei jätnud aga veel lootusi võita. Sügise poole tegid nad uut katset mõlemail võitlusväljadel — Pihkva ja Narva all peale tungida. Meie väed olid seks ajaks juba täiesti korraldatud. Võitlemas polnud enam üksi löögiosad, vaid hulk jalaväerügemente. Iga kuuga läksid vaenlase pealetungimised marulisemaks. Nad tahtsid, maksku mis maksab, Eesti pinnale tungida, et meile rahu peale sundida. Kuid asjata. Meie sõjavägi löi kõige verisemad pealetungimised tagasi. Ei taganenud mitte sammu. Nähes,

Vabadussõja merejõudude juhataja
J. Pitka.

et jõuga Eestit ei saa võita, astus vaenlane meie esindajatega rahu-läbirääkimistesse. Peale mitmekuulisi läbirääkimisi kirjutati lõpuks 2. veebruaril 1920 Tartus rahulepingule alla. Meie rahusaatkonda juhatas kadunud J. P o s k a.

Kommunistidega oli rahu tehtud, aga rahulise töö juurde ei saanud meie kodanikud siiski veel mitte asuda. Välismaal töötasid vene ja saksa pagulased ja kihutasid välisriike meie iseseisvust mitte tunnustama. Palju vaeva nõudis nende väidete ümberlukkamine välismaal. Lõpuks tuli Eesti ka siin võitjana välja. 1920. aasta kevadel tunnustas Eesti täielist iseseisvust Soome, detsembrikuus 1920 Argentiina vabariik ja lõpuks 26. jaanuaril 1921. a. tegid seda ka suurriigid — Inglismaa, Prantsusmaa, Itaalia — ja Belgia. Neile järgnesid teised riigid.

Eesti kangelaste teod on vilja kandnud. Verehinnaga on võidetud iseseisvus. Vabariik Eesti on niisama iseseisev kui suurriik Inglismaagi.

Olles iseseisev riik, on Eestil oma kindel maa-ala, oma kindel rahvas ja võim. Eesti kodanikuks ei saa keegi muidu, kui teda seks vastu ei võeta. Ka lahkuda ei saa Eesti kodanikkude hulgast keegi muidu kui kohtu- ja siseministri loaga. Eesti riigivõim on kõige kõrgem oma pinnal ja sõltumatu. See tähendab, et Eesti riigis kõik teised võimud ennast peavad riigivõimu alla painutama. Eesti riigivõim on iseseisev ega sõltu teiste riikide võimust.

K ü s i m u s e d: Miks lahkus Eesti Vene riigist? Milliseid paremusi tõi meie iseseisev Eesti? Kes olid tähtsamad iseseisva Eesti rajamis-ajajärgu rahvajuhid? Kes olid tähtsamad Vabadussõja kangelased? Kes on Vabadussõja kangelased teie lähemast ümbrusest?

Põhiseadus.

Üksik ühing ei saa püsida ilma korrata. Igal ühingul on omad käsud või juhised (reeglid), mille täitmine on tema liikmeile sunduslik. Riik, kui suurem ja keerulisem ühing, vajab eriti tugevat korda. Riigi liikmete — kodanikkude — arv on suur ja kui neist hakkaks igaüks oma soovide kohaselt teotsema, siis tekiks piiritu korralagedus. Riik ei saa seda lubada. Seepärast annab ta välja seadused, mis on üldkohuslikud käsud kodanikkudele. Seadused määravad kindlaks kodaniku õigused ja kohused, s.t. seadus ütleb, mis kodanikul on õigus kaaskodanikudelt ja riigilt nõuda ja mis ta on kohustatud neile ise andma või tegema. Vähe sellest, et riik välja töötab seadused, need üldkohuslikud käsud. Ta teeb veel rohkem. Ta loob asutised, kes seaduste täitmise järele valvavad ja kes tõrkujaid sunnivad seadust austama ja täitma. Riik ei või rahuliselt seaduserikkumisi pealt vaadata. See võib muutuda talle enesele, kogu tema olemasolule saatuslikuks. Näiteks on käimas sõda ja juhtivate võimude poolt on välja kuulutatud kaitseväelaste teenistussekutsumine. Üksikud kutsutavad tõrguvad käsku täitmast. Riik ei saa ometi lubada, et need tõrkujad jääksid rahulikult koju. Selle tagajärg oleks, et tõrkujate eeskujule järgneksid teised ja sellega avataks tee vaenlasele riigi pinnale. Riik peab tugeva käega, kui tarvis, kõige karmimate abinõudega, seadma korra jalule ja sundima kodanikke seadusi täpsalt täitma.

Riigi seadused jagunevad harilikkudeks ja põhiseadusteks. Esimeste hulk on riigis suur, teiste arv väike.

28. nov. 1917. a. lööbus Eesti Venemaast lahti,

24. veebruaril 1918. a. kuulutas ta enese demokraatlikuks vabariigiks. Missugune pidi lähemalt meie riigikord olema, kes pidi riiki valitsema ja kuidas pidi riigi valitsemine toimuma, seda tuli otsustada Asutaval Kogul. Nii pea kui 1919. a. alul vaenlased olid kodumaa piiridest välja tõrjutud, korraldati kogu riigi rahva seas valimised. 23. apr. samal aastal astus Asutav Kogu Tallinnas kokku. Ta juhatajaks oli A. Rei. Nagu öeldud, tuli tal luua riigile põhiseadus. See loodi ja võeti 15. juunil 1920. a. lõplikult vastu.

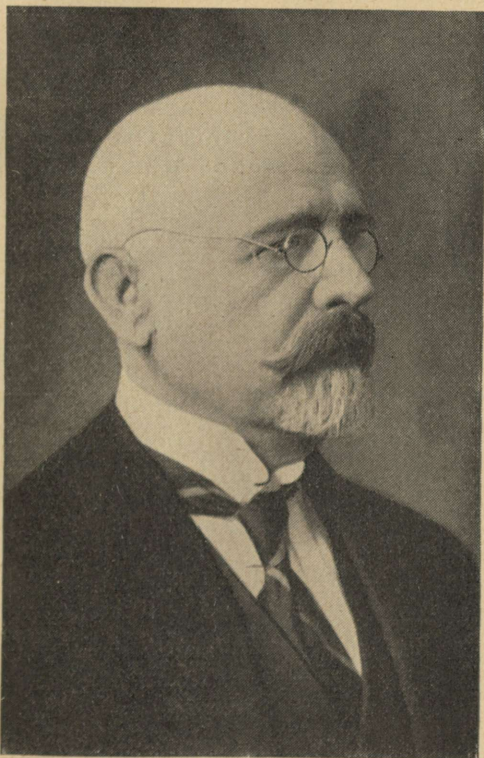
Põhiseadus läheb lahku teistest seadustest. Ta on aluseks teistele. Ükski käesoleval ajal ja tulevikus loodav seadus ei tohi põhiseadusele vastu käia. Harilikke seadusi annab ja muudab rahva poolt valitud Riigikogu ja üksikutel kordadel ka rahvas rahvahääletusel. Põhiseadust saab muuta ainult rahvas rahvahääletusel. Temale on suurem tähtsus antud sellepärast, et küsimused, mis otsustatud põhiseaduses, maksaksid pikema aja jooksul, et neid sagedasti ei saaks muuta. Nende sage muutmine vapustaks riigis korda.

Põhiseadus sisaldab 89 § ja on jaotatud kümnesse peatükki. Need peatükid on: üldised määrused, Eesti kodanikkude põhiõigustest, rahvast, Riigikogust, valitsusest, kohtust, omavalitsusest, riigikaitsest, riigimaksudest ja eelarvest, põhiseaduse jõust ja muutmisest.

Põhiseaduse järele on Eesti iseseisev sõltumatu vabariik, kus riigivõim on rahva käes. Tema maaalasse kuuluvad Harjumaa, Läänemaa, Järvamaa, Virumaa Narva linna ja ümbruskonnaga, Tartumaa, Viljandimaa, Pärnumaa, Valga linn, Võrumaa, Petserimaa ja muud piiriäärsed mannermaa kohad,

kus Eesti rahvast asumas, Saaremaa, Muhumaa, Hiiumaa ja muud Eesti vefes olevad saared ja leetseljakud.

Nagu nägime, ei või riik lasta kodanikul teha,

Eesti-Vene rahusaatkonna esimees J. Poska †.

mis see tahab. Kui igaüks hakkaks omapead elama, siis tekiks kodanikkude vahel riid. Tugevam teeks nõrgemale ülekohut. Riik aga ei tohi kodanikult riisuda ka ta vabadust ega temale kui orjale iga sammu ette kirjutada. Meie aja haritud inimene ei kannata

seda. Säärase korra maksvusel ei saa inimene areneda. Meie aja riik peab oskama leida nende kahe vaate vahel kesktee. Meie põhiseadus teebki seda. Nimelt määrab ta, kui kaugele võib riik oma seadustega tungida kodaniku eraellu ja kus algab see piir, millest üle ei tohi seadus minna. Sealt hakkab peale kodaniku vabadus, osa tema põhiõigustest.

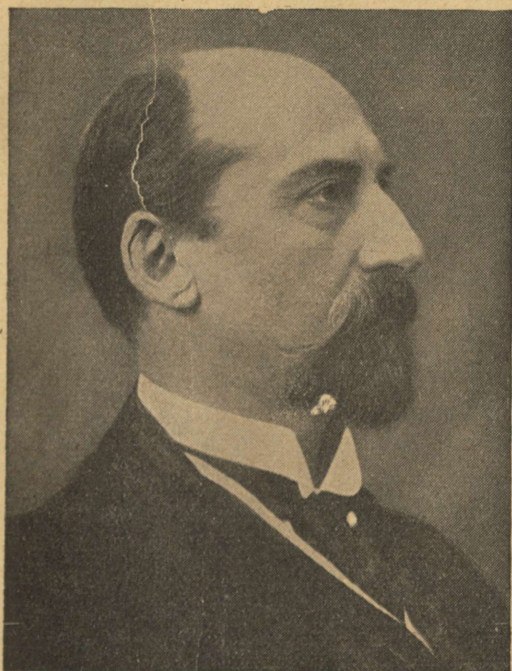
Eesti kodanikud on seaduse ees üheväärsed. Seadus ei tohi vahet teha rikka ega vaese, haritu ega harimatu vahel. Ühesuguse silmaga vaatab ta luteri- ja katolikuusulise, eestlase ja sakslase, mehe ja naise peale. Seisusi Eestis ei ole. Ei tehta vahet endise paruni ega talupoja vahel. Kõik on ühesugused Eesti vabariigi kodanikud. Ei tohi ühtegi kodanikku vangistada muidu kui kuriteolt tabamisel või kohtu käsul. Vangistatud kodanikule peab kolme päeva jooksul teatama, mispärast teda kinni peetakse. Keegi ei tohi ilma loata tungida teise korterisse ega lugeda tema telegramme ega kirju. Ainult kohtuvõimudel on tehtud erand juhtudel, kui need kurjategijaid otsivad. Eesti kodanikul on vabadus enesele usku valida. Riigil oma usku ei ole. Kodanikud võivad vabalt asutada oma usulisi ühinguid. Riigivõimud segavad vahele ainult sel korral, kui usuline ühing riigi- või kõlblusevastast kihutustööd hakkab tegema.

Kodanik võib kitsendamata avaldada oma mõtteid sõnas, kirjas, trükis, pildis ja kujutustes, mingu need mõtted kui palju tahtes teiste omadest lahku. Uusi mõtteid ei tohi keelata. Nendega viiakse haridust edasi.

Kodanikul pole tarvis kelleltki luba küsida, et oma kirjatööd trükis avaldada. Tarvitab aga keegi oma mõtteid teiste kahjuks, see tähendab, saab ta

süüdlaseks mingisuguses kuriteos, siis vastutab ta selle eest kohtus.

Eestis võib vabalt asutada ühinguid ja pidada koosolekuid. Igaüks võib takistamata valida enesele

Endine riigivanem ja praegune välisminister J. Tõnisson.

ametit ja avada ettevõtteid. Oma rahvuse määrab Eesti kodanik ise. Muulased võivad asutada oma emakeelseid koole. Kodaniku varandust ei või ilma tema loata ära võtta. Erand on lubatud, kui seda nõuavad üldised huvid ja seadus seda lubab. See-sugusel korral makstakse omanikule tasu. Teiste kodanikkudega üheväärsed on ka ametnikud. Leiab

kodanik, et nad ülekohtuselt toimetavad, siis võib nende peale samuti kohtusse kaevata, nagu iga teise kodaniku peale. Riik lubab igale kodanikule anda maksuta alghariduse ja riigielu nii korraldada, et iga kodanik võiks inimeseväärselt elada.

Need on kodaniku põhiõigused, mida harilikud seadused ei tohi rikkuda ega kitsendada. Kui aga vaenlane tungib meie maale või meil omal maal võtavad sisemised rahutused, siis kuulutatakse välja kaitseseisund. Selle korra maksvuse aegu on õigus loendatud kodanikuvabadusi ehk põhiõigusi kitsendada.

Põhiseaduse teistest osadest on jutt järgmistes peatükkides.

Nagu eespool öeldud, peab iga riigikogu, mis seadusi annab, silmas pidama, et antavad seadused ei käiks Põhiseaduse vastu. Annab ta siiski Põhiseaduse-vastase seaduse, siis ei ole kodanik kohustatud seda täitma.

Kas seadus käib Põhiseaduse vastu või mitte ja kas kodanikku selle täitmatajätmise pärast karistada või mitte, otsustab kohus. Põhiseadust muuta saab ainult rahvas rahvahääletusel. Tahetakse seda muuta, siis peab muutmiskava rahval vähemalt kolm kuud enne hääletuspäeva teada olema. Põhiseadus loetakse muudetuks, kui muutmise poolt on rahvahääletusest osavõtjate enamik. Põhiseaduse eelnõu rahvahääletamisest osavõtmine on kodanikkudele sunduslik. Vabandamata põhjustel hääletamisele ilmumata jäämine on karistatav.

K ü s i m u s e d: Mis ülesanne on Asutaval Kogul? Miks tehakse vahet Põhiseaduse ja harilikkude seaduste vahel? Miks on Põhiseadus muudetav ainult rahvahääletusel? Miks on kõik kodanikud seaduse ees üheväärsed?

Riigikogu.

Riigikogu valitakse Eesti vabariigi kodanikkude poolt üldise, ühetaolise, otsese ja salajase hääletamise teel proportsionaalsuse põhimõtte alusel. Valimistest võtavad osa kõik hääleõiguslikud vabariigi kodanikud. Hääleõiguslikuks loetakse kodanik, kui ta valimisteks on 20 a. vanaks saanud ja vähemalt ühe aasta olnud Eesti riikkondsuses. Ühesugune valimisõigus on meestel ja naistel, kaitseväelastel ja eraisikutel. Hääleõiguslikeks ei loeta: 1) kohtu poolt hullumeelseks tunnistatud, 2) eestkostmise all olevad pimedad, kurtummad ja pillajad, 3) kurjategijad teatav aeg peale karistuse kandmist.

Igal valijal on üks hääl. Igal häälel on ühesugune kaal ja tähtsus, s. t., et valimised on ühetaolised. Valija annab hääle otse nendele kaaskodanikkudele, keda tema tahab näha Riigikogus. On ka teissugune valimisviis, kus valija annab oma hääle valijamehele. Säärased valimised on kaudsed. Meie omad aga on otsesed. Hääle andmine on korraldatud salaja, s. t. üks ei saa teada, kellele teine oma hääle annab. Säherdune nõue on üles seatud sellepärast, et iga valija saaks vabalt oma südametunnistuse järele hääletada, ilma et ta pruugiks kannatada kellegi survet.

Riigikogus saavad nimekirjad saadikute kohti vastavalt häälte arvule, mis valijad neile andnud. On põllumeeste nimekirja poolt hääletanud 50%, tööerakonna nimekirja poolt 30% ja sotsiaaldemokraatide poolt 20% valijaist, siis peab Riigikogus vastavalt olema ka saadikuid, nimelt 50% põllumehi, 30% tööerakondlasi ja 20% sotsiaaldemokraate.

Riigikogu valimist toimetatakse järgmiselt: vali-

misteks on Eesti jagatud kümnesse ringkonda. Valimisringkonna moodustab maakond ühes maakonna linnaga, välja arvatud Tallinna linn ja Võru-, Valgaring ja Petserimaa. Tallinna linn moodustab iseseisva ringkonna, kuna viimased kolm maakonda on liidetud üheks valimisringkonnaks. Häälte äraandmiseks jagatakse ringkond valimisjaoskondadeks. Valimisi juhtivad Riigikogu Valimiste Peakomitee, ringkonna- ja jaoskonna-komiteed. Mitte hiljem kui 60 päeva enne valimisi võivad vähemalt 5 hääleõiguslikku kodanikku anda Valimiste Peakomiteele oma kandidaatide nimekirja. Nimekiri peab sisaldama 5 kuni 20 kandidaadi nime ühes elukoha tähendamise ja peab soovitajate poolt alla kirjutatud olema.

Nimekirja esitajad peavad ühes sellega maksma Valimiste Peakomiteele 500 krooni tagatist. Saab nimekiri niipalju hääli, et ta viib vähemalt 2 saadikut Riigikogusse, siis makstakse tagatis tagasi, vastasel korral langeb see riigi kasuks. Tagatise nõudmisega tahetakse ära hoida, et väikesed kodanikkude rühmitised kergemeelselt ei esineks oma nimekirjadega.

Et teada saada, kes on hääleõiguslik kodanik, seks peavad linnad, alevid ja vallad alalisi kodanikkude nimekirju. Need on välja riputatud avalikule kohale. Kaks korda aastas parandatakse neid. Kustutatakse maha kodanikud, kes surnud või valimisjaoskonnast lahkunud, ja märgitakse juurde, kes jaoskonda elama asunud või 20 aastat vanaks saanud. Igal kodanikul on õigus nõuda, et tema nimekirja kantaks, kui seks pole seaduslikku takistust. Valida saavad ainult need, kes nimekirjas seisavad.

Valimised ise kestavad kolm päeva. Viis päeva enne valimiste algust saadab jaoskonna-komitee igale nimekirjas olevale kodanikule koju kätte oma ring-

konna trükitud kandidaatide-nimekirjad ja nimelise tunnistuse. Nimeline tunnistus tõendab, et kodanikul on õigus valida. Kandidaatide nimekirjad näitavad, kes selles valimisringkonnas on ette pandud valida. Valimispäeval võtab kodanik enesega kaasa isiku-

Riigikogu hoone eestpoolt.

tunnistuse, nimelise tunnistuse ja selle kandidaatide nimekirja, millele ta tahab oma hääle anda, ja läheb valimisjaoskonda. Seal nõutakse valijalt isikutunnistuse ja nimelise tunnistuse ettenäitamist ja antakse talle ümbrik. Antud ümbrikusse paneb valija kandidaatide-nimekirja ja annab selle komiteele ära. Oma ümbrikku ei tohi valija tarvitada ega tohi

sisseantud nimekirjale ka märkusi peale teha. Märkustega nimekirjad loetakse maksvusetuks.

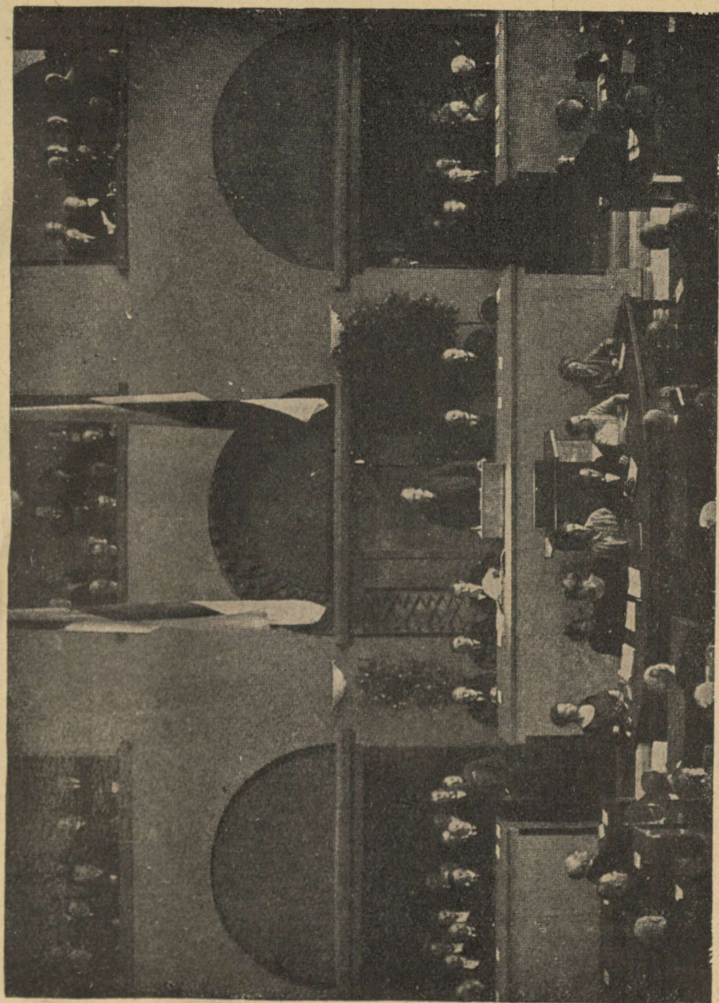
Pärast kolmandat valimispäeva loetakse jaoskonnas igale nimekirjale antud häälte arv ära ja teatatakse sest ringkonna-komiteele. Ringkonna-komitee arvab terves ringkonnas igale nimekirjale antud hääled kokku ja teatab sellest Valimiste Peakomiteele. Saadud andmete põhjal arvutab viimane, kui palju saadikuid saadab iga nimekiri Riigikogusse.

Riigikogu valitakse kolmeks aastaks. Ta koosneb sajast liikmest. Riigikogu võib oma liikmete arvu suurendada. Sellekohane seadus hakkab maksma järgmistel riigikoguvalimistel. Iga oktoobrikuu esimesel esmaspäeval astub Riigikogu oma korraliseks istungjärguks kokku. Ta on koos niikaua, kui leiab selle tarviliku olevat. Erakorraliselt astub Riigikogu kokku juhatuse kutsel, Vabariigi Valitsuse või $\frac{1}{4}$ riigikoguliikmete nõudel. Oma tegevuse juhtimiseks valib Riigikogu enese hulgast juhatuse.

Riigikogu on otsustusevõimeline, kui on koos vähemalt pooled liikmed. Koosolekud on avalikud. Iga kodanik võib pealt kuulata. Ainult erakordsetel juhtudel, kui sellega nõus on $\frac{2}{3}$ koosolevaist riigikoguliikmeist, võib kuulutada istungi kinniseks ja võõrastele ära keelata pealt kuulata.

Riigikoguliikmeks võib valida iga hääleõiguslikku kodanikku. Peaks liige enne oma volituse lõppu Riigikogust lahkuma, olgu surma või mõnel muul põhjusel, siis astub tema asemele samast nimekirjast järgmine kandidaat.

Riigikoguliige toimetab ja hääletab täiesti vabalt, südametunnistuse järele, ilma et ta oleks seotud mingisuguste valijate poolt antud nõuetega. Et ta saaks oma parema tundmise järele toimetada, ei

Riigikogu uue hoone avamine Tallinnas 12. septembril 1922. a.

kanna ta vastutust poliitilise mõtteavalduse eest, mida ta teeb Riigikogus. Need mõtted võivad olla isegi riigivastased. Arvatakse, et nad ei või Riigikogus paha teha; nad toovad kasu, tutvustades enamust vastaste mõtetega. Et riigikoguliige saaks oma kõrget

ülesannet täita, ei ole otstarbekohane teda iga asja pärast töö juurest ära kiskuda. Seepärast ei või tema liiget Riigikogu loata vangistada. Erand on lubatud juhul, kui liige tabatakse kuriteolt. Sel korral pole luba vangistamiseks tarvis. Vangistamisest enesest peab aga 48 tunni jooksul teatama Riigikogu juhatusse. Riigikogul on õigus oma liikmele kohtu määratud karistust edasi lükata. Sündmatu käitumise pärast Riigikogu koosolekuil võib Riigikogu oma liiget kodukorra põhjal karistada. Riigikoguliikmed vabastatakse nende volituste kestusel riigikaitseteenistusest. Nad saavad palka ja neil on prii sõit vabariigi piirides riigi raudteedel ja laevadel. Palga suuruse määrab käesolev Riigikogu järgneva koosseisu jaoks. Iga riigikoguliige võib Riigikogu koosolekul pöörduda valitsuse poole küsimustega. Neljandikul riigikoguliikmeist on õigus valitsuselt tema sammude pärast aru või seletust nõuda. Valitsus on kohustatud selle peale andma seletust.

Riigikogu tähtsaim ülesanne on anda seadusi. Peale selle määrab ta riigi iga-aastase tulude ja kulude eelarve, otsustab riigi laenude tegemist, kuulutab sõda ja teeb rahu, kinnitab valitsuse poolt esitatud rahvusvahelisi lepinguid ja kaitseseisundi väljakuulutamist riigis. Riigikogu valib riigikontrolööri ja kontrollnõukogu liikmed, kes valvavad riigi majapidamise järele ja hoolitsevad selle eest, et ei tehtaks väljaminekuid väljaspool eelarvet. Samuti valib riigikogu riigikohtuliikmed.

Küsimused: Mis on poliitiline partei? Mis on Riigikogu rühm? Miltmes Riigikogu on praegu koos? Kas on mõni Riigikogu sunnitud olnud enne seaduslikku kolme aastat laiali minema? Millised rühmad on käesolevas Riigikogus? Kes on praegu Riigikogu esimeheks?

Seaduseandlus.

Seadusi annab harilikult Riigikogu, erakordsetel juhtudel aga rahvas rahvahääletusel. Kavade töötab välja kas Vabariigi Valitsus või riigikoguliikmeist valitud komisjon. Suures kogus, nagu seda on Riigikogu, on raske seadusekava kokku seada. Riigikogu üldkoosolek vaatab ja arutab läbi esitatud kavad, teeb neis parandusi. Et seaduses ei juhtuks vigu, seepärast arutatakse teda mitu korda. Iga seaduse arutamine nõuab nõndanimetatud „kolme lugemist“. Kõige pealt räägitakse kavast üldse. Arutatakse, kas ta on sedavõrt täielik, et võib tema üksikasjalisemale arutamisele minna. See on esimene lugemine. Kui hääletamisel otsustatakse minna paragraafidekaupa arutamisele, siis algab teine lugemine. Teisel lugemisel arutatakse ja hääletatakse kava paragraafidekaupa. On kava läbivaatamisega niiviisi lõpule jõutud, siis tehakse sedasama veel kord algusest peale. Seda nimetatakse kolmandaks lugemiseks. Vahe seaduse teise ja kolmanda lugemise vahel seisab selles, et kolmandal lugemisel saab korrata ainult neid ettepanekuid, mis tehtud teisel lugemisel. Täiesti uusi ettepanekuid kolmandal lugemisel enam teha ei saa. Pärast seda on seadusekava vastu võetud. Riigikogu juhatus kuulutab ta välja. Iga seadus avaldatakse „Riigi Teatajas“. Kui muud korda seaduses eneses pole ära tähendatud, siis hakkab ta kodanikkude kohta maksma alles kümnendal päeval pärast „Riigi Teatajas“ avaldamist. Selle aja jooksul on kodanikkudel võimalus selle seaduse sisuga tutvuda.

Peale Riigikogu võtavad seaduseandlusest osa kõik vabariigi hääleõiguslikud kodanikud. Nimelt on kolmandikul riigikoguliikmeist õigus nõuda, et Riigikogu

poolt vastu võetud seadus jääks kahe kuu jooksul vastuvõtmise päevast arvates „Riigi Teatajas“ välja kuulutamata. Selle aja jooksul võivad 25 000 hääleõiguslikku kodanikku nõuda seaduse rahvahääletusele panemist. Seks peavad need 25 000 kodanikku esinema kirjaliku nõudmisega Riigikogu ees. Nende allkirjad peavad kinnitatud olema omavalitsuseasutiste poolt, kus hääleõiguslike kodanikkude nimekirju peetakse. Tuleb üleriiklik rahvahääletus, kus määratud ajal nendesamade valimisjaoskondade järele, nagu Riigikogu valimistelgi, iga hääleõiguslik kodanik annab oma hääle kirjalikult „poolt“ või „vastu“. Enamus otsustab, kas tuleb Riigikogu poolt vastu võetud seadus avaldada või mitte.

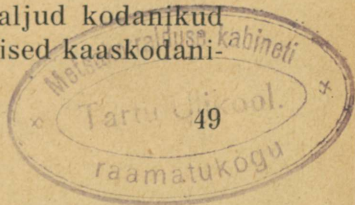
Peale selle on 25 000 hääleõiguslikul kodanikul õigus nõuda, et seadus antaks, muudetakse või tunnistatakse maksvusetuks. Sellekohane kava peab täpsalt olema välja töötatud ja antakse Riigikogule. Riigikogu võib nõudmisega ühineda ja soovitatud kava seadusena välja anda. Lükkab ta aga nõudmise tagasi, siis peab ettepanud seadusekava minema rahvahääletusele. Rahva enamus otsustab seaduse eelnõu saatusel. Õigust, nõuda seaduse andmist või muutmist, nimetatakse rahva algatusõiguseks.

Kui rahvas lükkab tagasi Riigikogu poolt vastu võetud seaduse või võtab vastu Riigikogu poolt tagasi lükatud seaduse, kuulutatakse välja uued riigikoguvälimised. See on arusaadav. Tagasi lükates Riigikogu seadused näitab rahvas, et ta valitud Riigikogu enam ei usalda. Paratamata peab see laiali minema, et rahvale võimalust anda uut valida. Uued välimised peavad toimuma mitte hiljemini seitsetkümmet viit päeva pärast rahvahääletust.

Rahvahääletusele ei kuulu ega või rahva-algatuse

teel otsustamisele tulla riigi eelarve ja laenude tege- mine, maksuseadused, sõjakuulutamine ja rahutege- mine, kaitseseisundi väljakuulutamine ja lepingute tegemine võõraste riikidega. On arusaadav, miks see nii on. Loendatud küsimused puudutavad kõige valu- samini kodanikke. Erakordsetel aegadel puudub suu- rel hulgal kodanikkudest kannatus ja arusaamine asja seisundist. Tahetakse aga igal tingimusel raskustest lahti saada, ei mõelda, missugused on tagajärjed. Näiteks tahab sõjaajal igaüks rahu. Rahu ei või aga igal ajal ja tingimusel teha, sest ebaõigel ajal rahu- tegemine ja teisele allaandmine võib terve rahva igavesele hävimisele viia. Seesugustel rasketel minu- titel suudavad asja seisundist ainult kõige paremad pead aru saada. Seepärast on eespool-loendatud raskete küsimuste otsustamine jäetud ainuüksi Riigi- kogu hooleks.

Endistel aegadel juhtis riiki kuningas oma ametnikkudega. Meil seda ei ole. Meil juhivad riiki hääleõiguslikud kodanikud ise. Riigikoguvalimiste ja rahvahääletusega avaldavad nemad oma tahtmist. Raske kohustis lasub meie kodanikkudel. Praeguse aja riik on nii keeruline ja tema juhtimine nii raske, et ta igalt kodanikult nõuab suurt arusaamist ja kaalumist. Ühtviisi peavad riigi juhtimisest osa võtma nii rikas kui vaene, haritu ja harimatu. Ükski ei tohi veeretada koormat teise peale. Minnes riigi- koguvalimistele või rahvahääletusele peab iga kodanik teadma, missuguste kandidaatide poolt ja missuguse seadusekava poolt või vastu ta hääletab. Tal peab olema selge arusaamine, miks teeb ta nii, aga mitte teisiti. Järele kaalumata, teiste sõnade ja kihutuse järele, ei tohi ta midagi teha. Kui paljud kodanikud nii toimetavad, siis viivad nad riigi, teised kaaskodani-

kud ja lõpuks enese hävimisele. Säärased kodanikud pole vabariigi kodaniku nime väärt.

Küsimused: Kes esitab Riigikogule enamuse seadusekavadest? Miks ei lubata seaduse kolmandal lugemisel teha täiesti uusi ettepanekuid?

Valitsemine ja valitsus.

Riigikogu annab riigile seadused. Nende eluviimiseks ja maksmapanemiseks on tarvis tervet hulka ametnikke. Nende ametnikkude eesotsas seisab Vabariigi Valitsus. Temal on kõrgem valitsemise ehk täidesaatev võim. Ta koosneb riigivanemast ja ministritest. Neid kutsub ametisse ja vabastab sellest Riigikogu. Nemad püsivad oma kohtadel nii kaua kui Riigikogu nende tegevusega rahul on. Nii pea aga, kui Riigikogu enamus tunnistab nende tegevuse ebaõigeks, peavad nad oma kohalt lahkuma. On umbusaldust avaldatud tervele valitsusele, siis lahkub see terves koosseisus. On seda tehtud ainult ühele ministrile, peab see üksinda lahkuma. Vabariigi Valitsus juhib riigi sisemist ja välimist tegevust, hoolitseb riigi välise puutumatus, seesmise julgeoleku ja seaduste täitmise eest. Tema koostab riigi tulude ja kulude eelarve ja esitab selle Riigikogule kinnitamiseks; nimetab riigi kõrgemad ametnikud; teeb võõraste riikidega lepinguid ja esitab nad Riigikogule kinnitamiseks; kuulutab sõda ja teeb rahu Riigikogu otsuse põhjal; kuulutab välja riigis kaitseseisundi ja esitab selle Riigikogule kinnitamiseks; töötab välja seadusekavad ja annab nad Riigikogule arutamiseks; annab välja määrusi; annab kurjategijatele armu. — Valitsuse istungid on kinnised. Nendele ei pääse pealtkuulajad. Ainult üksikuil pidulikel juhtudel lastakse võõraid pealt kuulama. Otsused tehakse häälte-ena-

musega. Vabariigi Valitsuse juures on riigikantselei, mis ajab valitsuse asju. Seda juhatab riigisekretär. Kõik määrused ja üldse aktid, mis annab valitsus omal nimel, peavad kandma riigivanema, selle ministri, kelle tegevuspiirkonda asi kuulub, ja riigisekretäri allkirja.

Riigivanem esindab Eesti vabariiki, juhib valitsuse tegevust, juhatab valitsuse koosolekuid ja võib aru pärida üksikuilt ministritelt nende tegevuse kohta. Teeb riigivanem või mõni ministritest oma ametitegevuses mõne kuriteo, siis ei saa neid muidu vastutusele võtta kui Riigikogu loaga. Kohut mõistab nende tegevuse üle Riigikohus.

Vabariigi valitsus koosneb riigivanemast ja seitsmest ministrist. Need on: riigivanem — K. Päts, haridus- ja sotsiaalminister — J. Piiskar, kaitseminister — A. Kerem, kohtu- ja siseminister — J. Hünerson, majandusminister — M. Pung, põllutööminister — A. Jürmann, välisminister — J. Tõnisson ja teedeminister — A. Oinas.

Iga minister seisab oma ministeeriumi eesotsas. Iga ministeeriumi võimupiiri kuulub oma eriala üle riigi. Nii on koondatud Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi riigi haridustöö, tervishoid, hoolekanne ja töökaitse. Asutav Kogu on Algkooli-seaduse vastu võtnud, selle „Riigi Teatajas“ avaldanud. Seadus on sellega maksev. Selle järele peavad kõik vanemad ja hoolekandjad saatma kaheksa-aastased lapsed algkooli, kus nad peavad õppima kuni kooli lõpetamiseni või 16. aastani. Et seda seadust teostada, on tarvis avada rida uusi koole, valmistada hulk uusi õpetajaid, ehitada koolihooneid ja muretseda õppeabinõusid. Seda ei saa läbi viia üksi Haridus- ja Sotsiaalministeerium Tallinnas; talle peavad abiks olema üle maa

kohtade peal veel sellekohased asutised ja ametnikud. Võivad olla valitsuse või ministeeriumi poolt nimetatud ametnikud, võivad olla aga ka valitavad omavalitsuse-asutised. Ühed ministeeriumid teostavad valitsemisvõimu nimetatud ametnikkude kaudu, teised — omavalitsuse-asutiste kaudu. Viimaste hulka kuulub Haridus- ja Sotsiaalministeerium nii palju kui asi puutub rahva haridusse. Temal ei ole oma ametnikke koha peal. Iga maa- ja linnavalitsuse juures on oma haridusosakonnad, millele alluvad maakonna või linna piirides olevad koolid. Nendele osakondadele saadab Haridus- ja Sotsiaalministeerium oma eeskirjad ja määrused. On tarvis maakonna või linna piirides uusi koole ellu kutsuda, siis muretsevad haridusosakonnad seks hooned, palkavad õpetajad jne. Seadus käsib, et koolis peab õpetatama teatavaid õppeaineid. Kui palju ja kuidas iga õppeainet õpetada, määrab Haridus- ja Sotsiaalministeerium, kes sellekohased määrused saadab haridusosakondadele. Vähe sellest. On tarvis alati järele vaadata, et neid eeskirju täidetaks. Seks on igas linnas ja maakonnas koolinõunikud. Neid valivad maa- või linnaomavalitsused ja kinnitab ametisse ministeerium. Nemad valvavad kooli kasvatusliku ja õpetusliku külje järele.

Teistel ministeeriumidel on koha peal oma ametnikud. Näiteks on Majandusministeeriumil koha peal maksuinspektorid, aktsiisi- ja tolliametnikud. Kõik nad on nimetatud Majandusministeeriumi või tema asutiste poolt. Iga kõrgem ametnik valvab alama ametniku tegevuse järele. Alama ametniku tegevuse peale saab tema ülemusele kaevata.

Eespool on tähendatud, et ministeeriumidel on samuti õigus, nagu omavalitsuse-asutistelgi, anda välja

oma tegevuspiirkonnas määrusi, mida kodanikud on kohustatud täitma. Määrused ei tohi seaduse vastu käia. Neid võib välja anda ainult neis asjus ja sel ulatusel, mis lubatud seaduses. Seaduse ja määruse vahe seisab siis selles, et seadusi annavad Riigikogu ja rahvas rahvahääletusel. Määrusi annavad aga valitsemis- ja omavalitsuse-asutised, s. t. maakond, linn, vald ja alev. Seadus on suurema tähtsusega. Seadus võib määrust muuta, määrus aga seadust mitte iialgi. Seadused ei suuda kõiki elunähtusi korraldada ja seepärast on eespool-loendatud asutistele antud õigus määrusi anda, mis kohaliku tähtsusega asju korraldavad.

Küsimused: Mis vahe on seaduseandliku asutise ja valitsemisasutise vahel? Mis vahe on riikliku asutise ja omavalitsuse-asutise vahel? Mis on koalitsiooni ministeerium? Missugused rühmad kuuluvad praegu koalitsiooni? Milline on praegu Vabariigi Valitsuse isiklik koosseis?

Kohus.

Kõik kodanikud peavad seadust austama ja selle nõudeid täitma. Suurem hulk teeb seda tõesti. Osa ei hooli aga sellest ja toimetab vastupidi. Seadus keelab tappa, kurjategija tapab. Kannatavad tapetu omaksed. Vihameeles on nad valmis tapjale kätte maksma. Riik ei või seda lubada, kui ta tahab korda pidada. Kannatanud kodanikud ei saa kunagi suhtuda erapooletult asjasse. Oma ärevuses lähevad nad üle piiri. Algab vastastikune riid ja tapmine. Seepärast keelab riik kõik omavolilised tüliõiendused ja asutab nende arutamiseks erapooletud kohtud.

Meie kohtuil on kolmesugune ülesanne: 1) arutada nuhtlus- ehk kriminaalseaduste vastu eksimisi,

2) arutada administratiiv- ehk valitsemis-seaduste vastu eksimisi ja 3) arutada kodanlikke ehk tsiviilvahekordi. Selle järele jaotatakse ka kohtud kriminaal-, administratiiv- ja tsiviilkohtuiks.

Kriminaal- ja tsiviilasju arutatakse harilikult kolmes kohtuastmes, administratiivasju kahes. Seda tehakse seepärast, et kõrvaldada juhtuvaid vigu ning eksimusi. Ka kohtunik on inimene ja temagi võib eksida. Et viga parandada, on kodanikule õigus jäetud nõuda asja arutamist teises ja kolmandas kohtuastmes. Esimene ja teine kohtuaste arutavad asja sisuliselt, s. t. kuuluvad tunnistajad üle ja uurivad, kas kaebealune on kuriteos süüdi või mitte, kas nõudjale tuleb nõutav summa välja maksta või mitte; kolmas aste valvab ainult selle järele, kas esimeste kahe astme kohtud on seaduse järele käinud, s. t. kas nad on õiget seadust tarvitanud ja seda õieti seletanud. Teist kohtuastet nimetatakse apellatsioonihk edastusastmeks, kolmandat kassatsiooni- ehk tühjamisastmeks.

Meil on kaht liiki kohtud: väiksemate ja suuremate asjade arutamiseks. Need on rahukohus ja üldkohus. Rahukohtu esimene aste on rahukohtunik, teine aste — rahukogu, kolmas — Riigikohus. Üldkohtu esimene aste — rahukogu, teine — Kohtupalat, kolmas — Riigikohus. Rahukogu täidab kaht ülesannet. Esimese liigi kohtus on ta teine aste, teise liigi kohtus — esimene. Rahukohtunik mõistab kohut üksinda. Rahukogu, Kohtupalati ja Riigikohtu istungeist peavad osa võtma vähemalt kolm kohtunikku. Riigikohus asub Tartus, Kohtupalat — Tallinnas, rahukogud — Tallinnas, Tartus, Rakveres ja Viljandis, rahukohtunikud on laiali linnades ja maal.

Kuriteo- ehk kriminaal-asjadeks nimetatakse tegusid, mis karistuse ähvardusel on seaduse poolt keelatud, näiteks tapmine, varastamine, kelmus, laimujuttude laialilaotamine jne. Kriminaal-asjad, mille eest kõrgeim karistus on 1½ a. türmi ja kuriteo väärtus ei ole üle 1000 krooni, alluvad rahukohtuile. Kõik teised raskemad kuriteod käivad üldkohtu võimkonda. Kuritegudes, mis kuuluvad rahukohtu võimkonda, toimetab eeluurimist politsei. On kuski säherdune kuritegu sündinud, teatatakse kohe politseile. Viimane võtab kinni kurjategija, kuulab üle tunnistajad, seab kokku juurdlusprotokolli ja saadab selle rahukohtunikule. Rahukohtunik kutsub kohtusse kaebaluse, kahjusaaja ja tunnistajad, kuulab nad üle ja teeb selle põhjal otsuse. Ei ole asjaosalised selle otsusega rahul, siis on neil õigus kahe nädala jooksul edasi kaevata rahukogusse. Seal arutatakse asja uuesti. Kes tunnistajaist kohtus valet räägib, langeb valju karistuse alla. Rahukogus arutavad asja kolm kohtunikku. Leiavad asjaosalised või prokurör, et kohus otsust tehes on rikkunud seadust, siis on neil kahe nädala jooksul õigus edasi kaevata Riigikohtusse. Leiab Riigikohus, et kaebajail on õigus, siis muudab ta rahukogu otsuse ja käsib rahukogu teise kohtunikkude koosseisuga asja uuesti arutada.

Toimub suurem kuritegu, mis kuulub üldkohtu võimkonda, siis teatatakse sellest ka politseile, kohtu-uurijale või prokurörile. Politsei ülesanne on esimesi samme astuda, et kurjategija ei saaks põgeneda ega kuriteo jälgi kaotada. Politsei peab aega viitmata saatma kogutud materjali kohtu-uurijale. Kohtu-uurija valmistab asja kohtule ette. Ta teeb kindlaks, millised tõendid on kahtlusaluse vastu; kuu-

lab üle selle ja tunnistajad. On uurija kuriteo selgeks teinud või otsusele jõudnud, et kuritegu ei saa selgeks teha, siis paneb ta kõik materjali prokurörile ette. Leiab prokurör, et põhjust on kurjategijat süüdistada, siis seab ta kokku süüdistusakti, kus üles on tähendatud, milles kaebelune on süüdi, ja esitab selle rahukogule. Saades süüdistusakti rahukogu määrab asja kohtulikule arutusele. Kohtuistungile kutsutakse kohtualune, kahjusaaaja ja tunnistajad. Istungist võtavad osa vähemalt kolm kohtunikku ja prokurör. Prokuröri ülesanne on kohtule ette kanda materjali, mis kohtualust süüdistab. Rahukogu otsuse peale võivad asjaosalised ja prokurör kaevata kahe nädala jooksul Kohtupalatisse. Kohtupalati otsuse peale kaevatakse Riigikohtusse. Riigikohus toimetab samuti nagu eelmisel juhul. — Kuritegu langeb selle kohtu arutada, kelle piirkonnas ta on korda saadetud.

Kriminaalkohus määrab seaduste ja kuriteo raskuse järele järgmisi karistusi: surmanuhtluse, eluaegse või tähtajalise sunnitöö, vangiroodu, türmi, aresti ja rahatrahvi. Lapsi kuni 10 aastani ei karistata. Alaealised 10—17 aastani antakse nende omaste järelevalve alla või paigutatakse alaealiste parandusmajasse, välja arvatud ainult kõige raskemad kuriteod. Mitte-täisealistele, 17—20 a. vanustele, vähendatakse karistust.

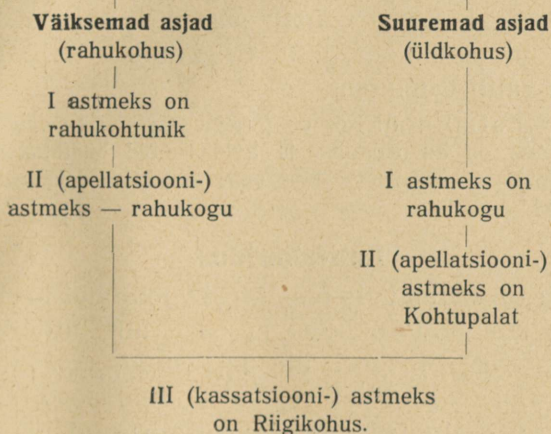
Tsiviil- ehk kodanlikkudeks seadusteks nimetatakse seadusi, mis korraldavad isikute era-vahekordi, näiteks ostu-, müügi-, laenu- ja teenistuslepinguid, pärandusasju jne. Kodanlikud asjad tulevad, kui nõudehind või vaidluse all oleva asja väärtus ei ole üle 1000 krooni, ja vaidlus ei puuduta kinnisvara, rahukohtu arutada. Suuremaid asju arutab üldkohus. Kodanlikkude asjade arutamist algab kohus

ainult asjaosaliste soovil. On ühel kodanikul teiselt midagi nõuda ja teine ei tasu vabatahtlikult, siis pöördub esimene neist kohtusse. Teda nimetatakse nõudjaks, seda, kelle käest nõutakse — kostjaks. Rahukohtuniku poole võib pöörduda kirjaliku ja suusõnalise palvega, üldkohtusse ainult kirjalikult. Oma palves seletab nõudja, mida ta palub, ja annab üles tõendid ja tunnistajad, kes tema nõudmist võivad kinnitada. Peale selle peab ta kohtule maksma nõude-summa järele kohtulõivu ja kleepima antavale paberile teatava arvu tempelmarke. Kohus määrab istungi ja kutsub sinna nõudja, kostja ja tunnistajad. Peale nende ülekuulamist teeb ta otsuse. On otsuse teinud rahukohtunik, siis võivad pooled, s. t. nõudja ja kostja, kuu aja jooksul kaevata rahukogusse. On nõude-summa üle 1000 krooni ja on esialgne nõudmine antud rahukogusse, siis kaevatakse edasi Kohtupalatisse. Rahukogu kui teise astme ja Kohtupalati otsuse peale võib kahe kuu jooksul kaevata Riigikohtusse, mis niisamuti toimetab kui kuriteo-asjuski. Keda kohus kohustab välja maksma või kes protsessi kaotab, maksab teisele kohtukulud. On kohus otsuse teinud ja tõrgub kostja ka pärast seda nõudjale vabatahtlikult maksmast, siis annab kohus nõudjale paberi, n. n. täitelehe. Täiteleht antakse kohtutäituri (kohtupristavi) kätte. See on ametnik, kel on ülesandeks mõistetud summasid võlgnikkude käest kohtuotsuse järele sisse nõuda. Täitur näitab kostjale täitelehe ette. Ei tasu võlgnik ka siis oma võlga, siis kirjutab täitur võlgniku varanduse üles ja müüb ta enampakkumise teel ära. Sel teel saadud rahast tasutakse nõudjale väljamõistetud summa ja täituri kulud. — Nõudeasju arutab see kohus, mille piirkonnas elab kostja.

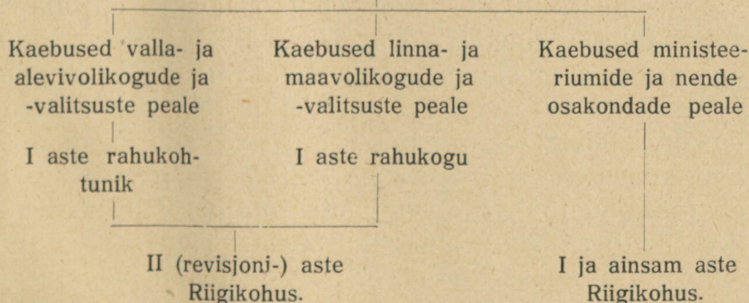
Administratiivkohtu ülesanne on ametiasutiste seadusevastaseid määrusi ja korraldusi tühistada. Üksikuile ametnikele ja ametiasutistele annab seadus õiguse anda määrusi ja teha korraldusi. Kõik need määrused ja korraldused peavad olema seadusega kokkukõlas. Kui ametiasutis seadusevastaselt toimib, siis on igaühel, keda see määrus puudutab, õigus kaevata administratiivkohtusse. Näiteks kui linnavalitsus määrab kodanikule niisuguse maksu, mida seadus ei luba, siis kaebab ta selle peale rahukogule. Kui vallavolikogu ja maavalitsus jätavad Vabaduseristi saanud sõduri mõisade jagamisel ilma maata, siis on sõduril õigus kaevata rahukogusse. Administratiivkohtusse võib kaevata valla-, alevi-, linna-, maavalitsuste ja -volikogude, üksikute ministriumide ning nende osakondade ja teiste seaduses nimetatud asutiste määruste ja otsuste peale. Valla- ja alevivalitsuste ja -volikogude otsuste peale kaevatakse rahukohtunikule, linna ja maavalitsuste ja -volikogude otsuste peale rahukogusse ja ministriumide peale Riigikohtusse. Kaebused antakse kohtusse kuu aja jooksul sellest päevast arvates, mil kaebaja määrusest teada sai. Leiab kohus kaebuse õige olevat, siis tühistab ta määruse, mille peale kaevati. Ei ole asjast osavõtjad rahukohtuniku või rahukogu otsusega rahul, siis on neil õigus kuu aja jooksul, arvates otsuse tegemise päevast, edasi kaevata Riigikohtusse ja nõuda asja uut otsustamist. Riigikohtu otsused on lõplikud, nende peale ei saa edasi kaevata. Kohtuskäijad võivad eneste eest volitada asju ajama oma volinikke ja advokaate.

Graafiliselt võib kohtuastmestikku järgmiselt kujutada:

Kriminaal- ja tsiviilasjad.

Administratiivasjad.

Kohtuniku töö on vastutusrikas. Seepärast nõutakse talt kõrgemat õigusteaduslikku haridust ja ettevalmistust kohtus. Kohtunik peab olema õiglane ja iseseisev. Seepärast ei või ta pidada mingisugust kõrvalist palgalist ametit. Teda ei saa ametist kõrvaldada ega vastu tema tahtmist teisele kohale viia

muidu kui kohtuotsuse põhjal, kui ta on süüdi leitud mingis kuriteos. Neil tingimustel saab kohtunik oma südametunnistuse ja seaduse järele kohut mõista, ilma et keegi saaks temale survet avaldada. Kohtunikke nimetab ametisse Riigikohus. Riigikohtuliikmeid valib Riigikogu.

Küsimused: Kes on praegu Riigikohtu esimees? Mis ülesanne on advokaatidel ja kuidas neid liigitatakse? Mis ülesanne on notaritel? Mis vahe on kinnis- ja vallasvara vahel?

Rahvaharidus.

Oma tulunduslikus elus oleme jõudnud arenemistemele, kus põllutööndus ja osa vabrikutööndusest on oma riigi piiridest üle kasvanud, s.t. meie ei tarvita mitte kõiki saadusi, mis kodumaa põllud kasvatavad või kodumaa vabrikud valmistavad. Saadused peavad ostjaid leidma väljaspool kodumaad. Nii ei ole lugu üksi meil, vaid ka teistes haritud riikides. Välisturule ilmuvad mitme riigi saadused. Müüjate vahel tõuseb võistlus. Võitjaks jääb see, kelle saadused on kõige paremad ja odavamad. Paremaid saadusi suudab anda see valmistaja, kes peale muu tarvitab tehniliselt uuemaid ja paremaid masinaid. Uusi masinaid saab kasuga tarvitada ainult seal, kus on õppinud töölisel. Õppimata tööline ei oska nendega ümber käia, vaid rikub neid. Tähelepanekute varal on kindlaks tehtud, et haritud tööline on hoolsam, leidlikum, viljakam, suudab teha paremat tööd, ja tema valmistatud saadus tuleb lõppresultaadis odavam kui harimatu töölise oma. Riik ei saa jääda pealtvaatajaks, kui tema töösturite ja põllumeeste tooted jäetakse ilmaturul ostmata. Selle tagajärg on, et kodumaa põllu- ja vabrikutööndus jääb kängu; osa töölisi tuleb lahti lasta; tekib tööta olek, tulevad

rahatused, riigi tulud vähenevad. Kannatavad kõik kodanikud.

Meie aja teadus ja kunst on seevõrra arenenud, et neist arusaamine nõuab ettevalmistust. Seda suudab anda ainult kestev haridustöö.

Meie aja riik on demokraatlik, s. t., riigi juhtimine seisab rahva enese käes. Riigikogu valimiste ja rahvahääletusega avaldab rahvas oma soove. Kord püsib säärases riigis ainult siis, kui kodanikel on arusaamist riigi tegevusest ja juhtimisest, kui nad ei lase ennast võrgutada jubuslikust kihutajast. See sugust arusaamist omandatakse ainult hariduse teel.

Kõigil neil põhjustel pöörab riik suurt tähelepanu rahvaharidusele. Tähtsam hariduseallikas on algkool. Põhiseaduse järele on Eesti algkool sunduslik ja maksuta. Sunduslik on algkool seepärast, et kohustada kõiki kooliealisi lapsi koolis käima. Alati leidub osa vanemaid ja eestkostjaid, kes hariduse tähtsusest aru ei saa ja last kooli ei saada. Lapse enese ja kõigi teiste kodanikkude huvi pärast sunnib riik sääraseid vanemaid lapsi kooli saatma. Et ühelegi vanemale lapse koolisaatmine raskusi ei teeks, on algkool maksuta.

Lapsed, kes õppeaasta alguseks 8 aastat vanaks saanud, on kohustatud algkooli astuma. Erandid on lubatud ainult õpetajate nõukogu otsuste põhjal. Koolikohustis kestab kursuse lõpetamiseni või mitte lõpetamise korral 16. aastani. Kohaline koolivalitsus peab koolikohuslikkude laste nimekirja. Lapsed on kohustatud korralikult koolis käima. Kui laps vabandamata põhjustel korratult koolis käib, siis karistatakse lapse vanemaid või hooldajaid. Kui laps vae suse pärast ei saa kooli minna, siis hoolitseb alev, vald või linn lapse kooliskäimise eest. Koolikohus-

likke lapsi ei tohi õppeajaks võtta palgalisse ametisse, et lapse kooliskäimist mitte segada. Algkooli kursus kestab 6 õppeaastat. Algkooli asutavad ja peavad üleval alevid, vallad ja linnad. Algkoolis õpetatakse järgmisi õppeaineid: emakeelt, usu- ja kõlblusõpetust, kodulugu, matemaatikat, loodusõpetust ja tervishoidu, maateadust, ajalugu ja kodanikuõpetust, üht võõrast keelt, joonistamist, tööõpetust, laulmist, võimlemist. Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi loaga võib õpetada veel teisi õppeaineid, kui need ei sega loendatud õppeainete õpetamist. Algkool on emakeelne. Õpetajaiks on õpetajateseminari lõpetajad või vastava kutsega isikud.

Tahab algkoolikursuse lõpetaja edasi õppida, siis astub ta keskkooli. Keskkoolis käimine pole sunduslik ning keskkool on maksuline. Algkooli ja keskkooli õppekavad on nii kokkukõlastatud, et algkooli lõpetaja aja kaotuseta, ilma eksamita astub keskkooli. See on ühtluskooli põhimõte.

Algkool moodustab ühtluskooli esimese järgu, keskkool teise. Keskkool kannab gümnaasiumi nime. Selle kursus kestab 5 õppeaastat. Ta jaguneb kaheks astmeks — alam ja kõrgem aste. Alama astme moodustavad esimesed kaks õppeaastat või klassi. Õppekava on alamal astmel ühine. Ülema astme moodustavad kõrgemad klassid erineva õppekavaga. Ülem aste jaguneb humanitaar-, reaal-, majapidamis-, kommerts-, põllumajandus- ja tehnikaharuks. Keskkooli kavasse kuuluvad sunduslikud ja valitavad õppeained. Usuõpetust peab gümnaasiumis õpetatama. Selle aine õppimine on õpilastele aga vaba, samuti nagu algkooliski.

Kes kõrgemat haridust soovivad saada, astuvad ülikooli. Eestis on ülikool Tartus. Tartu ülikooli

võetakse vastu igasse teaduskonda ehk fakulteeti isikuid, kes on vähemalt 17 aastat vanad ja kes õigustega (Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi poolt tunnustatud) keskkooli on lõpetanud või vastava eksami õiendanud. Kes neile nõudeile vastavad, loetakse täisõiguslikeks üliõpilasiks. Peale nende on ülikoolis veel vabakuulajad.

Tartu ülikoolil on 7 teaduskonda: 1) usuteaduskond, 2) õigusteaduskond, 3) arstiteaduskond, 4) filosoofiateaduskond, 5) matemaatika-loodusteaduskond, 6) loomaarstiteaduskond, 7) põllumajandus-teaduskond. Teaduskonnad jagunevad osakondadeks. Nii on arstiteaduskonnas: arsti- ja rohuteaduse osakond; õigusteaduskonnas: õigus- ja majandusteaduse osakond; matemaatika-loodusteaduskonnas: matemaatika-, keemia- ja loodusteaduse-osakond; põllumajandus-teaduskonnas: põlluharimise ja metsaasjanduse osakond. Ülikooli juhib rektor, iga teaduskonna tööd — teaduskonna juhataja ehk dekaan.

Peale alg-, kesk- ja ülikooli on meil veel terve rida kutsekoole, mille ülesandeks on ette valmistada teatavaks elukutseks. Seesugused on kunstkäsitöökoolid, merikoolid, põllutöökoolid, kaubanduskoolid, tehnikakoolid jne.

Kunstkäsitöö-koolid õpetavad kunst-käsitööd. Merikoolid valmistavad ette merimehi, põllutöökoolid — haritud põllumehi, kaubanduskoolid tegelasi kaubandusalal ja tehnikakoolid insenere ning tehnikuid. Tehnikakoolidest on tähtsam Tallinna tehnikum.

Vähe on sellest, et riik ja eraühingud ülal peavad koole, peab hoolt kandma ka rahva haridustöö eest väljaspool kooli. Rõhuv enamus rahvast lepib algkooli lõpetamisega. Pole raha edasiõppimiseks. Kodanik astub ametisse. Lähevad aastad ja ta unub

seegi, mis ta omandanud algkoolis. Elu on väga keeruline ja nõuab palju teadmeid selleks, et ümb-rusest aru saada. Kodanik ei tohi seda unustada, mis omandatud algkoolis. Ta peab, vastuoksa, veel juurde õppima.

Et seda võimaldada, on meil rahvaülikoolid, rändavad lektorid ja raamatukogud. Suuremais linnus on loovtamas rahvaülikoolid. Nende ülesanne on täiendada algkooli lõpetaja teadmeid ja teda virgu-tada edasi õppima ja ennast harima. Rahvaülikooli loengud on õhtuti peale tööd. Kuulajailt eksamit ei nõuta, vanadusele rõhku ei panda. Rahvaülikoolil kindlat õppekava ei ole. Käsitellakse väga mitme-suguseid õppeaineid. Õpetaja peab loenguid, kuulajail on õigus küsimusi esitada. Suuremad rahvaülikoolid saadavad oma lektoreid ka küladesse loenguid pidama. Alevi-, linna- ja vallaomavalitsused on kohustatud asutama ja ülal pidama avalikke raamatukogusid.

Riigi seesmine julgeolek ja kaitse välise vaenlase vastu.

Kodanikud saavad rahulikult elada ja takistamata areneda, kui riigis valitseb kord ja rahu. Seda korda ja rahu võivad rikkuda seesmised ja välised vaen-lased. Seesmise vaenlase all mõistame neid kaas-kodanikke, kes seadusist ei hooli, vaid neid rikuvad. Välisvaenlase all aga — välisriikide sõjavägesid, kes ühel või teisel põhjusel meie pinnale tungivad ja meie rahulist arenemist takistavad.

Riigi seesmise julgeoleku eest hoolitseb terve rida ametiasutisi. Tähtsam neist on politsei.

Meie politsei on kolmesugune: välispolitsei, krimi-naalpolitsei ja poliitiline politsei.

Välispolitsei valvab, et avalikel kohtadel, nagu teedel, platsidel, tänavail, rahva kogunemispaikadel, valitseks kord, et kodanikud täidaksid valitsuse või omavalitsuse antud määrusi. Samuti peab ta korda tulikahjude, veeuputuste ja muude üldiste õnnetuste puhul. Politsei annab abi kodanikele, kui nende kallale tungitakse või neid ähvardab mingi hädaoht. Politsei nõuab riigi ja omavalitsuseasutise heaks maksusid. Ta võtab kinni kurjategijaid, veab vange, võtab vahi alla purjus isikuid ja vaimuhaigeid. Välispolitsei kannab oma ametitalitustel mundrit, et kodanikud teda tunneksid.

Kriminaalpolitsei ülesanne on kurjategijate jälitamine ja püüdmine. Sündinud kuriteost teatatakse kriminaalpolitseile. See saadab välja oma ametnikud, kes järele uurivad, kuidas kuritegu on sündinud, kas on kurjategijate poolt midagi maha jäetud, kellele langeb kahtlus. Kahtluse all olevad isikud võetakse kinni ja saadetakse kiires korras rahukohtuniku või kohtu-uurija juurde. Viimased otsustavad, kas jätta inimene asja kohtuliku arutamiseni kinni või vabastada. Kriminaalpolitsei ametnikud ei kanna oma ametitalitustel vormiriideid, et kurjategijad neid ei tunneks. Häda korral on kriminaalpolitseil õigus enesele abiks kutsuda välispolitseid ja kaitseväge.

Kolmaspolitsei on poliitiline politsei. Tema ülesanne on võitlemine riigi vastu sihitud nõndanimeetatud poliitiliste kuritegudega. Tema õigused ja korraldus on samad mis kriminaalpolitseilgi.

Politsei allub Kohtu- ja Siseministeeriumile ja teda juhib Politsei Peavalitsus. Vabariigi pindala on jagatud kuueks prefektuuriks, näit. Tallinna-Harju prefektuur. Prefektuuri eesotsas seisab prefekt, kellele omakorda alanevas järjekorras alluvad alamad polit-

seiametnikud. Nende prefektide juures, kus kohtu- ja siseminister selle tarviliku leiab olevat, seab ta ametisse kriminaalpolitsei-komissarid ühes viimaseile alluvate ametnikkudega. Politiline politsei allub vahenditult Politsei Peavalitsusele.

Kõik politsei ülalpidamiskulud kannab riik.

Kodanikud on kohustatud vastu rääkimata alistuma politseiametnikkude seaduslikele nõudeile. Ei tee kodanik seda, siis teeb politseiametnik sellekohase protokollu ja saadab ta kohtusse, mille põhjal kohus käsu mittetäitjat karistab. Iseäranis valju karistuse alla langeb kodanik, kes politseinikule jõuga vastu hakkab tema ametikohuste täitmisel.

Politseil on laialised volitused. Et ametnik oma võimu kurjasti ei pruugiks, määrab seadus politseile piirid. Nii nõuab seadus, et politsei peab läbiotsimisele kutsuma kaks tunnismeest. Leiab kodanik, et politseiametnik on oma ametitalitusel olnud arusaamatu, hooletu või viisakuseta, siis on kodanikul õigus kaevata ametniku ülemusele. Viimane võib säherduse ametniku ametist tagandada või talle väiksema karistuse määrata. On politseinik korda saatnud aga mõne kuriteo, siis tuleb kaevata prokurörile.

Väliste vaenlaste vastu kaitsevad riiki kaitsevägi ja kaitseliit.

Kaitsevägi. Kõik Eesti meeskodanikud on kohustatud osa võtma kaitseväe-teenistusest. Seile teenistuse üldkestus on 38 aastat, alates 17. aastaga ja lõpetades 55.-ga. Kaitseväe-teenistus jaguneb nelja järku: teenistus alalises kaitseväes, käsutusväes, reserv-väes ja maakaitseväes. Alalise kaitseväe moodustavad oma sunduslikku aega teenivad noormehed, vabatahtlikud ja tegevas väes olevad ohvitserid. Kõik

noormehed, kes on saanud 20 aastat vanaks, on kohustatud ilmuma kaitsevæe-teenistusse. Kõik teenistusse kutsutavad vaatab läbi arstlik komisjon. Raske-
mate vigadega kodanikud vabastatakse jäädavalt teenistusest. Kergemate vigadega arvatakse maakaitsevække. Teenistuse kestus alalises kaitsevæes on rahuajal kõigis väeliikides, peale merivæe, merekindluse ja erivæeosade, 12 kuud, viimaseis aga 18 kuud. — Kõik alalises kaitsevæes sundaja teeninud kodanikud arvatakse käsutusvække. Viibimine alalises kaitsevæes ja käsutusvæes kokku kestab viis aastat. — Käsutusvæes aja teeninud kodanikud arvatakse reserv-vække. Reserv-væe teenistus kestab kuni 45 aasta vanaduseni. Reserv-vække arvatakse ka noormehed 18 aastast peale kuni alalisse kaitsevække sundaega teenima astumiseni. — Pärast reserv-væes teenimist arvatakse kodanikud maakaitsevække, mille teenistus vältab 55. aastani. Ühtlasi arvatakse maakaitsevække ka need väiksemate tervislikkude riketega kodanikud, keda alalisse kaitsevække ei võetud. Sõjaministril ja Vabariigi Valitsusel on õigus käsutus-, reserv- ja maakaitse-væelasi kutsuda aeg-ajalt kordamisõppustele.

Alalise væe ohvitsere valmistab ette sõjakool, mille õppeaeg vältab 3 aastat.

Ähvardab riiki hädaoht, siis kuulutab Riigikogu välja riigi kaitsejõudude mobilisatsiooni, s. t. ta seab kaitsevæed sõjaseisundisse ja kutsub teenistusse käsutus-, reserv- ja maakaitse-væelased, alguses nooremad mehed, pärast vanemad. Nii pea kui mobilisatsioon on välja kuulutatud, läheb kaitsevægede juhatamine ülemjuhataja kätte, kelle vabariigi valitsus nimetab. — Peaks aga võõras riik meie vabariigile sõja kuulutama või meie vastu välja kuulutama mobilisatsiooni,

siis võib meie valitsus Riigikogu otsuseta mobilisatsiooni välja kuulutada.

Kaitseväel on täita kõrge vastutusrikas ülesanne. Seda ülesannet saab kiirelt ja korralikult täita ainult sel korral, kui kaitseväes valitseb vali kord. Kaitseväelaselt nõutakse täpsat käsu täitmist. Iga väiksemgi viivitamine ja vastupanek toob tagajärjena rasked karistused. See ei või teisiti olla, sest sagedasti võivad tähtsusetu korratuse tagajärjed maksta paljude kodanikkude vara ja elu.

Kaitseliit. 1924. aasta 1. detsembril enamlaste vägivaldne riigikorra kukutamise katse näitas, et nii kaua kui meie läheduses elab inimesi, kes valmis on teise riigi seesmistesse asjadesse segama ja tagasi ei kohku ka verevalamise eest, me peame alati valvel olema. Meie riik on väike ja tal ei ole jõudu pidada iga päev teenistuses suurt kaitseväge. Ta peab leidma teise vastavama ja odavama kaitseabinõu. See abinõu on seltskonna enesekorraldus. Varsti peale 1. detsembrit loodigi Kaitseliit, mis küll teissugusel kujul oli olemas ennemgi. See on vabatahtlik sõjariistus riigikaitse organisatsioon. Kaitseliit jaguneb malevaiks, need väiksemaiks ühikuiks. Kaitseliidu eesotsas seisab kaitseliiduülem, kelle nimetab ametisse Vabariigi Valitsus. Kaitseliidul on omad relvad. Osalt saab ta toetust riigilt, osalt muretseb seda enesele ise annetistest, pidudest jne. Kaitseliitu astumine ja sealt lahkumine on vaba. Kaitseliidul on mitmesugused väeosad. Vastavalt sellele on korraldatud ka õppus. Õppus on nii seatud, et ta ei takista kodaniku igapäevast tegevust. Kaitseliidu korraldus on säärane, et häire korral on ta aegaviitmatult jalul ja võib kohe oma tegevust alata.

Põllutöö, tööndus ja kaubandus.

Inimesel on mitmesugused tarvidused. Ta tahab toituda, rõivastuda, muretseda peavarju, lugeda raamatut jne. Neid tarvidusi saab inimene rahuldada ainuüksi töö läbi. Oli aeg, sajandeid tagasi, kus inimene enesele kõik ise valmistas. Igaüks oli omaette puusepp, rätsep, sepp jne. Kultuuri tõusmisega tekib tööjaotus. Inimesed erinevad tööalade järele. Ühed on põllumehed, teised puusepad, kolmandad rätsepad. See on suur võit. Tööjaotus võimaldab igal ametimehel oma elukutset põhjalikult õppida. Õppinud ametimees oskab paremini, rutemini ja odavamini valmistada kui õppimatu. Ühel inimesel on võimatu kõiki tarvisminevaid elukutseid õppida. Mida haritum rahvas, seda suurem tööjaotus. Meie aja vabrikud lähevad nii kaugele, et kõige lihtsama asja väljatöötamisel tööjaotuse ette võtavad. Näiteks töötab kellavabrikus üks osa töölisi ja masinaid ainult rattakeste, teine osa võllide, kolmas osa vedrude kallal, neljandad panevad kokku. Säherdune tööjaotus võimaldab suurt aja kokkuhoidmist ja valmistamiskulude odavust.

Eesti kodanikud elatuvad peaasjalikult põllutööst, vabriku- ja käsitööst ja kaubandusest.

Umbes 60% kodanikest on tegevad põllutöös. Vene ajal oli üle poole põllupinnast suurmaapidajate, mõisnikkude käes. Et viimased oma maid väikekoha pidajaile ei müünud, siis valitses maal maanälg. Kes ei suutnud leida maal teenistust, rändas linna. Kes aga ka seal ei leidnud kohta, need rändasid Venemaale, Siberisse, Kaukaasiasse, Ameerikasse ning asutasid seal omale uued eluasemed. Meie Asutav Kogu võõrandas riigile kõik rüütlimõisad. Mõisad jaotatakse

plaani järele talukohtadeks, igaüks nii suur, et pidaja kahe hobusega suudab maatükki üles harida. Esimestena saavad maad sõdurid, kes Vabadussõjast enamlaste vastu osa võtnud ja iseäralist vahvust üles näidanud. Neile antakse maa tasuta. Järgmisena saavad maad teised sõdurid. Siis maata inimesed, kes maad soovivad. Kõik maasaajad, peale nende, kes maa autasuks saanud, peavad riigile iga aasta maa eest renti maksma. On võimalik maad riigilt ka omanduseks osta. — Meie pinnas on oma headuselt keskmine. Vilja enese tarvidusest üle ei jää, — seega teistesse riikidesse vedamiseks ei jätku. Kodumaa on rikas kartulist ja linast. Neid mõlemaid veetakse välja. Kartulid lähevad lähemaile naabreile — soomlastele, rootslastele. Linad veetakse Inglismaale, Belgiasse, kus neist kootakse peenikesi lina-seid riideid. Karjakasvatus on hästi arenenud. Peale juba nimetatud ainete veetakse meilt välja võid, kanamune, sealiha, sarvloomi jne. Väljaveoainest esikohal seisavad või ja kanamunad, mille ostjaiks on Inglis- ja Saksamaa.

Meie seadused ei jäta peremeeste ja teenijate vahekorra lahendamist nende eneste hooleks kartuses, et teineteisele ülekohut tehtaks ja teineteist kurnataks. Riigikogu on maksma pannud põllutöölise tööaja ja palgaolude korraldamise seaduse. Selle seaduse järele võib alaealisi 16. aastani tarvitada ainult abitöil: karjahoidmine, kitkumine ja teised kergemad tööd. Lapsi, kes on kohustatud seaduse järele algkoolis käima, võib tööle palgata ainult kooli-vaheajaks.

Vabrikutööstus on Eestis noor. Tähtsamad tööstusharud on kudumistööstus, õlitööstus, piiritus-, paberi- ja puutööstus. Suuremad kudumisvabrikud asuvad Narvas, Tallinnas ja Sindis. Neile

veetakse villa ja puuvilla väljastpoolt. Õlitööndus on koondunud Virumaale, kus põlevkivist valmistatakse bensiini ja teisi kütte- ja määrdeõlisid. Et Eestis on rohkesti metsa, siis töötatakse seda ümber mööbliks ja paberiks, mida peale oma tarviduste välja veetakse. Üks tähtsam tööndusharu on piiritustööndus. Põhja-Eesti on rikas kartuleist. Kartuleist valmistatakse piiritust, mida ümber töötatakse jookideks, põletuspiirituseks, lakkideks, arstirohtudeks, lõhnaõlideks jne.

Meie peame selle eest hoolt kandma, et me välismaalt rohkem sisse ei vea kui ise välja veame. Kui me rohkem sisse veame, siis tarvitavad me kaupmehed palju välismaa raha, sest välismaalt saab osta ainult välismaa raha eest. Me kaupmehed hakkavad võõrast raha kokku ostma. Et aga Eestist on vähe kaupa välja veetud, siis on selle eest ka vähe saadud välismaa raha. Ostjaid on palju, rahamüüjaid aga vähe. Seepärast tõstavad viimased hinda. Välismaa raha läheb kalliks. Ja kõik kaubad, mis selle raha eest ostetud, on kallid. Selle all kannatab iga Eesti kodanik. Seepärast on riigi kohuseks hoolitseda väljaveo suurendamise eest ja edendada neid kodumaa töönduse harusid, mille arendamiseks on loomulikud eeltingimused. Iseseisvuse aastate kestel ongi alus pandud reale uutele tööndusharudele. Nende hulgast tuleks mainida eeskätt põlevkivi ümbertöötamist. Oma vabrikutöönduse arendamine annab paljudele tööd ja parandab üldist kodanikkude elujärge.

Töönduse arendamist riigis juhib Majandusministeerium. Ka vabrikutöönduses ei jäta seadus vabriku ja tööliste vahekorda nende eraasjaks. Seda vahekorda korraldavad töökaitse-seadused. Töökaitse-seadused määravad, kui pikk on tööpäev, kui suur on

palga alammäär, kuidas teenistusse võetakse ja lahti lastakse, missugused on töötamistingimused jne. Need seadused on selleks, et nende abil kaitsta töolist kui nõrgemat võimaliku ülekohtu eest. Eesti vabrikuis maksab 8-tunnine tööpäev. Kuni 14. eluaastani ei tohi last vabrikusse tööle võtta. Noortele kuni 18. aastani on keelatud hädaohtlikud ja kurnavad tööd.

Töölised kuuluvad haigekassadesse. Sinna maksab iga osavõtja tööline teatava osa oma palgast, sedasama peab tegema ka vabrikuomanik. Jääb haigekassaliige haigeks, siis antakse sel teel kogutud rahast talle abi ja ravitakse teda. Tehaste töölised, kus üle viie töölise, peavad olema kinnitatud õnnetuste vastu. Vabriku omanik maksab iga aasta töölise eest kindlustusseltsile teatava osa kindlustusmaksu. Juhtub tööliisega töö juures õnnetus ja saab ta viga, siis maksab kindlustusselts talle kuni surmani toetusraha, selle järele, kui palju ta oma tööjõust on kaotanud. Surma korral makstakse abi naisele ja lastele, kuni nad tööjõuliseks on saanud. Töökaitse-seaduste täitmise järele valvavad töökaitse-komissarid.

Iga tööstuseomanik peab lunastama tööstustunnistuse, mille eest ta oma ettevõtte suuruse järele riigile maksu maksab. — Valmistajad — põllumees ja vabrikuomanik — tarvitavad vahetalitajat, kes nende saadused ostja kätte toimetab. Säherdune vahetalitaja on kaupmees. Kaupmees ostab vabrikandilt ja müüb kaubatarvitajale. Selle toimetuse eest võtab ta vaevatasuks enesele teatava summa; see on kaupmehe kasu. Kaupmehe tegevus on seltskonnale niisama tarviline kui põllumehe oma.

Kaupmehi jagatakse suur- ja väikekaupmeesteks. Esimesed ei müü kaupa tarvitajatele, vaid ainult väiksemaile kaupmehile. Väikekaupmehed ostavad suur-

kaupmehilt ja müüvad tarvitajaile. Iga kaupmees peab lunastama enesele äritunnistuse ja maksma selle eest riigile oma äri liigi ja suuruse järele.

Meie aja arenenud tehnika nõuab vabriku käimapanemiseks suurt varandust. Varad, olgu nad rahas, või hooneis, või tööriistades, mis on määratud uueks valmistamiseks, kannavad kapitali nime. Meie töendus ja kaubandus nõuavad suuri kapitale. Vähe on üksikuid kodanikke, kes nii rikkad oleksid. Seepärast võtavad kord-korralt rohkem maad ühis-ettevõtted äriühingute ja aktsiaühingute näol. Aktsiaühing on niisugune ühissettevõtte, kus tegevuskapital saadakse aktsiate müügist. Seda toimetatakse järgmiselt: heidavad kokku mõned ettevõtlikud töösturid või äri-
mehed, seavad kokku aktsiaühingu põhikirja, määravad, kui suur on põhikapital ja mitmest osast ehk aktsiast ta koosneb. Põhikiri saadetakse esialgu vastavale ministriumile, siis aga kohtu- ja siseministrile kinnitamiseks. Peale kinnitamist avavad asutajad osade müügi. Harilikult on osad väikesed, näit. 2¹/₂, 5 ja 10 krooni. Igaüks võib osta nii palju osasid kui ta tahab. Tõenduseks, et ta on ettevõtte osanik, antakse talle nii mitu paberit ehk aktsiat, kui palju ta ostis osasid. Pärast seda tulevad aktsiate omanikud ühisele koosolekule, kus nad oma keskel valivad ettevõtte juhatajad ehk direktorid. Direktorid on alati asja juures ja valvavad ettevõtte igapäevse tegevuse järele. Aktsiaid võib edasi müüa. Aktsiaühingud võimaldavad suuri kapitale kokku koguda ja väikesi varandusi ettevõtetesse tõmmata.

Küsimused: Loendage meie tähtsamad väljaveosaadused. Millise osa väljaveost moodustab või, munad, lina, mets jne.? Loendage tähtsamad sisseveosaadused. Missuguseid väljaveosaadusi valmistab teie lähem ümbrus?

Liiklemine ja teadete saatmine.

Tööjaotus nõuab meie aja inimestelt alalist suhtlemist. Küla mureseb linnale leiba, linn külale tööriistu. Suhtlemine pole piiratud riigi rajadega. Ta ulatub kaugele väljapoolegi. Eesti kasvatab linu, metsa, valmistab võid ja veab neid Inglismaale, kus neist tuntakse puudust. Selle eest annab Inglismaa Eestile masinaid, suhkrut, riisi, teed ja kohvi. Suhtlemine nõuab sellekohaseid teid ja teadete saatmise abinõusid. Teed on mitmesugused: maanteed, kivi- teed, veeteed, raudteed.

Teateid saadame posti, telegraafi, telefoni ja õhu teel.

Lühema maa taha liikumiseks tarvitatakse maanteed. Igale sõitjale on tähtis, et tee korras oleks. Tee ääres peavad olema kraavid, kuhu vesi teelt saaks ära joosta. Tee ise peab olema tasane, augud täidetud. Auklik ja porine tee takistab kiiret liikumist, vaevab hobuseid, ja sünnitab õnnetusi ja varalist kahju, nagu hobuse vigastusi, veoriistade lõhkumisi j. m. Maanteede ja kiviteede ehitamine ja korrashoidmine toimub teedekapitali arvel. See kapital saadakse riigi toetustest ja maksudest. Teede ehitamist juhib maaomavalitsus. Selline uus teedehitamise kord pannakse maksma aegamööda.

Kõige odavam teedest on veeteed. Selle korrashoidmine nõuab kõige vähem kulusid, seepärast on kaubavedu vettmööda odavam kui teisel teel. Riigid, kus palju jõgesid ja mis asuvad merekaldail, on olnud rikkamad ja nende haridus kõrgem kui naabreil. Meie kodumaa on veeteede poolest õnnelik. Kahelt poolt piirab teda meri, kolmandalt Peipsi järv. Läänemeri võimaldab Eestil suhtlemises olla odava tee kaudu

terve ilmaga, Peipsi järv — Venemaaga. Sisemaal on laevasõiduks kõlvulised Võrtsjärv, Emajõgi ja mõned väiksemad jõed.

Igal pool pole veeteid. Maanteed mööda toimub vedu aegamööda. Tuleb ehitada raudteed. Raudteel on tulunduslikus elus suur tähtsus. Raudtee vedu on maantee veost ligi kümme korda odavam. Raudtee liikumine on kiire. Meie sõidurongid liiguvad 50 kilomeetri, veorongid 20 kilomeetri ümber tunnis. Raudteel võib korraga edasi toimetada hulk kaupa. Vedur võtab enese järele mitukümmend vagunit. Raudteel liiklemine on korrapärane. Võib kindlasti ette määrata, millal rong on ühes või teises peatuskohas. See võimaldab minuti pealt ühest kohast teise kauba saatmist. Raudtee elustab põllutulundust ja töödust. Linnast kaugel olev küla ei saa linna turule saata oma värskaid saadusi. Ta peab müüma nad koha peal odava hinnaga. Näiteks piim, marjad, aedvili. Ehitatakse aga külast raudtee läbi, siis võib ta oma saadusi saata turule. Avaneb see võimalus, siis hakkavad ümberkaudsed põllumehed arendama uusi tegevusalasid, mis ennemalt olid asjatud. Näiteks aia- pidamine. Värskeid marju saab kaugemale vedada ainult raudteel.

Eesti raudteed jagunevad laia- ja kitsarööpalisteks. Kõik raudteed on riigi omandus. Raudtee ehitamine ja liiklemise korraldamine nõuab hiiglasummasid. Seda suudavad anda kas riik või suured rahameesteühingud. Riigil on tulusam enesel raudteid ehitada. Riik ehitab raudtee sinna, kuhu seda põllutulunduse ja tööduse edendamiseks kõige rohkem tarvis ja kus ta kõige otstarbekohasem on vaenlase pealetungimise korral. Sõda nõuab kiiret ja korralikku sõjaväe ja moonu vedu. Era-ettevõtja, ehitab tee ainult sinna,

- kus see on temale kõige tulutoovam. Meil on raudteid palju vähem kui teistes haritud riikides. Me vajame neid rohkem. Eesti veab juba praegu oma sadamaist kaupa raudteel Venemaale. Tulevikus kasvab see määr. Riik mõtlebki seepärast mitmed raudtee-harud juurde ehitada.

Meie raudteed veavad sõitjaid ja kaupa. Sõidurongid sisaldavad esimese, teise ja kolmanda klassi vaguneid. Sõit esimeses klassis on 3 korda ja teises 1½ korda kallim kui kolmandas klassis. Sõitja on kohustatud lunastama enesele raudteejaamast sõidupileti. Piletita sõitja maksab rongis trahvi. Lapsed 5—10 aastani maksavad poole pileti hinnast. Lapsed kuni 5 a. veetakse täisealiste seltsis maksuta. Seejuures ei tohi reisijal rohkem kaasas olla kui üks laps, vastasel korral maksab ta järgmise eest pool hinda. Reisija võib enesega vagunisse võtta ainult ühe paki, mille pikkus ei tohi olla üle 75 sm.

Kraami võib saata pagasiga, suure ja väikese kiirusega. Pagas veetakse reisijaterongiga. Kui kraami tahetakse kiiremalt saata, siis saadetakse seda suure kiirusega; kui seda tarvis ei ole, siis väikese kiirusega. Pagas ja suure kiirusega kraami saatmine on kallim kui väikese kiirusega. Raudteel kaotsi läinud kraami eest vastutab raudteevalitsus.

Post, telegraaf ja telefon on Eesti riigi ettevõtted. Postiga võib saata kirju, raha ja pakke. Nii sise- kui välismaale saadetavatele kirjadele kleebitakse peale margid kirja raskuse järele. Markideta kirjast nõutakse kirja saajalt margimaks kahekordselt sisse. Tähtsamad paberid saadetakse tähtkirjades ehk kinnitatud kirjades. Tähtsaadetistele kleebitakse peale hariliku arvu postmarkide veel kinnitamise eest marke peale. Tähtkirja saatja võib postiasutiselt nõuda kvii-

tungi. Kaob tähtkiri, siis on postivalitsus kohustatud maksma kirjasaatjale viis krooni. Raha saadab postiasutis posti- ja telegraafirahakaartidega. Postiga võib saata veel pakke, mille kaal ei tohi ulatuda üle 30 kg. Pakke ja teisi saadetisi võib ka kinnitada ja nende väärtuse postiasutisele üles anda. Selle eest võetakse erilist maksu. Kaotsimineku korral maksab postivalitsus ülesantud summa.

Telegrammimaksu võetakse sõna pealt. Kiirtelegrammid on kolm korda kallimad. Välismaale saadetavail telegrammidel on iga riiki isehind.

Telefoni tarvitamise eest võetakse iga aasta aparaadimaksu. Äridel on see kallim kui riigi- ja omavalitsuse-asutistel ning erakorteritel. Suuremais linnades kallim kui väiksemas või maal. Peale aparaadimaksu võetakse maksu veel iga kõne eest. Oma keskaama kaudu on ühendus tarvitajatega odavam kui võõraste linnade või võõra keskaama tarvitajaga.

Küsimused: Missugused raudteeliinid on ehitatud Eesti riigi kestusel? Missugused on ehitusel ja missugused kavatsusel? Kui suur on sise- ja välismaa kirjade, postkaartide ja ristpaelsaadetiste postitariif?

Riigi tulud ja kulud.

Riigil on keerulised ülesanded. Ta hoolitseb kaitseväe, koolide, kohtute, politsei, raudtee, posti ja telegraafi ning veel paljude muude asutiste eest. Need asutised nõuavad oma ülalpidamiseks suuri kulusid. Iseäranis suured on väljaminekud kaitseväele ja rahvaharidusele. Kulud katab riik tuludega.

Meie riik saab tulusid: 1) oma ettevõttest ja 2) maksudest. Riigil on järgmised ettevõtted: omad mõisad, metsad, kaevandused, vabrikud ja tehased,

raudteed, post, telegraaf, telefon ja pank. Riigi mõisad ja metsad on laiali mõõda riiki. Neid juhitakse eripõhikirja alusel. Kaevandustest on kõige tähtsamad põlevkivikaevandused Virumaal Kohtlas ja selle ümbruskonnas. Sealsamas on riigil ka omad vabrikud põlevkivi õlideks ümbertöötamiseks. Riigi vabrikuid ja tehaseid on veel mujal; nii Tallinnas, kus ehitatakse laevu, raudteevedureid ja muud. Raudteest, postist, telegraafist ja telefonist oli juttu eespool. Suuremat kasu saab riik piiritusemüügist. Riigil on sise-maal ainuõigus piiritust müüa. Vabrikud on kohustatud riigile müüma selleks kõik oma valmistatud piirituse.

Maksud on kolme liiki: otsesed maksud, kaudsed maksud ja lõivud.

Otsesed maksud on avalikud maksud, mis võetakse otse maksumaksjalt ühe või teise tuluallika järele. Tähtsamad neist on tulumaks, äri- ja tööstusemaks, kinnisvaramaks. Äri- ja tööstusemaksu maksavad riigile iga aasta ärimehed ja teised omanikud. Mida suurem ettevõtte, seda kõrgem maks. Kinnisvara (liikumata vara) maksu maksavad kõik hoonete ja maade omanikud.

Kaudne maks on varjatud maks: seda võetakse mitmesuguste ainete eest. Maksu ei võeta tarvitajalt, vaid töösturilt või kaupmehelt. Tähtsamad kaudsed maksud on aktsiis ja toll. Aktsiis on maks, mis võetakse piiritusevabrikandilt piirituse, tubakavabrikantidelt tubaka ja paberosside, tikuvabrikantidelt tuletikkude ja pärmivabrikantidelt pärimi eest. Tõenduseks, et aktsiis on ära makstud, kleebitakse tubakapaksidele ja paberossikarpidele erilised linnid ehk panderollid. Ilma panderollita ei tohi neid aineid müüa, vastasel korral ähvardab müüjat karistus. Toll

on maks, mida võetakse kaubaomanikult piiril välismaale veetava või sealt sisse veetava kauba eest.

Lõiv on maks, mida maksab kodanik riigile sel puhul, kui ta milleski erilist riigi abi tarvitab. Tähtsamad lõivud on tempellõiv ja kohtulõiv. Tempellõivu võetakse igalt paberilt, mis antakse riiklikku või omavalitsuse-asutisse, s. t. kõigile neile pabereile kleebitakse erilised tempelmargid peale. Kohtulõivu võetakse neilt kodanikelt, kes tsiviilasjus kohtusse pöörduvad abi otsima.

Õiglus nõuab, et riigile maksab rohkem maksu see, kelle sissetulek suurem. Seepärast on sisse seatud tulumaks. See on maks, mida maksab kodanik oma tervelt aastaselt sissetulekult. Saagu ta oma sissetuleku ühest allikast, näiteks põllumees, või mitmest, näiteks ametnik-peremees, kes saab palka ja saab üüri. Maksuvõtmiseks arvutatakse kõik tulud kokku. Maksustamisest jäetakse vabaks kõigis linnades abieluliste tulud 900 kroonini aastas ja vallalistel 600 kroonini aastas. Kõigis muis kohtades: esimestel 600 kroonini ja teistel 400 kroonini. Need määrad arvatakse kodaniku tulusummast tulumaksu arvutamisel maha. Peale selle arvatakse maha palgalistel veel 20% palgast, kuid mitte üle 600 krooni. Samuti arvatakse tulusummast maha maksualuse hooldusel oleva iga alla seitsmeteistkümne-aastase või üle 60 a. vana või arsti poolt tõestatud töövõimetu perekonnaliikme kohta linnades 300 krooni, mujal 200 krooni. Käib laps koolis või õpib ametit, siis arvatakse mainitud summa maha lapse kahekümne-aastaseks saamiseni. Tuludelt, mis tõusevad üle lubatud maha-arvamiste, võetakse maksu. Mida suurem kodaniku aastane tulu, seda suurema protsendi ta maksab riigile. On ta tulu kuni 1000 krooni, siis maksab ta sest 5% tulu-

maksuks, on ta tulu kuni 2000 krooni, siis maksab ta esimeselt 1000 kroonilt endiselt 5%, järgmiselt 1000 kroonilt 6% jne. Nii tõuseb tulumaksu % kuni 36. Maksumaksja aastase tulu kindlaksmääramine on väga raske. Seda toimetatakse järgmiselt: 1. veebr. peab iga kodanik maal ja alevis teatama tuluhindamis-komisjonile, linnas jaoskonna tulumaksukomiteele, kui suur oli tema möödunud aasta sissetulek. Jaoskonna tulumaksu-komitee vaatab järele, kas maksumaksja üles on andnud õiged teated. Kui teated ei ole õiged, siis määrab ta ise umbkaudu maksja sissetuleku. Arvatud sissetulekult arvutatakse tulumaksu protsent ja teatatakse sellest maksjale. Ühtlasi riputab ka komisjon avalikku kohta nimekirja, millest näha, kui palju kodanik on kohustatud tulumaksu maksma.

Väljariputatud arvude vastu võib iga kodanik vaielda, niihästi talle enesele kui ka teistele määratud tulumaksu-summa vastu. Jaoskonna-komisjon vaatab asja uuesti läbi ja teeb oma otsuse. Ei ole maksumaksja ka selle otsusega rahul, siis on tal kahe nädala jooksul õigus kaevata tulumaksu peakomisjonile Tallinnas. Leiab maksumaksja ka komisjoni otsuse olevat ebaõiglase, siis ta võib kahe nädala jooksul tõsta kaebust Riigikohtus. Et tulumaks on kõige õiglasem maks, siis on kõigi kodanikkude kohus oma sissetulekuid tulumaksu-komisjonile õieti üles anda ja selle järele valvata, et ka naabrid seda õieti teeksid. Valeteadete eest ootab süüdlast karistus.

Iga korralik peremees seab kokku tuleviku jaoks oma majapidamiskava; ta arvutab, kui palju tal tuleb kulusid ja kust ta saab tulusid; seda teeb ka riik. Arvudes väljendatud riigi majapidamiskava nimetatakse eelarveks. Põhiseaduse järele valmistatakse

aasta jaoks tulude ja kulude üldine eelarve. Selle kokkuseadmine toimub järgmiselt. Juba varakult vanal aastal küsib iga ministeerium oma asutistelt, kui palju raha nad tarvitavad eeltuleval aastal. Saadud arvud liidetakse. Nii saab ministeerium kulude eelarve. Ministeeriumid saadavad igaüks oma eelarve rahaministeeriumile. See arvutab kõikide eelarved ja saab niiviisi kogu riigi kulude eelarve. On see valmis, siis valmistab ta kava, mis allikaist mõeldakse saada tulused märgitud kulude katmiseks. Nõndaviisi kokku seatud kava läheb valitsusele kinnitada, kes selle omakord annab Riigikogule läbivaatamiseks. Riigikogu võib eelarvet muuta, s. t. võib seda suurendada või vähendada. Eelarve peab olema tasakaalus, s. o. kulud ei tohi ületada tulusid. Riigikogu peab eelarve esimeseks aprilliks vastu võtma. Eelarve valmistatakse ainult üheks aastaks ja eelarve-aasta loetakse 1. aprillist järgmise aasta 1. aprillini. Kõik ametiasutised on eelarvega seotud. Ükski asutis ei tohi rohkem kulutada kui talle eelarves on lubatud. Iga asutis võib raha kulutada ainult seks otstarbeks, milleks raha lubatud. Et see nii toimuks, selle järele valvab Riigikogu valitud riigikontrolör ja kontrollnõukogu. Eesti vabariigi kulud ja tulud ulatuvad ümmarguselt 90 miljoni kroonini.

Küsimused: Kui suured on käesoleva aasta riigikulud? Mis otstarbeks kulutab riik kõige rohkem? Mis allikatest saab riik oma tulud?

Perekond.

Perekonna moodustavad isa, ema ja lapsed. Abiellu võivad astuda meesterahvad 18. aastast ja naisterahvad 16. a. peale. Abielu on keelatud lähemate

sugulaste vahel. Näituda ei tohi ka parandamata vaimuhaiged ja mõningad teised rasked haiged. Noortel, kes veel 20 aastat vanaks pole saanud, peab naitumiseks olema vanemate nõusolek. Keeluks peavad vanemal olema aga mõjuvad põhjused; puuduvad need, siis annab naitumiseks luba kohus. — Meil on maksmas kodanlik abielu, s. t. et abielu sõlmimist toimetavad sellekohased ametnikud, n. n. perekonnaseisu-ametnikud. Perekonnaseisu-ametnikeks on valdas, alevis ja linnas vastavalt nende sekretärid. Peale nende võivad perekonnaseisu-ametnikeks olla ka vaimulikud, kes on ennast Kohtu- ja Siseministeeriumis registreerinud. Kes soovivad naituda, pöörduvad perekonnaseisu-ametniku poole. Kui viimane jõuab selgusele, et naitumiseks ei ole seaduslikke takistusi, siis sõlmib ta soovijate vahel abielu peale seda, kui naitumissoovi teadaanne on seisnud 14 päeva nähtaval kohal. Teadaanne pannakse seks nähtavale kohale, et kaaskodanikkudele võimalust anda sõlmitava abielu vastu vaielda, kui nende teada peaksid olema seaduslikud takistused abieluks. Peale abielusõlmimist ametniku poolt jääb pooltele õigus lasta ennast kiriklikult laulatada oma usutunnistuse-kombe järele. — Abielu ei saa abikaasad oma tahtmise järele lõpetada, niisamuti ei luba seadus ühel abikaasal teist maha jätta. Kui aga üks abikaasadest on pahade elukommetega või võetakse talt kohtu teel kuriteo kordasaatmise pärast õigused ära, siis võib teine abikaasa nõuda lahutust. Lahutust toimetavad rahukogud. — Ka sündimised ja surmajuhud registreerib perekonnaseisu-ametnik.

Seadus segab end vähe vanemate ja lapse vahekorrasse. Ta arvab, et see vahekord peab loomulikult hea olema. Ainult neil kordadel, kus teineteisega hal-

vasti ümber käiakse, astub seadus vahele ja karistab süüdlasi. Inimene saab täisealiseks, kui ta on saanud 20 aastat vanaks. Sest ajast võib ta iseseisvalt, teiselt luba küsimata, oma varaga nii toimida, kuidas ta tahab. Selle ajani on inimene alaealine. Temal võib küll olla oma vara. Ta ei saa aga oma tahtmise järele sellega ümber käia. Näiteks, ta ei saa ise oma maja ära müüa, tema allkiri võlakirjal pole maksev. Tema eest toimib ta hooldaja. Kui alaealistel elus on omad vanemad, siis toimivad need tema eest. Kui ei ole, siis nimetatakse hoolekande-kohtu poolt talle hooldaja, kes tema varanduse üle valitseb ja tema eest toimib kuni 20-aastaseks saamiseni.

Surnu vara läheb järeletulijate kätte kahel teel: testamendi ja seadusliku pärimise teel. Testament on sooviavaldis, mis omanik teeb vara saatuse üle oma surma korraks. Kui testamenti pole tehtud, siis läheb vara järeletulijate kätte seadusliku pärimise teel. Testamendi tegemise ja pärimise suhtes on meil maksimas mitmekesised seadused. Nad lähevad lahku selle järele, kus kohal testament on tehtud või varaomanik või pärandaja elanud ja surnud. Testamenti tehes peab pärandaja olema arusaamise ja terve mõistuse juures. Linnades maksva seaduse järele ei saa testamenditegija oma päritud kinnisvara, s. t. maad, maaga seotud hooneid ega metsa vabalt lubada sellele, kellele ta tahab. Selle vara saavad omale lähemad pärijad, kelle seadus kindlaks määrab. Samuti ei tohi testamenditegija ilma põhjusega oma naist ja lapsi varast ilma jätta. Seda võib ta teha ainult neil juhtudel, kui need temaga halvasti on ümber käinud või kõlbatut elu elavad. Linnas tehakse testament notari osavõttel ja tunnistajate juuresolekul. Ka maal maksvate seaduste järele ei saa testamenditegija oma naist

ega lapsi põhjusest varast ilma jätta. Põhjused on samad mis linnaski. Maal võib testamenti teha kirjalikult või suusõnaliselt. Esimesel puhul peab olema kaks usaldusväärset tunnistajat, teisel puhul kolm.

Kes pole suutnud enne surma testamenti valmistada, selle vara läheb surma puhul, nagu öeldud, ta seaduslikele pärijaile. Et riidu ei tuleks, määrab seadus, kes pärijad on ja missuguses järjekorras nad päriivad. Pärijaiks on kadunu lähemad sugulased. Sureb isa, siis päriivad vara ema ja lapsed. Ei ole ema ega lapsi, siis kadunu vanemad. Ei ole ka neid, siis kadunu vennad ja õed. Kui kedagi sugulastest enam elus ei ole, siis läheb vara vallale, linnale, riigile või mõnele headtegevale asutisele.

Pärast testamenditegija surma peavad isikud, kelle käes on testament, toimetama selle tsiviilkohtusse. Kohus avab testamendi, kuulutab sellest „Riigi Teatajas“ ja kutsub üles kuue kuu jooksul kohtule teatama, kellel midagi testamendi vastu öelda. Pärast seda aega kinnitab kohus testamendi, kui see vastab seaduse nõudeile.

Seaduse järele pärijad pöörduvad kohtusse palvega kinnitada nende pärimisõigused. Kohus kuulutab ka sellest „Riigi Teatajas“ ja kutsub üles kõiki, kellel on järelejäänud vara kohta midagi öelda, oma soove üles andma. Pärast seda kinnitab kohus pärijaiks need, kes ennast määratud tähtajal on üles andnud ja kellel õigus on pärida. Pärimisõigustesse kinnitamine tähendab, et kohus määrab kindlaks, missuguse osa varast saab keegi. Need, kes ülalmainitud ajal pole oma soovidega kohtusse pöördunud, kaotavad õiguse pärandusest midagi saada.

Mitmesugused riigivormid.

Tähtsamad riigivormid on: piiramata ainuvalitsus ehk absoluutne monarhia, piiratud ainuvalitsus ehk konstitutsiooniline monarhia, esinduslik vabariik ja rahva-vabariik.

Piiramata ainuvalitsus on niisugune riigivorm, kus kõik riigivõim on koondatud ühe isiku kätte. Nagu eespool nägime, jagatakse riigi tegevus kolmeks: seaduseandlus, valitsemine ehk seaduste elluviimine ja kohtumõistmine. Kõik need kolm tegevusharu on absoluutses monarhias kuninga käes. Muidugi ei ole ühel isikul võimalik kõike seda tööd ise teha. Ja ta ei teegi seda. Ta nimetab iga ala jaoks oma ametnikud. Kuningas nimetab, keda tahab, ja peab neid nii kaua ametis, kui kaua tahab. Et ametnikud täieliselt sõltuvad kuningast, siis peavad nad igal sammul tema tahtmise järele toimima. Kuningas pärib oma trooni ja valitseb eluaja. Praegusel ajal ei tunne haritud Euroopa enam säärast riigivormi. Mitte kaua tagasi, nimelt 1905. aastani, oli seesugune kord Venemaal.

Piiratud ainuvalitsus ehk konstitutsiooniline monarhia on niisugune riigivorm, kus riigi eesotsas seisab küll päritav kuningas, kuid tema võimu piiravad rahva valitud esindajad ehk parlament. Absoluutses monarhias andis kuningas oma ametnikkude kaudu seadusi. Konstitutsioonilises monarhias töötab parlament seadusekava välja ja paneb ta kuningale ette kinnitamiseks. Kinnitab kuningas seadusekava, siis hakkab see maksma. Vastasel korral see maksma ei hakka. Üksinda ei saa kumbki seadust välja anda. Samuti on lugu riigi tulude ja kulude eelarvega. Ilma parlamendi ja kuninga

ühiselt heaks kiidetud eelarveta ei saa keegi riigis maksu võtta ega riigi raha kulutada. Selle järele, kuidas on kuninga ja parlamendi vahel jagatud valitsemis- ehk täidesaatev võim, jagatakse konstitutsioonilisi monarhiaid dualistlikeks ja parlamentaar-seiks. Riigi valitsemist ehk seaduste elluviimist juhivad riigi kõrgemad ametnikud, ministrid. Dualistliku korra puhul ei ole parlamendil ministrite tegevuse kohta midagi õelda. Kuningas nimetab neid ja laseb lahti, kunas soovib. Ministrid kannavad vastutust ainult kuninga ees. Ka parlamentaarse korra puhul nimetab ministreid küll kuningas, kuid ta peab nad nimetama nende hulgast, kelle poole hoidub selleaegne parlamendi enamus. Need ministrid püsivad oma kohtadel nii kaua kui seda soovib parlamendi enamik. Ei ole viimane ministrite tegevusega rahul, siis peavad ministrid lahkuma. Säärast ministeeriumi nimetatakse parlamentaarseks ministeeriumiks. Parlamentaarse korra puhul avaldavad rahvasaadikud valitsemisele palju suuremat mõju kui dualistliku korra puhul. — Parlament ise võib olla ühe- või kahekojaline. On ta kahekojaline, siis sisaldub tas alam- ja ülemkoda. Alamkoja valivad laiemad valijate hulgad. Ülemkoda valitakse kitsama valijatekogu poolt, s. t. ta on tavaliselt rikkamate ja haritumate kihtide esindaja. Mõlemad koad peavad töötama ühes nõus, muidu ei saa ühtegi seadusekava ette panna kuningale kinnitamiseks. Dualistlik kord valitses 1918. aastani Preisimaal. Parlamentaarne kord on praegu valitsemas enam jaos Euroopa riikides: Norras, Rootsis, Taanis, Hollandis, Inglismaal, Belgias jne.

Kolmas tähtsam riigivorm on esinduslik vabariik. Selle riigi eesotsas seisab president. Oma

õigustega tuletab ta meelde konstitutsioonilist kuningat. On aga siiski terav vahe. Kuningas pärib trooni, president valitakse. Kuningas on eluaegne, president valitakse kindlaks ajaks. Kuningas seisab väljaspool seadust, s. t. teda ei saa kuritegude eest võtta kohtulikule vastutusele, presidenti saab. Peale selle on muud presidendi võimupiirid kitsamad kui kuninga omad. Presidendi kõrval on parlament. Parlament võtab vastu seadusekava ja paneb ta presidendile ette arvamuse avaldamiseks. Harilikult puudub presidendil õigus seadusekava täielikult tagasi lükata, ta võib nõuda ainult teiskordset seadusekava arutamist. President nimetab ministrid, aga ainult nende hulgast, kelle poole hoidub parlamendi enamik. Ministrid püsivad oma kohal, kuni neil on parlamendi usaldus. Esinduslikud vabariigid on Prantsusmaa, Poola ja Soome.

Prantsuse parlament on kahekojaline. Alamkoja valib rahvas neljaks aastaks. Ülemkoja valivad omavalitsuse-asutised üheksaks aastaks. Presidendi valivad mõlemad kojad koos ühisel istungil seitsmeks aastaks.

Neljas riigivorm on rahva-vabariik. Rahva-vabariik puhtal kujul ehk vahetu vabariik on ainult mõnes Sveitsi osariigis. Tema sisu seisab selles, et kõik riigi hääleõiguslikud kodanikud tulevad teataval ajal kokku rahvakoosolekule, töötavad välja seadused ja valivad ametnikud. Parlamenti ei ole. Säärane kord on mõeldav ainult õige väikeses riigis. Suuremais vabariikides ei saa seda olla. Seal on valitav parlament. Kuid peale selle on rahval veel rahvahääletuse ja rahva-algatuse õigus. Nende abil valvab ta parlamendi tegevuse järele ja avaldab oma taht-

mist. Seesugune kord on Eestis, Lätis, Leedus, Šveitsis.

Šveitsi vabariik koosneb 22 osariigist. Šveitsi keskparlament valitakse kolmeks aastaks. Ta koosneb kahest kojast. Alamkoja on valinud kõigi osariikide elanikud, ülemkoda esindab osariike. Mõlemad koad kokku moodustavad n. n. rahvuskogu. Viimane valib oma koosolekul kolmeks aastaks 7 ministrit; ühtlasi tähendab ta, kes neist on peaminister. Peaminister on ühtlasi ka Šveitsi vabariigi president. Tema ametivõltus kestab üks aasta. Peale seda valitakse uus seitsme hulgast. Seadusi annab parlament. Mingisugust presidendi kinnitust pole neile tarvis. 30 000 hääleõiguslikku kodanikku võivad nõuda, et parlamendis vastu võetud seadus pandaks lõplikuks otsustamiseks rahvahääletusele. Rahvahääletusele alluvad kõik põhiseaduse muutmised. 50 000 hääleõiguslikku kodanikku võivad nõuda põhiseaduse muutmist, mis, nagu öeldud, sünnib rahvahääletusel.

Kirjeldatud neljast riigivormist on piiramatu ainuvalitsus kõige vanem ja rahva-vabariik kõige noorem. Mida kõrgemale rahvas kultuuriliselt areneb, seda vähem ta sallib, et üksikud tema üle valitsevad. Rahvas tahab ise ilma vahemeesteta oma riigi asju korraldada.

Peale selle jagatakse riike üksikriigeks ja ühendriigeks. Esimene sisaldab eneses ühe riigi, teine mitmed. Enamik Euroopa riigest on üksikriigid, välja arvatud Šveits ja Saksamaa. Ühendriike jagatakse föderatsioonideks ja unioonideks.

Föderatiivne kord on Põhja-Ameerika Ühendriikides, Šveitsis, Kanadas, Austraalias jne. Põhja-Ameerika Ühendriigid koosnevad 48 osariigist. Ühendriigid on riik, osariik on ka riik. Osariigid

on ühinenud, et koos korraldada välist sõjalist kaitset, väliskaubandust, posti jne. Iga osariik oleks üksikult seks nõrk. Neid ühiseid asju korraldavad föderatsiooni asutised. Kõiki muid asju otsustab iga osariik ise. Föderatsiooni asju juhivad Ühendriikide parlament, ministeerium ja president. Parlament koosneb kahest kojast. Ülemkotta valib iga osariik kaks esindajat. Alamkotta iga osariik oma rahvaarvu järele. Alamkoda valitakse kaheks aastaks, ülemkoda — kuueks. President valitakse 4 aastaks. Teda valivad valijamehed. Valijamehi valib iga osariik nii palju kui palju ta valib kokku esindajaid ülem- ja alamkotta. Valitsemisviis P. A. Ühendriikides on dualistlik, s. t., föderatsiooni ministrid ei kanna vastutust parlamendi ees, vaid presidendi ees.

Unioon on riigivorm, kus kahel või rohkemal iseseisval riigil on ühine riigipea. Mitmel riigil võib olla ühine riigipea juhuslikult; see võib juhtuda riigivalitseja perekondade suguluse tõttu. Ühine riigipea võib naaberriikidel ette nähtud olla ka nende põhiseaduses. Esimesel korral on tegemist isikulise ehk personaalse uniooniga, teisel korral — reaalse uniooniga. Praegu Euroopas unioone ei ole.

Küsimused: Loendage kõik Euroopa riigid. Millised neist on kuningriigid, millised — vabariigid?

Rajariikide riiklik kord.

Soome on esinduslik vabariik. Presidendi valivad kaudsel teel kolmsada valijameest kuueks aastaks. Soome parlament on ühekojaline ja kannab eduskunna nime. Eduskund valitakse kaheks aastaks; ta liikmete arv on 200. Seadusekavadega võivad esineda valitsus ja eduskunna liikmed. Eduskunnas vastu võetud seaduse avaldab president seaduselehes. Pre-

sident võib aga ka keelduda seadust avaldamast uue eduskunna kokkuastumiseni. Jääb uus eduskund endise eduskunna seisukohale, siis astub seadus jõusse vastu presidendi tahtmist. — Riigi valitsemist juhivad president ja parlamendi ees vastutavad ministrid. — Kohut mõistavad iseseisvad ja sõltumatud kohtunikud. Kõrgemad kohtunikud nimetab eluajaks ametisse president. — Peale kohtunikkude nimetamise ja seaduste kinnitamise õiguse on Soome presidendil õigus eduskunda kokku kutsuda ja teda enne tähtaega laiali saata. President esindab Soome riiki, võtab vastu välisriikide saadikuid; ta on oma riigi sõjavägede ülemjuhataja; tal on õigus anda kurjategijaile armu.

Läti on rahva-vabariik. Riigi eesotsas seisab president. Viimase valib parlament kolmeks aastaks. Seadusi annab harilikult parlament, erakordseil juhtudel rahvas rahvahääletusel. Parlament on ühekojaline, koosneb 100 liikmest, kes 3 aastaks valitakse. Parlamenti nimetatakse saeimaks. Saeimas vastu võetud seadus läheb presidendile avaldamiseks. Viimasel on õigus seadust saeimale tagasi saata uueks arutamiseks. Jääb saeima uuel arutamisel endisele seisukohale, siis peab president seaduse avaldama. Veel on presidendil õigus seaduse avaldamist kaheks kuuks seisma panna, et selle aja kestel kodanikel oleks võimalus nõuda, et seaduse lõplik vastuvõtmine otsustataks rahvahääletusel. — Valitsemist juhib president ja parlamentaarne ministeerium. — Kohtunikud nimetab eluajaks saeima. Nad on iseseisvad ja sõltumatud. — Üldiselt on Läti presidendil samad õigused mis Soomegi presidendil. Läti president ei saa aga saemat enne tähtaega laiali saata. Soovib president seda teha, siis peab ta selle küsimuse panema rahva-

hääletusele. On rahva enamus presidendi ettepanekuga nõus, siis peab saeima laiali minema ja tulevad uue saeima valimised. On rahva enamus aga vastupidisel arvamusel, siis peab president ise oma kohalt lahkuma.

Leedu on rahva-vabariik. Presidendi valivad erilised valijamehed seitsmeks aastaks. Seadusi annab harilikult parlament, erakordseil juhtudel rahvas rahvahääletusel. Parlament on ühekojaline, sisaldab 40 liiget, kannab saeima nime ja valitakse 5 aastaks. Saeimas vastu võetud seadus antakse presidendile avaldamiseks. Presidendil on õigus seda seadust saeimale tagasi saata uueks otsustamiseks. Jääb saeima $\frac{2}{3}$ häälteenamusega vanale seisukohale, siis on president kohustatud seadust avaldama. Ka põhiseadust on Leedu parlamendil õigus muuta. Kodanikel on õigus nõuda, et saeimas vastu võetud põhiseaduse muutmise otsustaks lõplikult rahvas rahvahääletusel. — Leedu valitsus kannab parlamendi ees vastutust. Presidendi võimupiir tuletab meelde Soome presidendi võimupiiri; presidendil on eriti õigus saemat enne seaduslikku tähtaega laiali saata.

P o o l a on esinduslik vabariik. President valitakse parlamendi mõlemate kodade ühisel istungil seitsmeks aastaks. — Seadusi annab parlament, mis koosneb kahest kojast — saadikutekojast ja senatist. Mõlemad koad valitakse viieks aastaks; saadikutekoja liikmete arv on 444, senatil 111. Valimisõigus saadikutekotta algab 21. aastaga, end valida saab lasta 25. aastast peale. Valimisõigus senatisse algab 30. aastaga ja end valida saab lasta 40. a. peale. Seaduseandlusest võtavad osa mõlemad koad. Saadikutekojas vastu võetud seadus läheb senatisse. Ühineb senat sellega, siis antakse seadus presidendile avaldamiseks. Ei ole senat

seadusega nõus, siis võib ta seaduse saata saadikutekojale uueks arutamiseks. Jääb saadikutekoda ^{11/20} häälte-enamusega vanale seisukohale, siis avaldab president seaduse saadikutekoja redaktsioonis. — Poola valitsus on parlamentaarne. — Kohtunikud nimetab eluajaks ametisse president. Nagu teisteski naaber-riikides, nii on ka Poola kohtunikud iseisvad ja sõltumatud. Poola presidendi õigused ei erine oluliselt teiste presidentide õigustest.

Rahvusvaheline suhtlemine.

Ühe riigi kodanikud vajavad teise riigi kodanikude abi. Loodus on rikastanud üht riiki raua ja kivisõega, kuid pole andnud talle head põllupinnast. Teisele, on loodus külluses andnud sigusat mulda, kuid pole andnud rauda. Kumbki neist ei saa iseisvalt elada. Et elada, peavad nad astuma kaupade vahetusse. Esimene annab teisele rauda ja masinaid, teine — esimesele vilja ja karjasaadusi. Edasi: esimene riik seisab hariduslikult kõrgel järjel, tal on palju üli- ja kutsekoole. Teisel puuduvad need. Viimane vajab aga hädasti haritud jõude. Et vastavat haridust saada, peavad teise riigi kodanikud õppima esimese riigi koolides.

Nii tekivad riikide vahel alalised suhtlemised. Alati on riigi kodanikest suur arv välisriikides.

Nii pea kui on tekkinud kahe riigi kodanikkude vahel suhtlemine, tõuseb hädaline tarvidus seda suhtlemist korraldada, on tarvis luua seadused, mille järele toimub suhtlemine. Sest ei või ju maksta olukord, et kodanik võõras riigis on kaitseta nagu lind oksal. Juba vanast ajast peale on rahvusvahelist suhtlemist korraldatud. On tekkinud teatavad pruu-

gid ehk kombed. Neist kombeist peavad kõik haritud riigid kinni. Samuti on üks riik teisega sõlminud lepinguid mitmekesiste küsimuste korraldamiseks. Mida lähemale jõuame praegusele ajale, seda rohkem tekib säherdusi lepinguid ja seda suuremaks läheb riikide arv, kes peavad üht või teist kokkulepet enesele kohustavaks. Riikidevahelises suhtlemises maksivad pruugid ja lepingud moodustavadki selle õiguse, mis rahvusvahelist suhtlemist korraldab. See õigus kannab rahvusvahelise õiguse nime.

Uue riigi tekkimiseks on tarvis kodanikke, maaala ja kõrgemat sõltumata riiklikku võimu, mis neid kodanikke koos hoiab. Nii pea kui need kolm tingimust on olemas, võivad uue tekkinud korralduse kodanikud öelda, et nad on loonud riigi. Teiste riikide jaoks on säherdusest korraldusest veel vähe. Et uus riik saaks üheõiguslikuks olevate riikidega, seks peavad viimased uut riiki tunnustama, s. t. nad peavad teatama, et nad uue korralduse peale kui uue riigi peale vaatavad. Nõndaviisi on Eesti vabariiki tunnustanud peaaegu kõik riigid.

On vanem riik uut tunnustanud, siis astub ta sellega diplomaatlikku suhtlemisse. See sünnib saadiku läkitamise kaudu. Kõik haritud riigid peavad vastamisi üksteise juures oma asemikke — saadikuid ja konsuleid.

Võõra maa saadikud asuvad harilikult pealinnas. On võõral riigil, näit. Inglismaal, Eesti valitsusele midagi teatada või järele pärida, siis teatab Inglise välisminister sellest Inglise saadikule Tallinna. Viimane pöördub Eesti välisministri poole vastava sooviga. Eesti valitsus ajab oma asju jälle oma Londoni saadiku kaudu Inglise valitsuse ees. Saa-

dikute ülesanne on poliitiliste või tähtsamate riikliku tähtsusega asjade ajamine.

Konsulite ülesanne on oma riigi kodanikkude ja kaubanduslike huvide kaitse võõras riigis. Konsulid ei asu välismaal mitte ainult võõra maa pealinnas, vaid kõigis suuremais linnades.

Saadik esindab välisriigis oma riiki. Lugupidamisest üksteise vastu tunnustavad riigid saadiku isiku ja ta korteri puutumatus. Eesti saadikut Helsingis ei saa Soome seadus võtta vastutusele ega või Soome riigi võimud tungida tema korterisse. Samad õigused on Soome saadikul Tallinnas. Saadikute üle mõistab kohut nende oma riigi kohus. Konsulite kohta see puutumatus ei käi.

Praegu maksva korra järele on võõra maa kodanikud oma maa kodanikkudega üheõiguslikud. Nii nuhtlevad seadused ühtviisi, kas kuritegu on sihitud oma või võõra maa kodaniku vastu. Seadused kaitsevad ühtviisi oma ja võõra maa kodanikku. Vahe seisab ainult poliitilistes õigustes. Riigi juhtimisest ei lasta võõramaalasel osa võtta. Nad ei või parlamendi ega omavalitsuse-asutiste valimistest ega rahvahääletamisest osa võtta. Selle eest ei saa neid võõras riik sundida ka oma sõjaväes teenima.

Riikidevahelise kiire ja hõlpsa suhtlemise korraldamiseks teevad riigid üksteisega lepinguid ja kutsuvad riikidevahelisi asutisi ellu. Tuntud on kõigile rahvusvaheline postiliit. Postiliidu tõttu on võimalik meil kirju saata kõigisse riikidesse. On tarvis ainult kleepida kirjale mark peale ja kiri veetakse määratud kohale. Ei oleks liitu, siis ei hakkaks teised riigid võõraid kirju edasi toimetama. Lepingute põhjal annavad riigid redussepugenud kurjategijad üksteisele välja.

Ülalpool kirjeldasime harilikku sõbralist riikidevahelist suhtlemist. Nagu üksikute inimeste, nii ka riikide vahel võivad puhkeda riidud. Mõnel korral läheb korda riidu rahulikult lahendada. Teistel korradel võetakse jõud appi ja puhkeb sõda. Et vähendada sõja äärmisi metsikusi, on riikide vahel mitmesugused lepingud tehtud sõjakuulutamise ja sõjapidamise kohta. Nii ei tohi pommitada kaitseta linnu, ei tohi pilduda õhulaevalt lõhkevaid pomme, pole lubatud tarvitada mürgiseid gaase. Ei tohi tappa vange ega rahulikke elanikke. Vangilangenud haavatu eest peab hoolitsema vangivõtja riik. Vangilangenud sõjaväearstid lastakse vabaks.

Eespool nägime, et kui keegi kodanikest ei täida seadust, siis tulevad riigiasutised ja sunnivad kodanikku seda tegema. Mis teha aga siis, kui riik rikub rahvusvahelist seadust? Kes sunnib teda täitma rahvusvahelisi seadusi? Sundida võib muidugi tema naaber, kelle vastu seaduse rikkumine on sihitud; naaber saab siis sundida, kui ta on tugevam. Mis teha aga siis, kui seaduserikkuja riik ise on tugevam? Asi võib minna sõjaliste kokkupõrgeteni. Võidab see, kes tugevam. See ei tähenda veel, et võitjal on õigus. Seepärast on kaua juba mõtteid vahetatud selle üle, kas ei saa riikide vahel rahvusvahelisi kohtuid käima panna, mille otsusele peavad alistuma riigid.

Viimase ajani ei ole seda mõtet suudetud teostada. Alles rahuleping liitlaste ja Saksamaa vahel pärast suurt maailma-sõda on pannud sellele tõsisema aluse. Nimelt on selle lepinguga loodud Rahvasteliit. Sinna kuulub praegu üle 50 riigi, nende hulgas ka Eesti vabariik. Liidu ülesanne on riikides sõjavägesid ning sõjakulusid vähendada ja riikidevahelisi tülisid lahendada rahulisel teel. Liidu liikmed kohus-

tuvad üksteise piire austama ja mitte teise maale tungima. Liidu liikmed — riigid — on kohustatud andma omavahel tekkinud tüliküsimused kas vahekohtu või liidu nõukogu arutada. Osa otsuseid on pooltele sunduslikud. Teised mitte. Viimaste lahendamiseks võivad nad koguni sõda alustada, aga mitte enne kolme kuud pärast vahekohtu või liidu nõukogu otsust. Liidu sunduslikke otsuseid on liikmed kohustatud täitma. Kes vabatahtlikult ei täida, seda sunnib liit tegema. Seks tarvitavad teised liikmed liidu käsul tõrkuja vastu sunni-abinõusid. Rahvasteliidu tegevust juhivad täiskogu ja nõukogu. Täiskogusse saadab iga liiduliige — riik — kolm esindajat: neil on kokku aga üks hääl. Rahvasteliidu elundite asupaigaks on Genf.

Meie noore vabariigi kohus on rahvusvahelist õigust austada, teiste riikidega sõlmitud lepinguid pidada, oma naabritega rahu elada. Peaks aga mõni välisriik siiski Eestile kallale tungima, siis on Eesti kohus sellele vastu astuda ja oma õigust jõuga kaitsta.

Eesti Vabariigi Põhiseadus.

Eesti rahvas, kõikumatus usus ja vankumatus tahtmisses luua riiki, mis on rajatud õiglusele, seadusele ja vabadusele, kaitseks seesmisele ja välisele rahule ning pandiks praegustele ja tulevaile põlvedele nende ühiskondlikus edus ja üldises kasus, võttis vastu ja määras Asutava Kogu kaudu järgmise põhiseaduse:

PEATÜKK I.

Üldised määrused.

§ 1. Eesti on iseseisev, rippumatu vabariik, kus riigivõim on rahva käes.

§ 2. Eesti maa-allas kuuluvad Harjumaa, Läänemaa,

Järvamaa, Virumaa ühes Narva linna ja ümbruskonnaga, Tartumaa, Viljandimaa, Pärnumaa, Valga linn, Võrumaa, Petserimaa ja muud piiriäärsed mannermaa kohad, kus Eesti rahvast asumas, Saaremaa, Muhumaa, Hiiumaa ja muud Eesti vetes olevad saared ja leetseljakud.

Eesti piiride kindlaksmääramine sünnib rahvusvaheliste lepingute läbi.

§ 3. Eesti riigivõimu ei saa keegi teostada muidu kui põhiseaduse või põhiseaduse alusel antud seaduste põhjal.

§ 4. Eestis maksavad tema enese asutiste poolt antud või tunnustatud seadused. Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud määrused maksavad Eestis tema õigusliku korra lahutamatu osadena.

Keegi ei või end vabandada seaduse mitteteadmise eest.

§ 5. Eesti Vabariigi riigikeeleks on eesti keel.

PEATÜKK II.

Eesti kodanikkude põhiõigustest.

§ 6. Kõik Eesti kodanikud on seaduse ees ühetaolised. Ei või olla avalik-õiguslikke eesõigusi ja paheõigusi, mis olenevad sündimisest, usust, soost, seisusest või rahvusest. Seisusi ja seisuslikke tiitleid Eestis ei ole.

§ 7. Eesti Vabariik ei anna autähti ega aumärke oma kodanikele, välja arvatud kaitseväelastele sõja ajal. Samuti ei ole Eesti kodanikel õigust vastu võtta võõraste riikide aumärke ja autähti.

§ 8. Isikupuutumatus on Eestis kindlustatud.

Kedagi ei või jälgida muidu kui seadustes ettenähtud juhtumustel ja korras.

Välja arvatud kuriteolt tabamisel, ei või kedagi vangistada või kitsendada isikulises vabaduses muidu kui kohtuvõimude otsusel, kusjuures see otsus põhjendatuna peab olema kuulutatud vangistatule mitte hiljemalt kui 3 päeva peale vangistamist. Otsuse kuulutamist vangistatule on õigus nõuda igal kodanikul, kui kuulutamine ei ole sündinud eelnimetatud tähtajal.

Ühtki kodanikku ei või vastu tema tahtmist temale seaduse poolt määratud kohtu alt üle viia teise alla.

§ 9. Eestis ei või karistada kedagi tema teo pärast, ilma et see tegu karistusväärseks oleks tunnistatud seaduses, mis enne selle teo kordasaatmist maksma hakanud.

§ 10. Kodu on puutumatu. Ei või olla tungimist eluasemesse või selle läbiotsimist muidu kui juhtudel ja nõuete täitmisel, mis seaduses tähendatud.

§ 11. Eestis on usu ja südametunnistuse vabadus. Keegi ei ole kohustatud korda saatma usutunnistuslikke tegusid, olema usutunnistusliku ühingu liige ega kandma selle kasuks avalikke kohustisi.

Usuliste talituste täitmine on takistamatu, kui see ei käi avaliku korra ja kõlbluse vastu.

Usutunnistus ega ilmavaade ei või vabanduseks olla kuriteo kordasaatmisele või kodaniku kohuste täitmisest kõrvalehoidumisele.

Riigiusku Eestis ei ole.

§ 12. Teadus, kunst ja nende õpetus on Eestis vaba. Õpetus on kooliealistele lastele sunduslik ja rahvakoolides maksuta. Vähemusrahvustele kindlustatakse emakeelne õpetus. Õpetuse andmine seisab riigi ülevalve all.

Kõrgemaile õppeasutistele kindlustatakse autonoomia neis piirides, nagu seda ette näeb asutiste seaduseandlikul teel kinnitatud põhikiri.

§ 13. Eestis on vabadus oma mõtteid avaldada sõnas, trükis, pildis või kujutuses. Seda vabadust võib kitsendada ainult kõlbluse ja riigi kaitseks.

Tsensuuri Eestis ei ole.

§ 14. Eestis on kindlustatud sõnumite ja kirjade saladus, mis edasi antakse posti, telegraafi ja telefoni või mõnel muul üldtarvitataval teel. Erandeid teha on õigus kohtuvõimudel seadustes ettenähtud juhtudel.

§ 15. Eestis on kindlustatud õigus pöörduda kaebuste ja palvetega vastavate avalikkude asutiste poole. Pöördumiste kaasas ei tohi käia mingi surveabinõu. Vastavad asutised on kohustatud asjale andma seadusliku käigu.

§ 16. Ei ole tarvis mingisugust eelluba riigiametnikkude kohtulikule vastutusele võtmiseks.

§ 17. Liikumine ja elukoha muutmine on Eestis vaba. Selles vabaduses ei või kitsendada ega takistada kedagi muidu kui kohtuvõimude poolt.

Tervishoidlikel põhjusil võivad seda vabadust kitsendada või takistada ka teised võimud vastavais seadustes ettenähtud juhtudel ja korras.

§ 18. Kõigil Eesti kodanikel on õigus avalikku rahu rikkumata koosolekuid pidada sõjariistadeta.

Ühinguisse ja liitudesse koondumine on Eestis vaba. Streigivabadus on Eestis kindlustatud.

Neid õigusi võib seadus piirata ainult avaliku julgeoleku huvides.

§ 19. Eestis on kindlustatud vabadus elukutset valida ja ettevõtteid avada ning kasutada põllutöös, kaubanduses, tööstuses, samuti muil majandusaladel. Selles vabaduses ei või kedagi kitsendada või takistada muidu kui seaduste põhjal ja piirides.

§ 20. Iga Eesti kodanik on vaba oma rahvuse määramises. Juhtudel, mil isiklik määramine võimalik ei ole, sünnib see seaduses ettenähtud korras.

§ 21. Eesti piirides elavate vähemusrahvuste liikmed võivad ellu kutsuda rahvuskultuurilistes ja hoolduse huvides sellekohaseid autonoomseid asutisi, niipalju kui need vastu ei käi riigi huvidele.

§ 22. Neis kohtades, kus elanikkude enamik ei ole eesti, vaid kohalikul vähemusrahvusel, võib kohalikkude omavalitsuse-asutiste asjaajamis-keeleks olla selle vähemusrahvuse keel, kusjuures igapäev õigus on tarvitada neis asutistes riigikeelt. Kohalikud omavalitsuse-asutised, kus vähemusrahvuse keel tarvitusel, peavad riigikeelt tarvitama läbikäimises riiklikkude asutistega kui ka nende teiste omavalitsuse-asutistega, kus ei ole tarvitusel sama vähemusrahvuse keel.

§ 23. Saksa, vene ja rootsi rahvusest kodanikkudel on õigus pöörduda riiklikkudesse keskasutistesse oma keeli. Eri-seaduses määratakse ligemalt nende rahvuste keelte tarvitamine kohtus ja kohalikkudes riiklikkudes asutistes kui ka omavalitsuse-asutistes.

§ 24. Eraomandus on Eestis igale kodanikule kindlustatud. Ilma omaniku nõusolekuta võib seda võõrandada ainult üldistes huvides seaduste põhjal ja seadustes ettenähtud korras.

§ 25. Majandusliku elu korraldamine Eestis peab vastama õigluse põhimõttele, mille sihiks on inimeseväärilise ülalpidamise kindlustamine sellekohaste seaduste läbi, mis käivad harimiseks maa saamise, eluaseme ja töösaamise, samuti omakaitse, tööjookaitse ning nooruse, vanaduse, töö-

võimetuse või õnnetuste puhul tarviliku toetuse saamise kohta.

§ 26. Kodanikkude õiguste ja vabaduste üleslugemine eelseisvais §§ (6—24) ei kõrvalda teisi õigusi, mis järgnevad selle põhiseaduse mõttest või on temaga kokkukõlas.

Kodanikkude vabaduse ja põhiõiguste erakorralised kitsendused astuvad jõusse seaduslikus korras kindla tähtjani väljakuulutatud kaitseseisukorra puhul vastavate seaduste põhjal ja piirides.

PEATÜKK III.

Rahvast.

§ 27. Riigivõimu kõrgemaks teostajaks Eestis on rahvas ise oma hääleõiguslike kodanikkude näol. Hääleõiguslik on iga kodanik, kes on saanud kakskümmend aastat vanaks ja on olnud vahet pidamata vähemalt ühe aasta Eesti kodakondsuses.

§ 28. Hääleõiguslikud ei ole kodanikud: 1) kes seaduslikus korras on tunnistatud nõdra- või hullumeelseks ja 2) pimedad, kurt-tummad ja pillajad, kui nad on eestkostmise all.

Hääleõigusest jäetakse ilma mõned liigid kurjategijaid Riigikogu valimis-seaduse põhjal.

§ 29. Rahvas teostab riigivõimu: 1) rahvahääletamise, 2) rahva-algatamise ja 3) Riigikogu valimise teel.

§ 30. Iga Riigikogu poolt vastu võetud seadus jääb välja kuulutamata kahe kuu kestel tema vastuvõtmise päevast arvates, kui seda nõuab kolmas osa Riigikogu seaduslikust koosseisust. Kui selle aja jooksul kakskümmend viis tuhat hääleõiguslikku kodanikku nõuab, et nimetatud seadus esitataks rahvale vastuvõtmiseks või tagasilükkamiseks, siis on oleb pärastine väljakuulutus rahvahääletuse tagajärjedest.

§ 31. Rahva-algatuse korras on kahekümne viie tuhandel hääleõiguslikul kodanikul õigus nõuda, et seadus antaks, muudetakse või tunnistataks maksusetuks. Sellekohane nõudmine antakse väljatöötatud seaduse-eelnõuna Riigikogule. Riigikogu võib eelnõu seadusena välja anda või tagasi lükata. Viimasel juhul pannakse eelnõu rahvale ette vastuvõtmiseks või tagasilükkamiseks rahvahääletamise korras. Tunnistab rahvahääletusest osavõtjate enamik eelnõu vastuvõetuks, omandab ta seadusliku jõu.

§ 32. Kui rahvas lükkab tagasi Riigikogu poolt vastu võetud seaduse või võtab vastu Riigikogu poolt tagasi lükatud seaduse, kuulatakse välja uued Riigikogu valimised, mis võetakse ette hiljemalt seitsekümmend viis päeva pärast rahvahääletamist.

§ 33. Rahvahääletused sünnivad Riigikogu juhatuse ülevälvel. Rahvahääletamise alused ja kord määratakse eriseaduses.

§ 34. Rahvahääletamisele ei kuulu ega või rahvaalgatamise teel otsustamisele tulla eelarve ja laenude tegemine, maksuseadused, sõja kuulutamine ja lõpetamine, mobilisatsiooni ja demobilisatsiooni väljakuulutamine, samuti ka lepingud võõraste riikidega.

PEATÜKK IV.

Riigikogu.

§ 35. Rahva esindajana teostab riigi seaduseandlikku võimu Riigikogu.

§ 36. Riigikogus on sada liiget, kes valitakse üldisel, ühetaolisel, otsesel ja salajasel hääletamisel proportsionaalsuse põhimõtete alusel.

Riigikogul on õigus oma liikmete arvu suurendada; sellekohane seadus hakkab maksma järgmistel Riigikogu valimistel.

Riigikogu valimis-seadus antakse välja eriseadusena.

§ 37. Õigus Riigikogu liikmete valimisest osa võtta või ennast Riigikogu liikmeks valida lasta on igal Eesti kodanikul, kes on hääleõiguslik.

§ 38. Riigikogu liikmed, välja arvatud Vabariigi Valitsuse liikmete abid, ei või olla Vabariigi Valitsuse ega tema asutiste poolt nimetatud ametites.

§ 39. Iga kolme aasta järel võetakse ette uued Riigikogu valimised. Riigikogu liikmete volituste algus arvatakse Riigikogu valimiste tagajärgede väljakuulutamise päevast.

§ 40. Juhul, kui Riigikogu liige kaotab oma valimisõiguse, on vangistatud Riigikogu loal, lahkub surma läbi või volitusi maha pannes, astub tema asemele valimisseaduse korras uus liige paragrahvis ettenähtud tähtajani.

§ 41. Riigikogu astub kokku korraliseks istungjärguks iga aasta oktoobri esimesel esmaspäeval.

§ 42. Riigikogu juhatus võib Riigikogu kokku kutsuda

ka erakorralisteks istungiteks, kui asjaolud seda nõuavad. Ta peab seda tegema, kui seda nõuab Vabariigi Valitsus või veerand Riigikogu seaduslikust koosseisust.

§ 43. Riigikogu valib oma esimesel peale valimist istungil esimehe ja teised juhatuse liikmed. Seda istungit juhatab kuni esimehe valimiseni eelmise Riigikogu esimees.

§ 44. Riigikogu annab välja oma kodukorra, mis avaldatakse seadusena.

§ 45. Riigikogu liikmed ei ole seotud mandaatide läbi.

§ 46. Riigikogu on otsustusevõimeline, kui on koos vähemalt pooled liikmed ta seaduslikust koosseisust.

§ 47. Riigikogu koosolekud on avalikud. Ainult erakorralistel juhtudel, kui sellega on nõus kaks kolmandikku koosolijaist liikmeist, võib kuulutada Riigikogu koosoleku kinniseks.

§ 48. Riigikogu liige ei kanna mingisugust vastutust peale kodukorras ettenähtud poliitiliste avalduste eest, mis ta on teinud Riigikogus ja tema komisjonides.

§ 49. Ilma Riigikogu nõusolekuta ei või tema liiget vangistada, välja arvatud juhud, mil ta on tabatud kuriteolt. Seesugusel juhul antakse vangistusest teada ühes selle põhjustega mitte hiljemini kui 48 tunni kestel Riigikogu juhatusele, kes paneb selle ette Riigikogule otsustamiseks järgmisel koosolekul.

Riigikogul on õigus oma liikmetele määratud vangistust või teist kitsendust edasi lükata kuni Riigikogu istungjärgu vaheaja või volituste lõpuni.

§ 50. Riigikogu liikmed vabastatakse nende volituste kestusel riigikaitse teenistusest.

§ 51. Riigikogu liikmed saavad sõiduraha ja tasu, mille suurus määratakse kindlaks seaduses ja mida Riigikogu võib muuta ainult järgnevate Riigikogu koosseisude kohta.

§ 52. Riigikogu annab välja seadusi, määrab riigi tulude ja kulude eelarve, otsustab laenude tegemise ja muid asju Põhiseaduse alusel.

§ 53. Riigikogus vastuvõetud seadused kuulutab välja Riigikogu juhatatus.

§ 54. Kui seaduses eneses muud korda ja tähtaega ei ole ette nähtud, hakkab ta maksma kümnendal päeval peale avaldamist „Riigi Teatajas“.

§ 55. Riigikogu teostab riigi asutiste ja ettevõtete majandusliku tegevuse ja riigi eelarve täitmise kontrolli tema poolt ametisse seatavate vastavate asutiste kaudu.

§ 56. Igal Riigikogu liikmel on õigus Riigikogu koosolekul küsimustega valitsuse poole pöörduda. Ühel neljandikul Riigikogu seaduslikust koosseisust on õigus valitsuselt aru pärida, mille peale tuleb seletust anda.

PEATÜKK V. Valitsusest.

§ 57. Valitsemisvõimu teostab Eestis Vabariigi Valitsus.

§ 58. Valitsus seisab koos riigivanemast ja ministritest. Viimaste arv, tööjaotus nende vahel kui ka lähem asjaajamiskord määratakse kindlaks eriseaduses.

§ 59. Vabariigi Valitsuse kutsub ametisse ja vabastab sellest Riigikogu. Üksiku ministri lahkumise puhul täidab tema kohuseid uue ametisseastumiseni üks Vabariigi Valitsuse liikmeist valitsuse määramisel.

§ 60. Vabariigi Valitsus juhib riigi sise- ja välispolitikat, hoolitseb riigi välise puutumatus, seemise julgeoleku ja seaduste täitmise eest.

Tema

1) seab kokku riigi tulude ja kulude eelarve ja esitab selle riigikogule kinnitamiseks;

2) nimetab ametisse ja vabastab sellest kaitseväelisi ja kodanlikke ametnikke, kuivõrt see ülesanne ei ole usaldatud seaduse järele teiste ametiasutiste kätte;

3) teeb Eesti Vabariigi nimel lepinguid võõraste riikidega ja esitab need Riigikogule kinnitamiseks;

4) kuulutab sõja ja teeb rahu Riigikogu vastava otsuse põhjal;

5) kuulutab välja kaitseesiskorra nii üksikuis riigi osades kui ka kogu riigis ja esitab selle Riigikogule kinnitamiseks;

6) esitab seaduse-eelnõusid Riigikogule;

7) annab välja seadustega kokkukõlas määrusi ja korraldusi ja

8) otsustab armuandmispalveid.

§ 61. Riigivanem esindab Eesti Vabariiki, juhib ja ühtlustab Vabariigi Valitsuse tegevust, juhatab valitsuse

istungeid ja võib aru pärida üksikult ministritelt nende tegevuse kohta.

§ 62. Riigivanemale määrab Vabariigi Valitsus oma liikmete hulgast asetäitja.

§ 63. Valitsuse istungid on kinnised. Ainult erilistel pidulikel juhtumustel võib neid lahtiseks kuulutada.

§ 64. Vabariigi Valitsusel peab olema Riigikogu usaldus. Valitsus või tema üksikud liikmed lahkuvad ametist, kui Riigikogu neile avaldab otsesest umbusaldust.

§ 65. Vabariigi Valitsuse juures on riigikantselei, mis seisab riigivanema valve all. Riigikantseleid juhatab riigisekretär, kelle nimetab ametisse Vabariigi Valitsus.

§ 66. Kõik valitsemisaktid, mis antakse valitsuse poolt, peavad kandma riigivanema, vastava ministri ja riigisekretäri allkirja.

§ 67. Riigivanema ja ministrite kohtulikule vastutusele võtmine ametialaste süütegude eest võib sündida üksnes Riigikogu sellekohase otsuse põhjal. Asja arutamine allub Riigikohtule.

PEATÜKK VI.

Kohtust.

§ 68. Õigusemõistmist Eestis teostavad oma tegevuses rippumatud kohtud.

§ 69. Ülemat kohtuvõimu Eestis teostab Riigikogu poolt valitud riigikohtunikest koosnev Riigikohus.

§ 70. Kohtunikke, kui nad seaduse järele ei ole valitavad, nimetab ametisse Riigikohus.

§ 71. Kohtunikke võib tagandada ametist ainult kohtu teel.

Kohtunikke võib vastu nende tahtmist paigutada ühest kohast teise ainult seaduse täitmisest tingitud juhtumustel.

§ 72. Kohtunikud ei või pidada peale seadustes ettenähtud juhtude kõrvalist palgalist ametit.

§ 73. Sellekohaste seaduste alusel ja korras alluvad üksikud liigid kriminaal-asju vandekohtule. Vandekohtunikke ei seo eelmise paragrahvi nõuded.

§ 74. Erakorralised kohtud on lubatud sellekohase seaduse piirides ainult sõjaajal, kaitseseisukorras ja sõjalaevadel.

PEATÜKK VII.

Omavalitsusest.

§ 75. Omavalitsuste kaudu teostab valitsemist kohal riigivõim, kuivõrt seaduses selleks ei ole loodud eriasutisi.

§ 76. Omavalitsuse-ühikute esinduskogud valitakse üldisel, ühetaolisel, otsesel ja salajasel hääletamisel proportsionaalsuse põhimõtete alusel.

§ 77. Omavalitsuse-ühikuil on õigus oma ülesannete täitmiseks maksusid võtta ja koormatusi peale panna seaduses kindlaksmääratud piirides ja korras.

PEATÜKK VIII.

Riigikaitsest.

§ 78. Kõik Eesti kodanikud on kohustatud osa võtma Vabariigi kaitsest seaduses ettenähtud alustel ja korras.

§ 79. Vabariigi kaitseks moodustatakse kaitseväed, mille korraldus määratakse kindlaks eriseaduses.

§ 80. Mobilisatsiooni väljakuulutamise kui ka sõja alguse korral läheb Vabariigi kaitsevägede juhatamine Vabariigi Valitsuselt tema poolt määratud iseäralise kaitsevägede ülemjuhataja kätte, kelle võimupiirid on kindlaks määratud eriseaduses.

§ 81. Vabariigi Valitsusel on õigus välja anda eriseaduses ettenähtud alustel ja korras kaitsevägedesse puutuvaid seadusi ja määrusi.

§ 82. Vabariigi kaitsejõudude mobilisatsiooni väljakuulutamise otsustab Riigikogu.

Vabariigi Valitsusel on õigus ilma Riigikogu otsust ootamata mobilisatsiooni välja kuulutada, kui võõras riik on kuulutanud Vabariigile sõja, alanud sõjalise tegevuse või välja kuulutanud Vabariigi vastu mobilisatsiooni.

PEATÜKK IX.

Riigimaksudest ja eelarvest.

§ 83. Uhtegi avalikku maksu või koormatust ei või kellelegi peale panna muidu kui seaduse alusel.

§ 84. Ei tohi kellelegi riigi kulul paiukit, vaevatasu või muud tasu määrata muidu kui sellekohase seaduse põhjal.

§ 85. Iga aasta jaoks seatakse riigi tulude ja kulude üldine eelarve kokku. Seaduseandlikul teel võib selle maksust jaoliselt pikendada kuni uue eelarve vastuvõtmiseni.

PEATÜKK X.

Põhiseaduse jõust ja muutmisest.

§ 86. Põhiseadus on vankumatuks juhteks Riigikogu ning kohtu- ja valitsuseasutiste tegevuses.

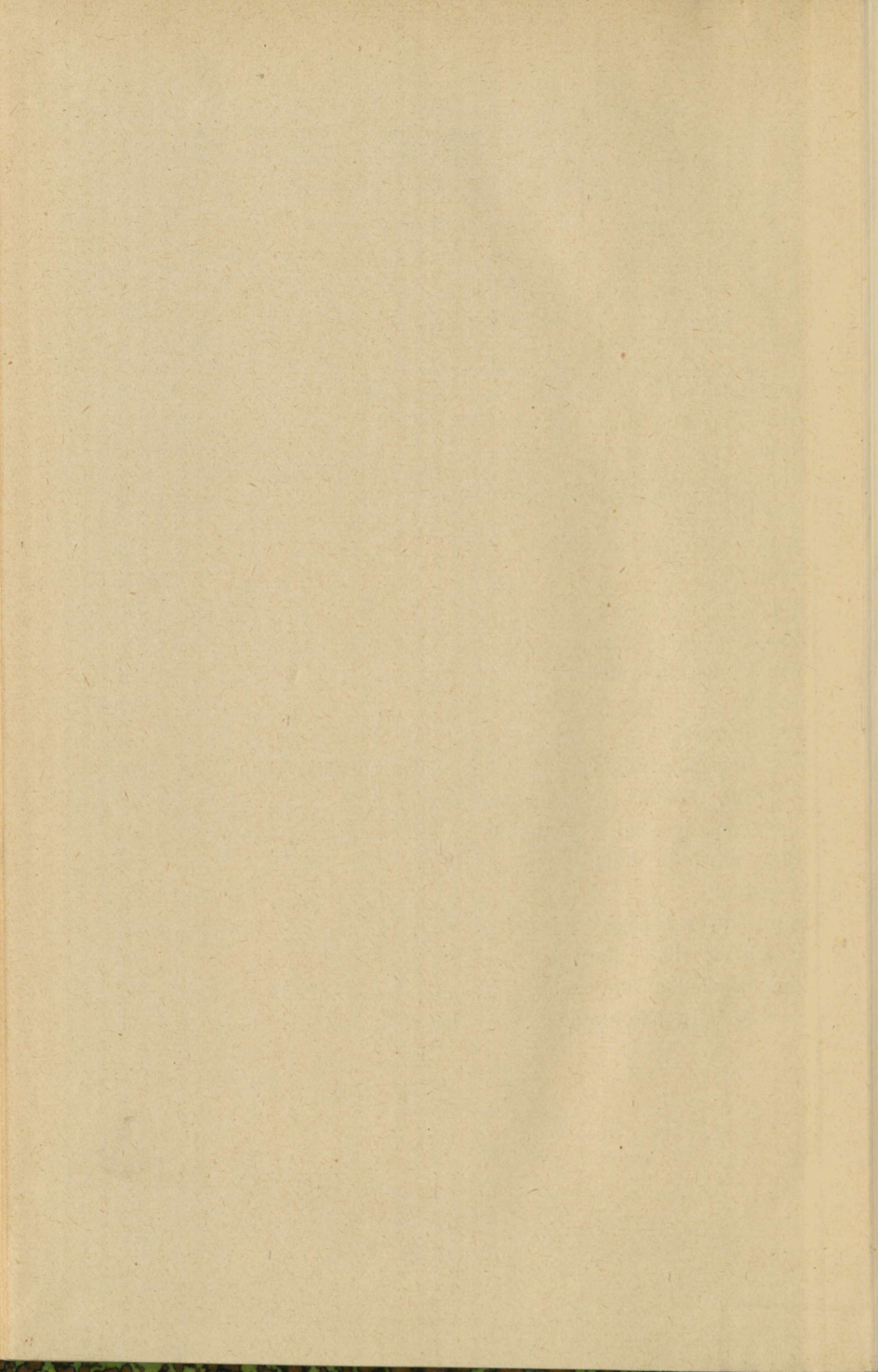
§ 87. Põhiseaduse muutmise algatamise õigus on rahval rahva-algatuse korras kui ka Riigikogul harilikus korras.

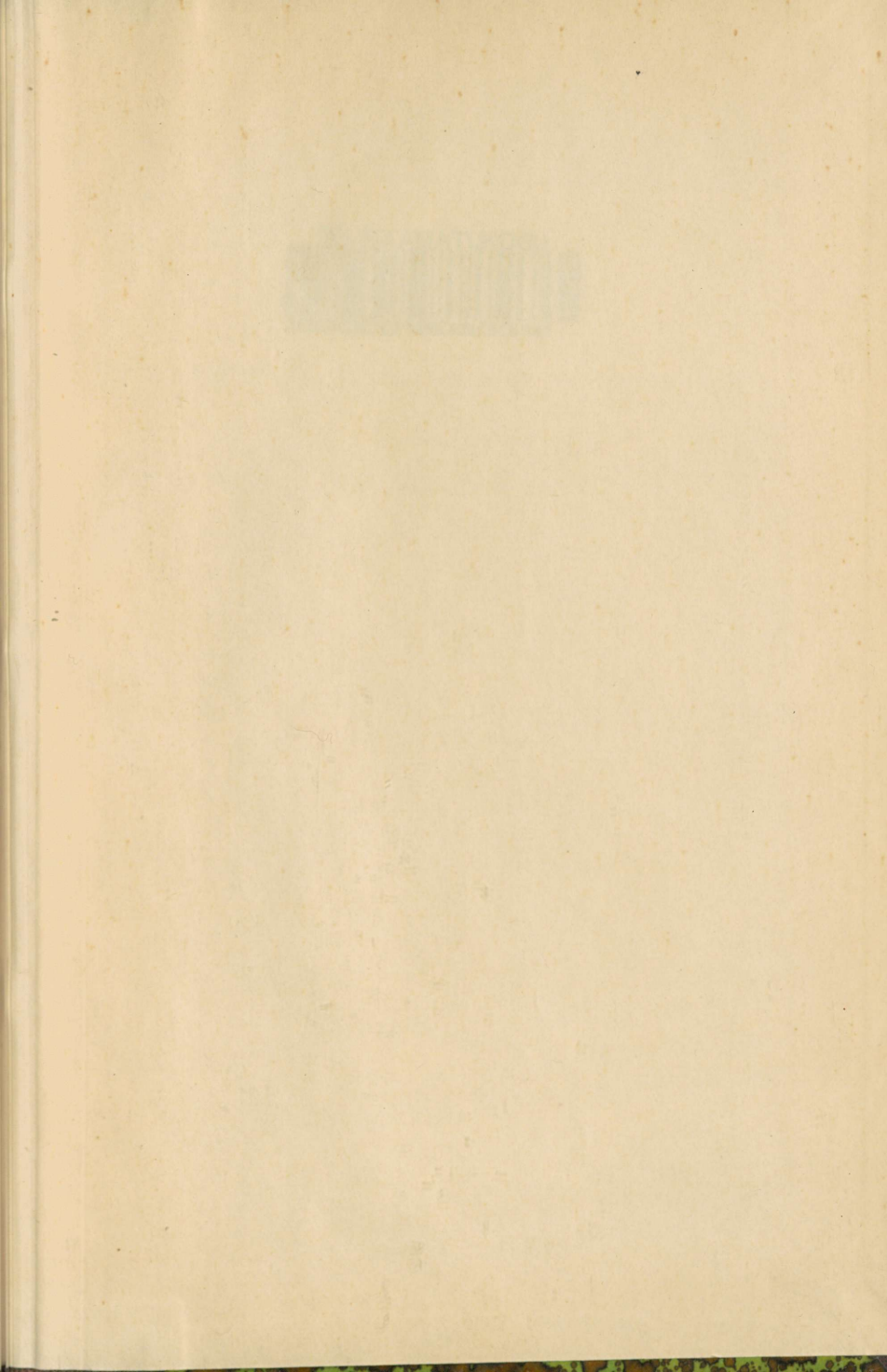
§ 88. Rahvas otsustab rahvahääletusel põhiseaduse muutmise, olgu see algatatud kas rahva-algatuse korras või Riigikogu poolt.

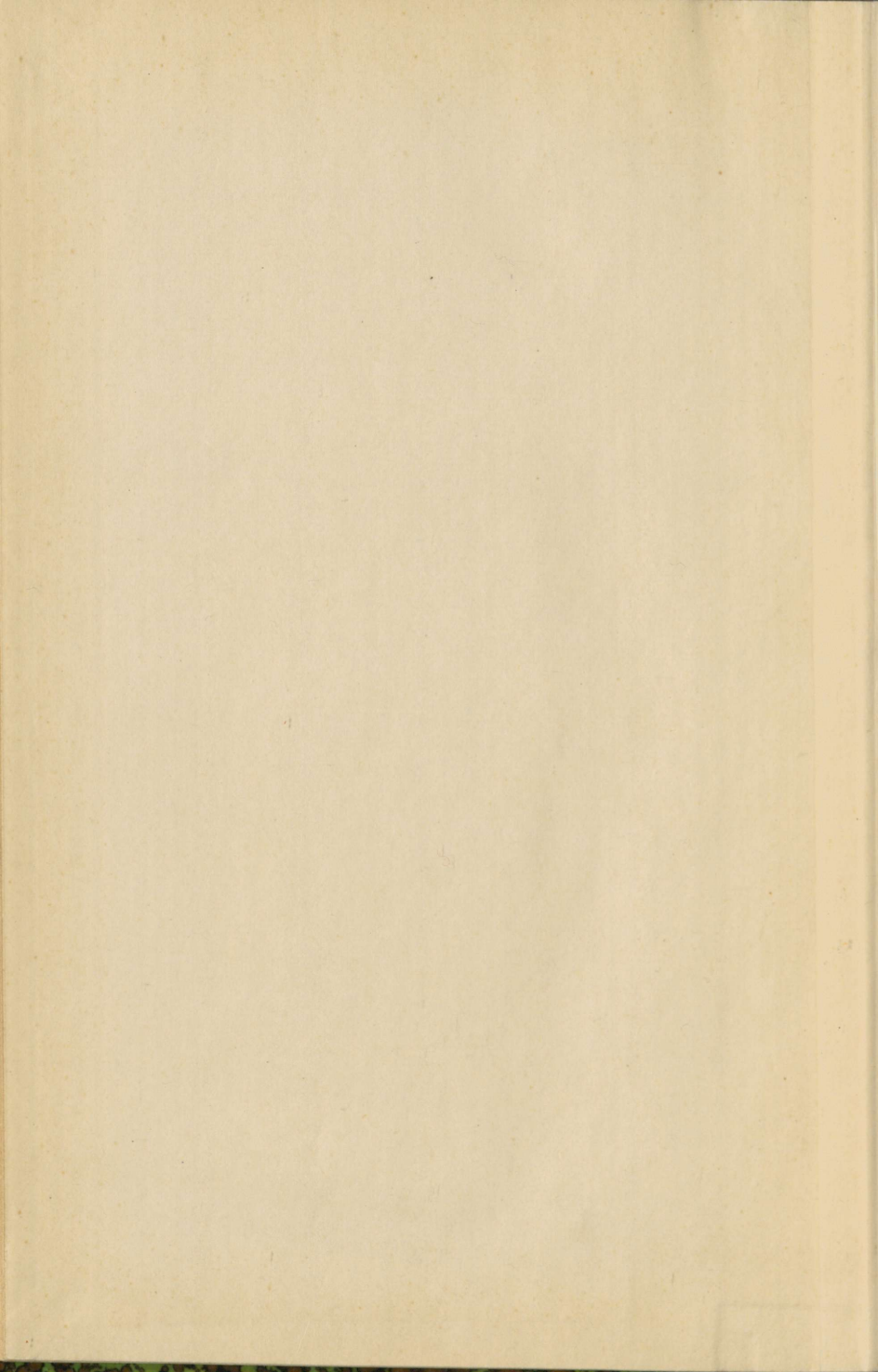
§ 89. Põhiseaduse muutmise eelnõu peab rahvale teada antama vähemalt kolm kuud enne rahvahääletuse päeva.

Sisu:

Eessõna	5
Üksik inimene ja ühiskond	7
Küla	10
Vald ja maakond	15
Linn ja alev	20
Eesti vabariigi rajamine	24
Põhiseadus	35
Riigikogu	41
Seaduseandlus	47
Valitsemine ja valitsus	50
Kohus	53
Rahvaharidus	60
Riigi seesmine julgeolek ja kaitse välise vaenlase vastu	64
Põllutöö, tööndus ja kaubandus	69
Liiklemine ja teadete saatmine	74
Riigi tulud ja kulud	77
Perekond	81
Mitmesugused riigivormid	85
Rajariikide riiklik kord	89
Rahvusvaheline suhtlemine	92
Eesti Vabariigi Põhiseadus	96

TÜ RAAMATUKOGU

10300016030316

A

7614

155736